

AGEISMUS

věková diskriminace pohledem seniorů

Bc. Tamara Kirilenková

Diplomová práce
2013

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně
Fakulta humanitních studií

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně

Fakulta humanitních studií

Ústav pedagogických věd

akademický rok: 2012/2013

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: Bc. Tamara Kirilenková

Osobní číslo: H11264

Studijní program: N7507 Specializace v pedagogice

Studijní obor: Sociální pedagogika

Forma studia: kombinovaná

Téma práce: Ageismus – věková diskriminace pohledem seniorů

Zásady pro vypracování:

Zpracování rešerše a studium odborné literatury.

Vymezení pojmů a teoretických východisek z oblasti stárnutí, stáří a diskriminace seniorů.

Příprava metodiky výzkumné části.

Realizace kvalitativního výzkumu formou polostrukturovaných rozhovorů.

Zpracování a vyhodnocení získaných dat, včetně jejich interpretace a ukotvení v oblasti sociální pedagogiky.

Prezentace výsledků výzkumu, jejich shrnutí a doporučení pro praxi.

Rozsah diplomové práce:

Rozsah příloh:

Forma zpracování diplomové práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

HAŠKOVCOVÁ, Helena. Fenomén stáří. Praha: Havlíček Brain Team, 2010. ISBN 978-80-87109-19-9.

ŠVARŤÍČEK, Roman a Klára ŠEĐOVÁ. Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-313-0.

TOŠNEROVÁ, Tamara. Ageismus: Průvodce stereotypy a mýty o stáří. Praha: Ambulance pro poruchy paměti, 2002. ISBN 80-238-9506-0.

TOŠNEROVÁ, Tamara. Jak si vychutnat seniorská léta. Brno: Computer Press, 2009. ISBN 978-80-251-2104-7.

VIDOVICOVÁ, Lucie. Stárnutí, věk a diskriminace – nové souvislosti. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2008. ISBN 978-80-210-4627-6.

Vedoucí diplomové práce: **Mgr. Ilona Kočvarová, Ph.D.**

Ústav pedagogických věd

Datum zadání diplomové práce: **30. listopadu 2012**

Termín odevzdání diplomové práce: **26. dubna 2013**

Ve Zlíně dne 14. února 2013

doc. Ing. Anežka Lengalová, Ph.D.
děkanka

Mgr. Jakub Hladík, Ph.D.
ředitel ústavu

PROHLÁŠENÍ AUTORA DIPLOMOVÉ PRÁCE

Beru na vědomí, že

- odevzdáním diplomové práce souhlasím se zveřejněním své práce podle zákona č. 111/1998 Sb. o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších právních předpisů, bez ohledu na výsledek obhajoby ¹⁾;
- beru na vědomí, že diplomová práce bude uložena v elektronické podobě v univerzitním informačním systému dostupná k nahlédnutí;
- na moji diplomovou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, zejm. § 35 odst. 3 ²⁾;
- podle § 60 ³⁾ odst. 1 autorského zákona má UTB ve Zlíně právo na uzavření licenční smlouvy o užití školního díla v rozsahu § 12 odst. 4 autorského zákona;
- podle § 60 ³⁾ odst. 2 a 3 mohu užít své dílo – diplomovou práci - nebo poskytnout licenci k jejímu využití jen s předchozím písemným souhlasem Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně, která je oprávněna v takovém případě ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které byly Univerzitou Tomáše Bati ve Zlíně na vytvoření díla vynaloženy (až do jejich skutečné výše);
- pokud bylo k vypracování diplomové práce využito softwaru poskytnutého Univerzitou Tomáše Bati ve Zlíně nebo jinými subjekty pouze ke studijním a výzkumným účelům (tj. k nekomerčnímu využití), nelze výsledky diplomové práce využít ke komerčním účelům.

Prohlašuji, že

- elektronická a tištěná verze diplomové práce jsou totožné;
- na diplomové práci jsem pracoval samostatně a použitou literaturu jsem citoval. V případě publikace výsledků budu uveden jako spoluautor.

Ve Zlíně 17. 4. 2013

..... Švihlákova Tomáš

1) zákon č. 111/1998 Sb. o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších právních předpisů, § 47b Zveřejňování závěrečných prací:

(1) Vysoká škola nevýdělečně zveřejňuje disertační, diplomové, bakalářské a rigorózní práce, u kterých proběhla obhajoba, včetně posudků oponentů a výsledku obhajoby prostřednictvím databáze kvalifikačních prací, kterou spravuje. Způsob zveřejnění stanoví vnitřní předpis vysoké školy.

(2) Disertační, diplomové, bakalářské a rigorózní práce odevzdané uchazečem k obhajobě musí být též nejméně pět pracovních dnů před konáním obhajoby zveřejněny k nahlížení veřejnosti v místě určeném vnitřním předpisem vysoké školy nebo není-li tak určeno, v místě pracoviště vysoké školy, kde se má konat obhajoba práce. Každý si může ze zveřejněné práce pořizovat na své náklady výpisy, opisy nebo rozmnoženiny.

(3) Platí, že odevzdáním práce autor souhlasí se zveřejněním své práce podle tohoto zákona, bez ohledu na výsledek obhajoby.

2) zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, § 35 odst. 3:

(3) Do práva autorského také nezasahuje škola nebo školské či vzdělávací zařízení, užije-li nikoli za účelem přímého nebo nepřímého hospodářského nebo obchodního prospěchu k výuce nebo k vlastní potřebě dílo vytvořené žákem nebo studentem ke splnění školních nebo studijních povinností vyplývajících z jeho právního vztahu ke škole nebo školskému či vzdělávacímu zařízení (školní dílo).

3) zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, § 60 Školní dílo:

(1) Škola nebo školské či vzdělávací zařízení mají za obvyklých podmínek právo na uzavření licenční smlouvy o užití školního díla (§ 35 odst.

3). Odpírá-li autor takového díla udělit svolení bez vážného důvodu, mohou se tyto osoby domáhat nahrazení chybějícího projevu jeho vůle u soudu. Ustanovení § 35 odst. 3 zůstává nedotčeno.

(2) Není-li sjednáno jinak, může autor školního díla své dílo užít či poskytnout jinému licenci, není-li to v rozporu s oprávněnými zájmy školy nebo školského či vzdělávacího zařízení.

(3) Škola nebo školské či vzdělávací zařízení jsou oprávněny požadovat, aby jim autor školního díla z výdělku jim dosaženého v souvislosti s užitím díla či poskytnutím licence podle odstavce 2 přiměřeně přispěl na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložily, a to podle okolností až do jejich skutečné výše; přitom se přihlídí k výši výdělku dosaženého školou nebo školským či vzdělávacím zařízením z užití školního díla podle odstavce 1.

ABSTRAKT

Diplomová práce se zabývá problematikou stárnutí a stáří. V souvislosti s touto problematikou jsou v jejím obsahu nastíněna specifika komunikace se seniory jako jeden z projevů interakce seniora se svým okolím. Zabývá se také tématem ageismu – věkové diskriminace seniorů a jejími specifiky. Cílem diplomové práce bylo nahlédnout do světa seniorů a přiblížit jejich běžný denní život, postoje a názory na současnou společnost a případné projevy ageismu, tak jak je vnímají oni sami.

Praktická část se pak zabývá tím, jak sami senioři vnímají vzájemnou interakci se svým okolím, jak na ně působí a zda vnímají případné projevy ageismu vůči jejich věkové kategorii.

Klíčová slova: stárnutí, stáří, senior, komunikace, ageismus, kvalitativní výzkum, zakotvená teorie, rozhovor

ABSTRACT

This dissertation deals with the problems of aging and old age. In connection with this problems is in its content outlined specifics of the communication with senior citizens as one of the manifestations of senior interaction with its surroundings. It also occupy the topic of ageism – age discrimination old people and its specifics. The aim of this dissertation was to look into the world of seniors and bring their normal daily life closer, their attitudes and view on contemporary society and the possible manifestations of ageism, as they perceive themselves.

The practical part deals with how seniors perceive themselves to interact with their environment, how it affects them and whether they perceive any sign of ageism towards their age group.

Keywords: aging, old age, senior, communication, ageism, qualitative research, grounded theory, interview

Na tomto místě bych ráda poděkovala Mgr. Iloně Kočvarové, Ph.D. za odbornou pomoc, cenné rady a připomínky, kterými přispěla k vypracování této diplomové práce.

Současně bych ráda poděkovala své rodině za podporu při studiu a pomoc při realizaci výzkumu.

*“Stáří, to je zdvořilý pán, jednou přijde
a zaťuká, nikým však není dovnitř zván.
Venku však zůstat se mu nechce, zabuší
znova, pak se vecpe a teď se zjeví drsný
kmán. „*

(J.W.Goethe, Stáří)

Prohlašuji, že odevzdaná verze diplomové práce a verze elektronická nahraná do IS/STAG jsou totožné.

OBSAH

ÚVOD	10
I TEORETICKÁ ČÁST	12
1 STÁRNUTÍ A STÁŘÍ	13
1.1 ZMĚNY V PROCESU STÁRNUTÍ.....	16
1.1.1 Biologické změny.....	16
1.1.2 Psychické změny	18
1.1.3 Sociální změny	19
1.2 PERIODIZACE STÁRNUTÍ	21
1.3 DEMOGRAFICKÉ HLEDISKO STÁRNUTÍ.....	22
1.4 SOCIÁLNÍ ZABEZPEČENÍ V SENIORSKÉM VĚKU	25
2 KOMUNIKACE A INTERAKCE	28
2.1 KOMUNIKACE SE SENIORY	29
2.2 SPECIFIKA A BARIÉRY V KOMUNIKACI SE SENIORY.....	30
2.3 TVÁŘÍ V TVÁŘ SENIORŮM	33
2.4 MEDIÁLNÍ OBRAZ SENIORŮ	34
3 AGEISMUS	38
3.1 DEFINICE AGEISMU.....	38
3.2 ZDROJE AGEISMU	40
3.3 AGEISMUS A SEBEPOJETÍ	43
3.4 VĚKOVÉ STEREOTYPY	44
3.5 MÝTY O STÁŘÍ.....	46
3.6 PŘEDSUDEKY	48
4 SHRNUÍ TEORETICKÉ ČÁSTI	51
II PRAKTICKÁ ČÁST	52
5 CHARAKTERISTIKA VÝZKUMU	53
5.1 VÝZKUMNÝ PROBLÉM.....	54
5.2 CÍL VÝZKUMU A VÝZKUMNÉ OTÁZKY.....	54
5.3 STRATEGIE VÝZKUMU	55
5.4 METODA ZÍSKÁVÁNÍ DAT	57
5.5 VÝZKUMNÝ SOUBOR.....	58
5.5.1 Realizace rozhovorů a představení respondentů.....	59
6 INTERPRETACE VÝSLEDKŮ VÝZKUMU	62

6.1	ANALYTICKÝ PŘÍBĚH	62
6.2	PŘÍČINY OVLIVŇUJÍCÍ INTERAKCI SENIORA	64
6.3	RŮZNÉ ROVINY INTERAKCE.....	66
6.4	PRIORITY SENIORŮ	69
6.5	VLIV SPOLEČNOSTI NA POSTOJE SENIORŮ	71
6.6	SNAHA O VLASTNÍ SPOKOJENOST	73
6.7	AKCEPTACE VLIVU OKOLÍ A JEHO NÁSLEDKY	75
6.8	GRAFICKÉ ZNÁZORNĚNÍ VZÁJEMNÉHO PŮSOBENÍ JEDNOTLIVÝCH KATEGORIÍ	77
6.9	SHRNUTÍ VÝSLEDKŮ VÝZKUMU	78
6.10	POROVNÁNÍ VÝSLEDKŮ VÝZKUMU S VÝSLEDKY OBDOBNÝCH VÝZKUMŮ.....	81
	ZÁVĚR.....	85
	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	88
	SEZNAM POUŽITÝCH SYMBOLŮ A ZKRATEK	92
	SEZNAM OBRÁZKŮ	93
	SEZNAM TABULEK.....	94
	SEZNAM PŘÍLOH.....	95

ÚVOD

Lidský život se skládá z různých etap. Začíná narozením, kdy se na tomto světě začínáme rozhlížet, zjišťujeme, co nás tady čeká, na co se můžeme těšit a jaké překážky budeme muset překonávat. Pomalu se přehoupneme dětstvím, na které později rádi vzpomínáme, dospíváním s mnoha tělesnými a duševními změnami a je tady dospělost, kdy zakládáme rodinu, budujeme kariéru, věnujeme se svým zálibám a zkrátka žijeme a vychováváme budoucí generaci. Někdy v průběhu starší dospělosti bilancujeme a mnohdy se snažíme dohánět to, co jsme dříve nestihli. Ke konci zralého věku většinou ukončujeme svou kariéru a pracovní povinnosti a chystáme se do důchodu. Mnozí se těší na toto období, kdy již budou oproštěni od pracovních povinností a budou se moci více věnovat tomu, na co dříve nebyl čas. Zřejmě někde tady přichází doba, kdy si uvědomujeme své vlastní stárnutí a stáří. A právě tady se zastavme.

Stárnout v současné době není jednoduché, a možná proto o něm neuvažujeme, dokud samo nepřijde. Nepřispívá k tomu ani postoj současné společnosti, který ke stáří a starším lidem není příliš pozitivní. Většinou je stáří chápáno jako období, kdy člověk může pouze chátrat, ubývá mu sil fyzických, zpomaluje se myšlení, ubývá i duševních schopností, ochabují smyslové funkce a týká se i společenského života.

O stáří a stále se zvyšujícímu počtu starší generace v populaci se vyjadřují často i média. Ekonomové poukazují na nutnost důchodové reformy, lékaři hovoří o problematice nemocí ve stáří a černé kroniky nám sdělují zprávy o obelhávání a okrádání starších lidí, kteří nejsou schopni se bránit. Málokdy se však v médiích dozvídáme informace o pomoci starším lidem, seniorům, nesetkáváme se často v médiích s informacemi o možnostech péče o staré a starší lidi, ani se snahou o posilování pozitivnějšího přístupu k této generaci.

Tematikou stárnutí a stáří se zabývá tato práce, která přibližuje jednotlivé oblasti, aspekty a specifika stárnutí. S ohledem na demografický vývoj společnosti, přibližuje také možnosti sociálního zabezpečení seniorů. Vyšší věk přináší také různé potíže, které se mohou dotýkat i oblasti interakce a vzájemné komunikace, proto byla nastíněna také specifika a bariéry v mezigenerační komunikaci.

Mezi hrozby stáří patří i obava ze ztráty nezávislosti. Tato obava je spojena s pojmy bezmoc, nesoběstačnost, strach z odloučení, přehlížení, ale také obava z ageismu – postoje, který vyjadřuje obecně sdílené přesvědčení o nízké hodnotě stáří. Ageismus není pozitivní

výraz, neboť vyjadřuje negativní postoj a předsudek vůči stáří, není to slovo lichotivé. Bývá často skloňováno jako univerzální výraz všeho špatného co se seniorům dnes děje.

Projevuje se věková diskriminace v současné společnosti, a jak ji vnímají sami senioři? Jakým způsobem se projevuje ageismus v běžném životě seniorů? Jakou mají senioři osobní zkušenost s chováním lidí k seniorům? To jsou otázky, na které budu hledat odpovědi v praktické části práce, neboť cílem mé práce je snaha o přiblížení každodenní interakce seniorů s jejich okolím a změřit se přitom na to, jaké mají senioři osobní zkušenosti s chováním lidí k seniorům a jak vnímají případně projevy ageismu ve svém životě.

I. TEORETICKÁ ČÁST

1 STÁRNUTÍ A STÁŘÍ

Stárnutí je etapou lidského života, která je spojena s obdobím ztrát, s ubývání sil fyzických, psychických a s omezování sociálních rolí a kompetencí, ale i toto období lidského života má své možnosti. Co je to stárnutí a stáří, přibližuje tato kapitola, která se věnuje změnám v procesu stárnutí z pohledu tří specifických faktorů. Zabývá se také periodizací stárnutí, neboť seniorská populace není homogenní a i tato vývojová etapa lidského života je členěna do dalších period, která mají svá specifika. Je zde přiblížen současný demografický vývoj společnosti, který jasně hovoří o tom, že současná populace stárne a neustále se zvyšuje podíl seniorů v celkové populaci lidstva. Právě s ohledem na demografický vývoj je pak aktuální otázka sociálního zabezpečení v seniorském věku.

Životní běh člověka je z různých důvodů členěn do určitých etap. Začíná jeho zrozením a končí smrtí. Dle vývojové psychologie se lidský život dělí na dětství, dospělost a stáří a tyto jednotlivé etapy jsou následně děleny na menší úseky, které jsou vždy specifické jak po stránce biologického vývoje, tak i psychického a sociálního. Právě stáří a stárnutí je lidská etapa, kdy nastupuje celkový úbytek sil všech stránek lidské osobnosti. Stáří je specifické zejména tím, že je poslední etapou lidského života, uzavírá tak celou lidskou existenci.

Stárnutí představuje individuální proces každého živého tvora, které se projevuje mnoha vnitřními i vnějšími faktory. V nejširším slova smyslu lze říci, že stárnutí doprovází každého člověka od jeho narození, pokračuje přes dospívání, dospělost až k samotné smrti, kde se lidský život končí. (Kroutilová – Nováková, 2011, s. 109)

Se stárnutím a stářím se setkáváme na konci přirozeného vývojového procesu každého jedince. Proces stárnutí není vždy souvislý. To znamená, že člověk v určitých fázích svého života stárne rychleji, než v jiných fázích svého života, přesto je to proces nezadržitelný, který se týká každého z nás. (Haškovcová in Martinek, 2008, s. 93)

Dle Mühlpachra (2004, s. 23) je stárnutí zákonitý celoživotní proces, který je individuální – každý člověk stárne svým tempem, postihující nerovnoměrně různé struktury a funkce organismu. Je dán genetickou výbavou jedince, ale také různými životními podmínkami, odlišným zdravotním stavem, životním stylem a různými interakcemi s prostředím.

Psychologický slovník uvádí, že stárnutí je proces, který se projevuje v průběhu času negativními změnami, k nimž dochází po adolescenci, rozlišujeme stárnutí biologické, psychologické a sociální. (Hartl a Hartlová, 2004, s. 561)

Stáří je poslední etapou života, fázi, která bývá označována jako postvývojová. Přináší nadhled a moudrost, ale také úbytek energie a proměnu osobnosti, která směřuje k jejímu konci. Z psychologického hlediska má období stáří svůj specifický význam. Dle Eriksonovi teorie psychosociálního vývoje je hlavním úkolem stáří dosáhnout integrity v pojetí vlastního života. (Vágnerová, 2007, s. 299)

Dle Haškovcové (2010, s. 170) je proces stárnutí zákonitý a je třeba jej respektovat. Ve své knize Fenomén stáří se zmiňuje o tom, že: „Být starý na dobrý způsob je jistě zdrojem individuální radosti a spokojenosti a bylo by žádoucí, aby takovou radost prožívalo stále více stárnoucích osob.“

Naproti tomu Říčan (2004, s. 382) tvrdí, že: „stáří je tvrdou zkouškou, ve které neobstojí životní nepravda, neupřímnost k sobě i k jiným, citová kocovina zbývající po prázdném životě plném malých lásek, neobstojí však ani celoživotní úsilí o vlastní dokonalost, o vyniknutí, a tím méně celoživotní boj o vládu nad druhými“

Stáří je přirozený a předvídatelný proces změn, který se týká našeho fyzického vzhledu, energetického stavu, duševních schopností i společenského života. Tyto změny jsou většinou vnímány jako ztráty, protože nás nutí přijmout nové role a vzdát se řady možností a situací, na které jsme byli zvyklí a poradit si s omezenějšími schopnostmi. Stáří většinou popíráme a sami sebe vidíme v mladším věku, než nás vidí okolí. Plynulé a souvislé změny nevnímáme, stárnutí svých blízkých, pokud není příliš náhlé a výrazné nevidíme. Naopak setkání po letech s jinou osobou může být komplikované, protože se nemusíme vzájemně poznat. (Tošnerová, 2009, s. 14 – 15)

Se stárnutím a stářím neodmyslitelně souvisí i pojem „senior“, neboť právě tímto termínem bývá nazýván jedinec, který je představitelem této kategorie lidské populace.

Psychologický slovník definuje seniora jako označení občanů starších 60 let, kteří tvoří v České republice 18% populace. Celonárodně i celosvětově jde o vzrůstající trend. (Hartl a Hartlová, 2004, s. 530)

Nováková-Kroutilová (2011, s. 110) za seniora označuje příslušníka starší věkové kategorie, nerozlišuje však věkovou hranici.

„Senioři představují sociální skupinu určenou mimo jiné věkem, psychologickými vlastnostmi a sociálním statutem. Zařazení podle věku je neostré, ale v podstatě se jedná o jedince starší šedesáti let.“ (Zakowski in Loučková, 2010, s. 102)

Pokorná (2010, s. 51) uvádí, že při hodnocení jednotlivého seniora je třeba brát v úvahu dva hlavní činitele, kterými jsou kalendářní a biologické stáří – věk. Kalendářní stáří zcela jednoznačně označuje dobu, jak dlouho je jedinec na světě a je považováno za objektivní měřítko stárnutí. Nevýhodou kalendářního měření stárnutí je to, že nerespektuje individuální rozdíly jedinců. Ne všichni senioři stejného věku mají shodné somatické změny a s tím spojené obtíže. Z tohoto důvodu, nelze kalendářní věk považovat za spolehlivé měřítko stárnutí. Objektivnějším hlediskem při hodnocení stárnutí je biologický věk, který posuzuje konkrétní změny způsobené stárnutím v daném organismu. Z pohledu hodnocení schopností jedince není kalendářní věk podstatným hlediskem.

Ani stárnutí jedince však není jednotvárné a projevuje se různými formami a v různých oblastech života jedince. Sociální gerontologie nám nabízí trojí podobu stáří a stárnutí:

- Úspěšné stárnutí a zdravé aktivní stáří, kdy zdravotní a funkční stav, psychická adaptace na stáří a ekonomická situace jedince odpovídá jeho nárokům a sociální situaci. Takové stárnutí umožňuje spokojenost, seberealizaci jedince a účastnost jedince ve společnosti až hluboko do dlouhověkosti.
- Obvyklé stárnutí a stáří, kde existuje nerovnováha mezi zdravotním stavem a psychologickými potřebami jedince, nároky jeho sociálního prostředí a jeho ekonomickou situací, což způsobuje nedostatečnou spokojenost i seberealizaci.
- Neúspěšné patologické stárnutí, kdy zdravotní a funkční stav, spokojenost, seberealizace i adaptace jsou výrazně horší, než je obvyklé u vrstevníků takového jedince. Tato situace způsobuje maladaptaci, rezignaci a sociální vyloučení. Může docházet také ke ztrátě soběstačnosti. Na patologickém stáří se může podílet i výskyt různých chorob a výrazně horší zdravotní stav jedince. (Čevela, Kalvach a Čeledová, 2012, s. 28)

1.1 Změny v procesu stárnutí

Jak jsme již zmínili, stárnutí představuje složitý proces, který je individuální a variabilní a zasahuje všechny oblasti lidské existence. Projevuje se po stránce biologické, psychické i sociální. Všechny tyto oblasti jsou na sobě vzájemně závislé, ale ne vždy stárnutí souměrně zasahuje všechny tyto oblasti. Proces stárnutí je výsledkem interakce těchto tří faktorů, které budou blíže představeny v následujících podkapitolách.

1.1.1 Biologické změny

Tělesné změny ve stáří probíhají velmi individuálně a jsou podmíněny řadou faktorů. Mezi tyto faktory patří zejména genetická dispozice jedince, ale jsou také závislé na mnoha vnějších faktorech. Fyzické stárnutí se vyznačuje především poklesem počtu buněk. Všeobecným důsledkem fyzického stárnutí je oslabování tělesných i smyslových funkcí jedince. (Malíková, 2011, s. 19)

Mezi fyzické změny, nevyhnutelně spojené se stárnutím patří změna vzhledu člověka projevující se vysušováním a vráscením kůže, šedivěním a úbytkem vlasů, poruchami sluchu, zraku, ochabováním svalstva, nárůstem tukové a úbytkem kosterní hmoty, rychlejší únavou dýchacích cest a změnami hormonální produkce. (Hrozenská, 2008, s. 18)

Po šedesátém roce života nabývá tělesná involuce rychlejšího tempa. V různých orgánech ubývá funkčních tkání, které nahrazuje vazivo. Zrak se stává přecitlivý na ostré světlo, zhoršuje se i sluch. S přibývajícím věkem stoupá také počet jedinců, kteří jsou omezeni ve svých denních činnostech srdečními chorobami, chronickými záněty kloubů, vysokým krevním tlakem, nemocemi páteře a nohou. Častou příčinou nemoci a smrti ve stáří bývá úraz, který se často již nezhojí. Zlomeniny se těžko hojí a tělo je méně odolné proti infekcím a zhoubnému bujení. (Mühlpachr, 2004, s. 23)

S přibývajícím věkem se také projevuje vyšší nemocnost lidí, neboť organismus již není schopen se bránit vnějším negativním vlivům. Základním znakem nemocnosti lidí ve stáří je polymorbidita, což znamená, že starší lidé často trpí větším počtem různých onemocnění, zpravidla chronických. (Vágnerová, 2007, s. 312)

Zhoršování smyslového vnímání, především slábnutí sluchu a zhoršování zraku, velmi vážně postihuje zejména starší lidi. Z hlediska zhoršování zraku dochází zejména ke zhoršení schopnosti zrakové ostrosti. Věk má vliv i na vnímání intenzity světla a

přizpůsobování se horším světelným podmínkám. Další závažnou změnou je i to, že starší lidé vidí v nažloutlejších odstínech. Rovněž zorné pole se zmenšuje a dochází také ke zhoršení periferního vidění. Mezi nejčastější příčiny problémů se zrakem patří šedý a zelený zákal. (Stuart-Hamilton, 1999, s. 28-30)

Sluch jedince slábne již v průběhu dospělosti a ve stáří může být úbytek sluchu vážným problémem. Nejrozšířenějším problémem oslabení sluchu u starých lidí je nedoslýchavost, která toho, kdo jí trpí, výrazně znevýhodňuje. Pro mnoho postižených se stává největším problémem vnímání řeči. Starší lidé mají sluchové vnímání oslabeno i v dalších směrech. Až deset procent starých lidí trpí tzv. zvoněním v uších, které způsobuje potlačení vnímání ostatních zvukových signálů. Důsledky oslabení sluchu mohou mít nepříznivý vliv na sociální život starého člověka. (Stuart-Hamilton, 1999, s. 32-33)

Mnozí starší lidé, kteří špatně vidí a slyší, se raději stahují do soukromí, aby se vyhnuli nepříjemným situacím způsobeným tímto handicapem a na mnohé činnosti, které jsou pro ně obtížnější, raději rezignují. (Vágnerová, 2007, s. 320)

Tělesné změny ve stáří se týkají většiny orgánových soustav a jejich orgánů. Nejvíce nápadné jsou na kůži nebo pohybovém aparátu, které zřetelně vidíme. Dochází k atrofii kůže s poklesem pružnosti, ke snížené vitalitě kůže, což má za následek horší hojení. Kůže ztrácí vodu a dochází ke snížení aktivity mazových žláz. Na ruce nebo v obličeji se mohou objevovat hnědé, tzv. stařecké skvrny. V pohybovém aparátu dochází ke změnám spojeným s výškou a váhou jedince. Někteří senioři mohou chodit v mírném předklonu. Dochází k poklesu svalové síly, kosti mohou řídnout a stát se křehkými. Kosterní svaly mohou ochabovat, jejich pružnost a fyzická síla se snižuje. Klesá pracovní kapacita srdce, která se projevuje při zvýšené fyzické zátěži nebo ve stresu. S postupujícím věkem také u řady jedinců klesá respirační schopnost plic, jejichž typickým jevem je zadýchávání. Ve stáří se také projevuje opotřebování a ztráta chrupu a snižuje se pohyblivost trávicí trubice. V nervovém systému dochází ke změnám spojeným s prodloužením reakčního času, což se projevuje prodloužením doby k příjmu určité informace a reakce na ni. Ve stáří dochází i k vjemovému poklesu chuti i čichu. (Mlýnková, 2011, s. 21 – 23)

1.1.2 Psychické změny

Období stáří s sebou přináší i změny psychických funkcí. Některé z těchto změn jsou podmíněny biologicky a jiné jsou podmíněny psychosociálně. Biologicky podmíněné změny mohou mít různý charakter. Jsou to změny podmíněné pouhým projevem stárnutí, které lze považovat za normální. Je to například celková pomalost, problémy v zapamatování a vybavování. Pak to mohou být také změny způsobené nějakým chorobným procesem, tyto však nelze hodnotit jako pouhý následek stárnutí. (Vágnerová, 2007, s. 315-316)

Proces stárnutí vede také k různým strukturální a funkčním změnám mozku, které se projevují i v psychické oblasti. Klesá hmotnost mozku, mění se tloušťka mozkové kůry, což má za následek zhoršení funkce tzv. fluidní inteligence.

Fluidní inteligenci můžeme chápat jako schopnost řešit nové problémy. Naproti tomu krystalická inteligence, která s přibývajícím věkem zůstává téměř nedotčena, je inteligence jedince, která udává množství vědomostí, které člověk získal během života. (Stuart-Hamilton, 1999, s. 49-54)

Uvažování starších lidí bývá stálejší a rozvláčnější, ale zvyšuje se také dráždivost, citová labilita a sklon k úzkostem a depresím. Vzrůstá smysl pro detail. (Nováková-Kroutilová, 2011, s. 115)

Psychosociálně podmíněné změny mají vliv na zhoršení adaptačních schopností, včetně inteligence. Psychické změny v období stáří může ovlivňovat také určitý individuálně specifický životní styl. Ke změnám mohou také přispívat postoje společnosti, manipulující tyto lidi do určitého postoje nebo modelu chování, což může mít příznivé i nepříznivé důsledky. „Celkově lze tedy říci, že psychické změny v období stáří jak na biologických, tak na sociokulturních vlivech, jsou individuálně rozdílné.“ (Vágnerová, 2000, s. 451)

Ve stáří také dochází ke změně kognitivních – poznávacích funkcí. Starší lidé jsou celkově pomalejší, mají pomalejší reakční časy, což má za následek prodloužení časového limitu ke zvládnutí určitého úkolu. Starší lidé bývají také více unavitelnější, a to se právě projevuje jejich zpomalením, které se může projevit pozitivně v tom smyslu, že starší lidé bývají více rozvážní a trpělivější. S přibývajícím věkem a zhoršujícím se sluchem a zrakem může docházet k horší orientaci v prostředí. Ve stáří dochází k celkovému útlumu a zpomalení všech paměťových procesů, jejich ukládání a vybavování. Poruchy paměti

jsou běžně známým projevem stárnutí. Úbytek se projevuje zejména v epizodické paměti, týkající se osobní zkušenosti. Paměť dlouhodobá, která obsahuje obecné znalosti, bývá trvalejší. Pokles paměťových funkcí je individuálně odlišný a závisí na mnoha dalších faktorech. (Vágnerová, 2000, s. 452 - 453)

Na kvalitě psychiky se podílí osobnost člověka. Celistvost zůstává zachována, ale mění se zpravidla její dílčí schopnosti. Mohou se měnit některé osobnostní rysy a vlastnosti, může docházet ke zvýraznění některých vlastností a rysů a naopak jiné ztrácejí a intenzitě. Zhoršuje se přizpůsobení se životním změnám. Senioři neradi mění své zvyky a učí se novým činnostem, lpí na svých stereotypech. Stáří ovlivňuje i citový život. Staří lidé mohou být více plačtivější a emočně labilnější. U některých jedinců se zvýrazňuje úzkost a strach, může se objevit i depresivní naladění seniora. Velkou psychickou a traumatizující změnou je ztráta partnera. Většina lidí se s touto ztrátou vyrovná a naučí žít, ale někteří lidé tuto emocionálně náročnou situaci neunesou, což nejednou může urychlit jejich vlastní úmrtí. (Mlýnková, 2011, s. 24 – 25)

1.1.3 Sociální změny

Sociální stárnutí úzce souvisí s ukončením profesní kariéry a s odchodem do starobního důchodu. Je to jedna z významných změn v životě jedince, která může jeho další život ovlivnit v negativním i pozitivním smyslu. Odchod do důchodu znamená ztrátu profesní role, která se mění na roli seniora. Končí role pracujícího člověka, který vytváří hodnoty a statky a jeho pracovní činnost je pro společnost přínosná. S odchodem do důchodu končí jeho výdělečná činnost, dostává od státu penzi, ale svou vlastní prací již našemu společenství nepřispívá. Tím může dojít ke snížení prestiže a autority. Někteří lidé se na odchod do důchodu těší, plánují si různé aktivity, na které dosud neměli čas a jsou připraveni na nový život, který uspokojí jejich očekávání. Mnozí lidé však nevědí, co najednou dělat s volným časem, kterého je najednou příliš mnoho. Pokud jej neumí vyplnit smysluplnou činností, můžou se v důchodě nudit, pociťovat neuspokojení, přemítají o smyslu života a mohou se objevit další negativní emoce. (Mlýnková, 2011, s. 25 – 26)

Z hlediska psychosociálního vývoje je nejdůležitějším úkolem jedince ve věku nad šedesát let dosáhnout integrity v pojetí vlastního života. Správné pojetí integrity vede k tomu, že senior přijme svůj život a akceptuje jeho smysl. Akceptuje sám sebe, takového jaký je, neodsuzuje a odpouští si. (Malíková, 2011, s. 21 – 22)

„Odchod do důchodu zasahuje všechny složky lidské osobnosti, mění prožívání, uvažování i chování starého člověka. Ovlivňuje jeho postoj ke světu i k sobě samému. Role důchodce určitým způsobem mění identitu starého člověka.“ (Vágnerová, 2000, s. 466)

S odchodem do důchodu se nejen mění sociální role jedince, ale mění se také ekonomická situace seniorů. Nízký důchod, poplatky u lékařů, náklady na nákup léků, náklady spojené s bydlením a ostatní výdaje mnohdy nedovolují udržet si dosavadní životní úroveň, na kterou byli během svého profesního života zvyklí. Zvládnutí těchto situací také záleží na dřívější řádné přípravě na odchod do důchodu, jak po stránce hmotného zabezpečení, tak i po stránce osobní připravenosti a plánování životního programu do budoucna. (Mlýnková, 2011, s. 25-26)

Jedním z mnoha problémů, které přináší stáří je osamělost, spojená se ztrátou sociálních kontaktů. Pocit osamělosti může vést až izolovanosti jedince od okolní společnosti, souvisí i s proměnou okolního světa, kterému starší člověk nemusí rozumět a připadá mu cizí. Ve stáří se také zvyšuje strach z opuštěnosti. Riziko samoty a izolace, jak uvádí Vágnerová (2000, s. 460 – 461) mohou ovlivňovat různé faktory:

- „Sociální situace – ve stáří se zvyšuje pravděpodobnost ztráty partnera a ovdovělý člověk žije často sám.
- Fyzický stav – možnost sociálních kontaktů omezuje snížená hybnost, smyslové postižení, ale i jakákoliv závažnější nemoc.
- Psychický stav – úbytek kompetencí, deprese, změny osobnosti, případně také demence ztěžující jakýkoliv přijatelný sociální kontakt. „

Osamělost však neznamená to samé co samota. Samota je objektivní stav, který lze pozorovat z vnějšku a týká se našeho vnímání sociálních interakcí a jejich charakteristik. O osamělosti můžeme hovořit, pokud jedinec považuje své zapojení do sociálních a společenských vztahů za slabé a neuspokojivé, než jak by si sám přál. Z toho lze odvodit, že jsou jedinci, kterým stačí málo kontaktů a necítí se osamělí. A naopak jsou tací, kteří mají mnoho sociálních a společenských kontaktů, ale sami stále pociťují osamělost. Z toho plyne, že osamělosti nezávisí na počtu a frekvenci kontaktů s okolním světem, ale na jejich kvalitě. (Hrozenská, 2008, s. 27)

V souvislosti s přibývajícím věkem senioři prožívají stáří v rámci několika sociálních skupin. K nejvýznamnější skupině patří rodina, která zahrnuje nejen soužití s partnerem, ale také kontakt s rodinami svých dětí a sourozenců. Přátelé, známí a lidé ze sousedství představují další významnou skupinu, která má kompenzační význam. Starší člověk si v rámci této skupiny udržuje své sociální kompetence, které v rámci rodiny nepotřebuje nebo nepoužívá. Mezi další sociální skupinu patří rovněž společenství obyvatel určité instituce, v jehož rámci člověk sdílí s ostatními totéž teritorium a styl života a umožňuje mu si zde vytvořit i hlubší vztahy. (Vágnerová, 2007, s. 350)

1.2 Periodizace stárnutí

Vymezení a periodizace stárnutí je obtížné. Tradičně rozlišujeme stáří kalendářní, biologické a sociální. Biologické stáří je dáno dosažením určitých involučních změn, pro která neexistují žádná přesná kritéria a navíc jsou ovlivněny zdravotním stavem člověka. Sociální stáří je ovlivněno souhrnem sociálních změn souvisejících se změnami sociálních rolí, sociálního potenciálu, souhrnem znevýhodnění a typických životních událostí pokročilejšího věku, jakými jsou například odchod do důchodu, ztráta životního partnera, ztráta pozitivní perspektivy, přijetí role penzisty a starého člověka s řadou znevýhodnění oproti mladším generacím. Kalendářní stáří je vymezené datem narození a dosažením určitého věku, který vychází ze zkušenosti obvyklého průměrného průběhu života a biologického stárnutí. Kalendářní stáří je snadno a jednoznačně stanovené, ale neříká nic o individuálních involučních změnách, sociálních rolích a zdravotním stavu a zdravotním potenciálu současné společnosti. (Čevela, Kalvach a Čeledová, 2012, s. 25 - 26)

Za počátek stáří je obvykle považován věk 60 let, o vlastním stáří hovoříme od 75 let věku. Světová zdravotnická organizace (WHO) rozčlenila stáří do tří etap:

- Rané stáří 60 – 74 let (senescence),
- Vlastní stáří 75-89 let (kmetství),
- Dlouhověkost 90 a více let (patriarchum). (Malíková, 2011, s. 14)

Periodizace stáří je spíše formální, nelze přesně dle věku určit stárnutí jedince ve všech oblastech, ale vystihuje jistou pravděpodobnostní variabilitu priorit:

- rané stáří je charakterizováno dominujícím zájmem o pracovní uplatnění, volnočasové aktivity, věnovat se tomu na co dříve nebyl čas z důvodu péče o děti a domácnost a vysokou aktivitou v rodině – pomoc starým rodičům, podpora svých dětí a péče o vnoučata,
- vlastní stáří se často projevuje nastupujícími zdravotními problémy, narůstá potřeba rehabilitačních a rekondičních aktivit, zvyšuje se riziko ovdovění, zvyšuje se množství času a energie vynaložené na běžné činnosti a narůstá potřeba odpočinku,
- dlouhověkost se vyznačuje narůstajícími problémy v oblasti soběstačnosti, s potřebou podpory a péče, i když i v této věkové kategorii jsou mnozí jedinci samostatní a nezávislí. (Čevela, Kalvach a Čeledová, 2012, s. 28 - 29)

Kalendářní věk však nemusí vůbec odpovídat věku biologickému, proto jsou stanovené věkové hranice pouze orientační a právě v této oblasti může docházet k individuálním rozdílům u jednotlivých jedinců.

1.3 Demografické hledisko stárnutí

Stárnutí populace je celosvětovým problémem, který je třeba respektovat, ale také přizpůsobit mu další vývoj současné civilizované společnosti. To, že lidstvo celosvětově stárne, je obecně známá věc, o které se dozvídáme téměř denně prostřednictvím sdělovacích prostředků. Nejen titulky novin a časopisů nás na tuto skutečnost upozorňují, ale také ekonomové a politikové nám tyto fakta neustále zdůrazňují v souvislosti s dalším politickým, ekonomickým a demografickým vývojem nejen naší republiky, ale i celé Evropy a potažmo i celého světa.

„Demografické stárnutí je definováno jako nárůst podílu osob v seniorském věku, který je dnes, ale i v dlouhodobých prognózách stanoven na hranici 65 let.“ (Rychtaříková in Čevela, Kalvach a Čeledová, 2012, s. 80)

Stárnutí populace v demografickém smyslu je tedy proces, při kterém se mění věková struktura obyvatelstva takovým způsobem, že se zvyšuje podíl osob starších 60 let, oproti počtu osob mladších 15 let, to znamená, že se zvyšuje podíl věkově starších osob, a tím stárne populace celkově. (*stárnutí-vývoj*, © 2004-2009)

Základními demografickými ukazateli je natalita (porodnost) v závislosti na mortalitě (úmrtnosti). Skutečnost, že se stále větší část populace dožívá vlastního stáří, je v historii lidstva novou zkušeností, která s sebou přináší také řadu nových problémů. Jedním z těchto problémů je postupný nárůst osob v důchodovém věku oproti osobám ve věku produktivním (Topinková, 1999, s. 46). Přibývající počet starší osob souvisí s prodlužováním života populace, který se odvíjí od zdravého životního stylu, dobré lékařské a zdravotnické péče, ale i na ekonomickém a sociálním zabezpečení současné populace.

Ve všech vyspělých zemích se stárnutí populace stává zdravotnickou prioritou, protože stále dochází a bude docházet k přibývání starých lidí, které je ovlivňováno hned několika faktory:

- nízkou porodností v souvislosti s klesajícím počtem dětí a mladých lidí,
- klesáním úmrtnosti ve středním věku, více lidí se dožívá stáří,
- klesáním úmrtnosti ve stáří, stále více lidí se dožívá vyššího věku ve stáří,
- v současné době vstupují do seniorského věku mimořádně silné poválečné ročníky.

Demografické stárnutí v České republice, tzv. index stáří, který vyjadřuje podíl osob ve věku nad 65 let na 100 dětí ve věku 0-14 let, se v posledních letech neustále zvyšuje. V roce 1991 to bylo 62 let, v roce 1995 pak už 72,5 roku, v roce 2000 85,5 let, v roce 2002 89,2 roku. Prognózy dalších let nejsou do budoucna považovány za pozitivní, protože se tento index neustále zvyšuje, to znamená, že stoupá podíl osob na 65 let v závislosti na počtu dětí. Statisticy předpokládají, že v roce 2030 bude index stáří 181 let a v roce 2050 až 252 let. (Pokorná, 2010, s. 8)

Podle nejnovějších prognóz vzroste do roku 2060 počet obyvatel v zemích Evropské unie ve věku 65 let a více o 66,9 milionů, přičemž nejrychleji rostoucí skupinou seniorů budou lidé nad 80 let. I v České republice se bude do budoucna zvyšovat počet osob nad 65 let. Odhaduje se, že v roce 2030 bude v Evropě tento podíl dosahovat asi 30% celkové populace. (Haškovcová, 2010, s. 87)

Následující tabulka nám přibližuje podíly hlavních věkových skupin na počet obyvatelstva v České republice, podle pohlaví a věku v průběhu let 2003 až 2050. Je zřejmé neustálé snižování procentuálního zastoupení osob mladších 19 let v populaci v důsledku poklesu

porodnosti, což přispívá k výraznému stárnutí naší populace. Z tabulky vyplývá, že v roce 2050 u nás bude 31,3% osob starších 65 let oproti nejmladší věkové kategorii osob do 19 let, která bude činit 16,7%, přičemž z celkového počtu obyvatel vyplývá, že i nadále by mělo docházet ke snižování celkového počtu obyvatelstva v populaci České republiky. Můžeme očekávat, že se do budoucna výrazně zvýší počet osob v důchodovém věku, ale zároveň se změní i věková skladba starší populace: vzroste podíl osob starších 65 let, tedy těch, u kterých lze předpokládat vyšší potřebnost sociální a zdravotní péče.

Tabulka 1: Struktura populace podle pohlaví a věkových skupin – CSÚ

	2003	2010	2020	2030	2040	2050
Počet obyvatel (tis. osob)	10 217	10 283	10 284	10 102	9 795	9 438
Věková struktura (v %)						
Muži:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
0 – 19	22,8	20,2	19,2	18,2	17,4	17,5
20 - 54	53,7	52,6	50,5	46,5	42,0	39,5
55 – 64	12,4	14,4	12,8	15,3	16,4	14,5
65 -	11,1	12,8	17,5	20,0	24,1	28,5
Ženy:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
0 – 19	20,6	18,3	17,4	16,5	15,8	15,9
20 - 54	49,9	48,8	46,8	42,9	38,6	36,1
55 – 64	12,9	14,8	12,8	15,1	16,1	14,0
65 -	16,6	18,1	23,0	25,6	29,5	34,0
Obě pohlaví:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
0 – 19	21,7	19,2	18,3	17,3	16,6	16,7
20 - 54	51,7	50,7	48,6	44,6	40,3	37,8
55 – 64	12,7	14,6	12,8	15,2	16,3	14,2
65 -	13,9	15,5	20,3	22,8	26,9	31,3

Zdroj: (*demografický vývoj*, 2005, s. 3)

V souvislosti s výše uvedenými prognózami, které napovídají, že i do budoucna bude docházet ke stárnutí populace a zvyšujícímu se počtu osob v seniorském věku, tedy v postprodukčním období svého života, je třeba současnou společnost připravovat na tyto změny nejen na úrovni republikové, ale rovněž celosvětové. Je třeba brát v úvahu zvyšující se počet osob v seniorském věku v závislosti na vzrůstající potřebě jejich hmotného a sociálního zabezpečení, ale taky zvyšující se potřebě lékařské péče a odborné zdravotnické pomoci. Rovněž Evropská unie se zabývá těmito otázkami a ve vztahu politiky stárnutí vypracovala zprávu „Za Evropu pro občany všeho věku“, kde shrnují tyto potřeby do čtyř oblastí:

1. zaměstnanost – snižování poklesu účasti starších skupin na ekonomické činnosti a mobilizaci jejich produktivního potenciálu,

2. sociální ochrana – nastavit důchodové systémy tak, aby umožnili poskytovat přiměřené hmotné zabezpečení
3. zdravotnictví – je nutno podporovat zdravé stárnutí snižováním nemocnosti, zlepšováním funkčního zdraví a možností podporovat aktivní a plnohodnotný život ve starším věku, současně zefektivnit náklady na zdravotní péči o seniory,
4. boj proti diskriminaci a sociálnímu vyloučení – potřeba zajistit, aby se všem věkovým skupinám dostalo rovného zacházení a byly uspokojeny jejich nároky. (Čevela, Kalvach a Čeledová, 2012, s. 91)

1.4 Sociální zabezpečení v seniorském věku

Sociální zabezpečení tvoří součást sociální politiky, která zahrnuje soubor institucí, zařízení a opatření, jejichž pomocí se uskutečňuje předcházení, zmírňování a odstraňování negativních sociálních událostí občanů. (Krebs, 2005, s. 158)

V souvislosti se stárnoucí populací je třeba aktuálně řešit systém sociálního zabezpečení občanů, jehož úkolem je zajistit sociální jistoty těm skupinám obyvatelstva, kteří nejsou schopni si samy vlastními silami zabezpečit prostředky ke své obživě, uspokojovat základní životní potřeby a udržovat si základní životní úroveň. Mezi skupiny obyvatelstva ohrožené sociální inkluzí, chudobou a snižující se životní úrovní je právě skupina starších osob, které si již své příjmy nemohou zajistit výdělečnou činností a jsou odkázáni na pomoc státu.

Současný systém sociálního zabezpečení v České republice se skládá ze tří pilířů: sociálního pojištění, státní sociální podpory a sociální pomoci. V rámci sociálního pojištění jsou řešeny takové situace, kdy jedinec odkládá část svých finančních prostředků na období budoucí nejisté krátkodobé nebo dlouhodobé sociální situace. Mezi tyto situace patří zejména nemoc nebo vznik nároku na invalidní či starobní důchod. (Kahoun, 2009, s. 26)

Vznik nároku na důchod, hranici odchodu do důchodu a jejich výši a podmínky pro jejich výplatu upravuje zákon č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění. Ze základního důchodového pojištění se poskytuje důchod starobní, včetně předčasného starobního důchodu, důchod invalidní, vdovský a vdovecký a důchod sirotčí. (MPSV, *důchodové pojištění*, 2011)

Právě starobní, případně invalidní či vdovský a vdovecký důchod představuje větší a mnohdy jedinou část příjmů osob starších 60 let, proto by výše důchodu měla takovému jedinci pokrýt běžné náklady jeho života a zajistit mu odpovídající základní životní úroveň.

Druhým pilířem sociální zabezpečení v naší vlasti je státní sociální podpora, která řeší sociální situace, které společnost považuje za zřetele hodné a kdy je účelné podpořit rodinu a to zejména rodinu s dětmi. Část dávek státní sociální podpory je nezávislá na příjmu a má na ni nárok občan, který splňuje zákonem dané podmínky. Druhá část dávek státní sociální podpory je závislá na příjmu a zohledňuje stanovené hranice životního minima s ohledem na příjmy jednotlivce nebo rodiny. Z těchto dávek je pouze jediná a to příspěvek na bydlení, která zahrnuje také potřeby seniorů a to v případě, že jejich náklady na bydlení přesahují 30% jejich příjmu. (MPSV, *státní sociální podpora*, 2013)

Třetím a posledním pilířem sociálního zabezpečení je sociální pomoc, která řeší situace hmotné a sociální nouze, kdy občan není schopen sám, ani za pomoci své rodiny tyto situace řešit. Současná strategie sociální pomoci však klade důraz na vlastní zodpovědnost tím, aby se každý občan snažil sám o sebe postarat. V případě, že to není možné, klade důraz na pomoc rodiny a až v poslední řadě dochází na pomoc ze strany státu. Základními nástroji sociální pomoci jsou poradenství, sociálně právní ochrana, sociální prevence, sociální služby a dávky sociální pomoci. (Krebs, 2005, s. 161)

Právě systém sociální pomoci řeší dávky poskytované starým a zdravotně postiženým osobám. Stěžejními právními předpisy v této oblasti je zákon č. 329/2011 Sb., upravující dávky pro osoby se zdravotním postižením, které však nejsou závislé na věku občana, ale na druhu a rozsahu jeho zdravotního postižení a upravuje poskytování příspěvku na mobilitu, příspěvku na opatření zvláštních pomůcek a přiznání průkazu osoby se zdravotním postižením a některé benefity z něj vyplývající. (MPSV, *dávky pro osoby se zdravotním postižením*, 2012)

Druhým stěžejním předpisem v této oblasti je zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, který upravuje podmínky poskytování pomoci a podpory fyzickým osobám v nepříznivé sociální situaci prostřednictvím sociálních služeb a příspěvku na péči. Nepříznivou sociální situací se pro potřeby tohoto zákona rozumí oslabení nebo ztráta schopnosti tuto situaci řešit z důvodu věku. Tento právní předpis má právě tyto situace

řešit, tak aby předcházelo k sociálnímu vyloučení a podporovalo sociální začlenění jedince. (ČESKO, 2006)

Poskytování příspěvku na péči umožňuje zabezpečovat péči osobám v jejich přirozeném sociálním prostředí. U tohoto příspěvku se posuzuje schopnost občana zvládat své základní životní potřeby za pomoci osoby blízké, asistenta sociálních služeb nebo prostřednictvím pobytových zařízení sociálních služeb a směřuje nejen k občanům zdravotně postiženým, ale také občanů, kteří nejsou schopni tyto základní životní potřeby zvládat vzhledem ke svému věku.

Další oblastí, kterou řeší zákon č. 180/2006 Sb., o sociálních službách je poskytování sociálních služeb, které jsou poskytovány formou pobytovou, ambulantní nebo terénní. Mezi tyto služby patří zejména: osobní asistence, pečovatelská služba, tísňová služba, průvodcovské a předčitatelské služby, odlehčovací služby, centra denních služeb, denní a týdenní stacionáře, domovy pro seniory a domovy se zvláštním režimem, sociální služby ve zdravotnických zařízeních ústavní péče a sociálně aktivizační služby. (ČESKO, 2006)

V případě zákona o sociálních službách je nutno dodat, že jeho pomoc a účinnost směřuje nejen k seniorům, ale i k jiným skupinám obyvatelstva, jako např. také k osobám se zdravotním postižením, či osobám, které mají sníženou soběstačnost, například z důvodu závislosti na návykových látkách, nebo osobám s Alzheimerovou demencí a ostatními typy demencí. (ČESKO, 2006)

Posledním stupněm sociální záchranné sítě směřující také k cílové skupině seniorů a starších osob je zákon o pomoci v hmotné nouzi, který řeší pomoc osobám k zajištění jejich základních životních potřeb, které se nacházejí v hmotné nouzi prostřednictvím těchto dávek: příspěvek na živobytí, doplatek na bydlení a mimořádná okamžitá pomoc. Podmínkou pro přiznání dávek hmotné nouze je příjem a sociální a majetkové poměry osoby žádající o dávku a dalších osob, které jsou s ní společně posuzované. Je tedy zřejmé, že tyto dávky jsou určeny všem osobám, tedy nejen seniorům, kteří trpí nedostatkem prostředků k uspokojování základních životních potřeb, které jsou bezprostředně potřebné k životu. Podmínky pro poskytování výše zmíněných příspěvků jsou upraveny zákonem č. 111/2006 Sb. (Beck et al., 2012, s. 17)

2 KOMUNIKACE A INTERAKCE

Komunikace je obecně vzájemná interakce mezi dvěma nebo více komunikujícími subjekty, je to vzájemné dorozumívání, které je součástí sociálního kontaktu. Komunikace je nedílnou součástí našeho života, kterou provádíme každodenně. Nelze nekomunikovat, ale není to jen slovní vyjadřování našich myšlenek. Komunikace v sobě zahrnuje také gestikulaci, výraz tváře, mimiku, vědomá i nevědomá gesta a postavení našeho těla.

Interakce pak vyjadřuje sociální styk, v jehož rámci dochází k vzájemnému působení na lidi. Zahrnuje jak sociální komunikaci, tak i uplatňování vlivu a moci. (Matoušek, 2003, s. 87)

Součástí sociálního kontaktu je komunikace, tj. vzájemné dorozumívání, výměna informací. Podmínkou pro realizaci sociálního kontaktu je ochota a schopnost partnerů takovou výměnu informací uskutečnit. (Vágnerová, 2010, s. 461)

Pro porozumění každodenní sociální interakce má význam společné chápání sociálních scénářů, členství v určité skupině a vlastní identifikaci s ní, vlastní vhléd, což ovlivňuje a někdy i určuje sociální interakci. (Hayesová, 2003, s. 29)

Vzájemná komunikace a interakce jsou základními technikami dorozumívání lidské populace. Vždy, když s někým komunikujeme, setkáváme se a dorozumíváme, tak dochází k vzájemnému ovlivňování. Naše chování může být podnětem pro chování druhého. Záleží však také na tom, s kým komunikujeme a s kým jsme ve vzájemném kontaktu. Určitě budeme jinak hovořit s dítětem, jinak se svým kolegou v zaměstnání, se svým přítelem a jinak se seniorem, u kterého je třeba brát ohled na jeho věk, zdravotní stav a další aspekty, které mohou komunikaci ovlivňovat. Právě tato kapitola je zaměřena na komunikaci se seniory, která má svá specifika a možné bariéry. Tato kapitola byla zařazena do diplomové práce záměrně, protože v empirické části práce budou prezentovány výsledky výzkumu, který byl prováděn formou rozhovorů se seniorskou skupinou naší populace. Jak probíhá vzájemná interakce seniorů s okolním světem a jaká má specifika nejen komunikace s nimi, přibližuje také tato kapitola, jakož i mediální obraz seniorů, který není v současné době příliš příznivý, vzhledem k propagovanému trendu mládí a síly, kdy se na seniorskou populaci často zapomíná, což může být bráno také jako jistý projev ageismu ze strany mediálních institucí.

2.1 Komunikace se seniory

Komunikace má svá specifika dle toho s kým komunikujeme a také podle obsahu sdělení nebo informace, kterou chceme předat. Slowík (2010, s. 145) uvádí, že s přibývajícím počtem seniorů v naší populaci se zvyšuje také potřeba komunikace mezi příslušníky mladší a starší generace, která je téměř nevyhnutelnou každodenní skutečností. Z celkového vnímání seniora jako rovnocenného a rovnoprávného jedince vychází nediskriminující přístup ke komunikaci se staršími lidmi, kteří si zaslouží respekt a úctu i přes veškeré různé obtíže a znevýhodnění plynoucí právě s jejich přibývajícím věkem.

Dobrá komunikace s klientem se jeví jako základ vztahu mezi dvěma partnery. Do procesu komunikace vstupujeme s určitými představami o druhých, o jejich schopnostech, motivaci a vůli a také o tom co chceme sdělit. Při komunikaci se seniory je třeba brát v potaz i skutečnost, že se zde setkáváme s jiným kulturním a historickým kontextem. Podpora dobré komunikace ale také spočívá v ochotě umět naslouchat. Lidé jsou velmi citliví na náš zájem, a pokud budou mít pocit, že neposloucháme či jen zájem předstíráme, ztratí chuť s námi komunikovat. (Venglářová, 2007, s. 74-77)

Právě naslouchání se projevuje v neverbální rovině tím, že svým tělem dáváme najevo zájem o sdělovanou informaci a to např. navazováním očního kontaktu nebo mírným nakloněním těla k vypravěči. Neverbální komunikace zahrnující řeč těla je velmi bohatá a rozmanitá, projevující se zejména mimikou – řečí naší tváře, která je nejdůležitějším komunikačním orgánem člověka. Tvář vyjadřuje nejen právě prožívané city a pocity, ale také naše životní postoje, názory a myšlenky. Ne nadarmo se hovoří o tom, že člověk má svůj život vepsaný do tváře. Neverbální složkou komunikace mezi jedinci je také proxemika – vzdálenost těl mezi jedinci v komunikaci, jejímž prostřednictvím vyjadřujeme intimitu komunikace. V komunikaci se staršími lidmi je také důležitý dotykový kontakt, kterým dáváme najevo nejen svůj zájem, ale může mít také povzbuzující charakter navozující důvěrnější kontakt. Při neverbální komunikaci si ač vědomě či nevědomě všimáme také držení těla komunikující osoby, jejich fyzických postojů a v neposlední řadě také gest provázejících komunikaci a vyjadřujících a doplňujících obsah sdělované informace. (Hrozenská, 2008, s. 136-137)

Při aktivní komunikaci se seniorem jej můžeme podpořit verbálně vhodnými dotazy, které však vyžadují jasné formulování otázek. Parafrázováním a reflexemi dáváme najevo

pochopení. Respektujeme jeho rozhodnutí a tím dodržujeme princip autonomie. (Venglářová, 2007, s. 78)

Senior jistě ocení, pokud ho při příchodu pozdravíme a vhodně oslovíme. Sdělované informace a otázky by měli být jednoduché, srozumitelné a lehce pochopitelné s ohledem na aktuální zdravotní stav klienta a možné oslabení sluchu. Na rozhovor se seniorem bychom si měli vyčlenit více času a nedávat najevo netrpělivost. Je třeba si uvědomit, že starší člověk může mít zpomalené tempo řeči, oslabenou krátkodobou paměť a delší rozvzpomínání se a možné odklonění se od tématu hovoru. Je nutné také pamatovat na emocionální rozpoložení a citovou labilitu seniora, který může v krátkém časovém úseku během hovoru vystřídat různé emocionální polohy, proto je třeba respektovat intimitu a soukromí při komunikaci. (Hrozenská, 2008, s. 137-138)

Komunikace se „zdravými“ seniory nevyžaduje specifickou obměnu komunikace. Je pouze potřeba poskytnout určitý čas pro umožnění úspěšné a efektivní komunikace. Potřeba komunikace osob ve vyšším věku se neliší od potřeby komunikace ostatních lidí, přesto se komunikace v geriatrici vyznačuje některými znaky, které ovlivňují výběr komunikačních prostředků, metod a postupů k porozumění. Tak jako v běžné komunikaci, se v komunikaci se seniory vyskytují čtyři hlavní potřeby:

1. potřeba sociálního kontaktu a interakce,
2. potřeba vysvětlení, potvrzení a ujištění,
3. potřeba rady a podpory,
4. potřeba útěchy, ujištění a uklidnění. (Pokorná, 2010, s. 50)

2.2 Specifika a bariéry v komunikaci se seniory

V průběhu života dochází k různým změnám jak po stránce fyzické, psychické, tak i po stránce emocionální a v oblasti poznávání. V souladu s respektováním těchto změn, které se projevují také v období stáří, je nezbytné přizpůsobit komunikační techniky a styly při komunikaci s touto cílovou skupinou.

Specifické znaky komunikace starých lidí lze shrnout do několika bodů. Je třeba si uvědomit, že staří lidé často trpí nedoslýchavostí, proto poslech a soustředění na hovor vyžaduje mnohem větší úsilí. Takový jedinec nestačí všechny informace zachytit a mohou

mu unikat některé souvislosti. Mohou tak reagovat nepřiměřeně na sdělenou informaci. Starší lidé často trpí poruchami paměti a v důsledku toho si obtížně vybavují potřebné slovní výrazy. Potíže s vybavováním zhoršují napětí v komunikaci, což může mít za následek, že se takový člověk komunikaci raději vyhýbá. Komunikaci zatěžuje také zvýšená pomalost, typická pro starší lidi. Starší člověk potřebuje delší dobu na to, aby sdělenou informaci zpracoval, a také potřebuje delší dobu na to, aby zformulovat potřebnou odpověď. Starší lidé mají tendenci svá sdělení opakovat a činí tak i přesto, že vědí, že jim druhá osoba porozuměla. Starší člověk si hůře pamatuje nové informace, a proto si není jistý, zda si je zapamatoval také jeho komunikační partner. Komunikace se skupinou je pro staré lidi ještě obtížnější než s jednotlivcem, vyžaduje větší soustředění. Okolní šum a hluk narušují a ztěžují slyšení. Starší člověk se nechce opakovaně ptát na obsah sdělení, a tak často ani neví, o čem se mluví. Starší lidé mají tendenci komunikovat prostřednictvím tělesných potíží. Činí tak proto, že se jim nedaří upoutat pozornost jiným způsobem. Tito lidé mají sklon stále mluvit o svých potížích a stále si stěžovat. Nejde však o manipulaci, ale o snahu potřeby upoutat zájem někoho blízkého či jakéhokoliv člověka. (Vágnerová, 2000, s. 461 – 463)

Reakce starších lidí se zpomalují a tomu je třeba se přizpůsobit. Je nutné mluvit přiměřeně hlasitě a dobře artikulovat. Pokud komunikujeme se seniorem se zdravotním postižením, je nutné zvolit formu a tempo odpovídající jeho komunikačním vlastnostem. S ohledem na vyšší věk bychom si měli také uvědomit hrozbu duševních poruch a demence. Při komunikaci má fyzický věk handicapovaného člověka větší váhu než všechny ostatní faktory. Zejména pro osamělé seniory má velký význam také taktilní komunikace. Dotyk, pohazení, uchopení za ruku může být pro něj zásadním projevem porozumění a náklonnosti. Zásadní a velmi důležitou strategií komunikace je trpělivé a aktivní naslouchání. Ve stáří vzrůstá potřeba podělit se a předat dalším generacím své rady a zkušenosti. (Slowík, 2010, s. 149 – 150)

Velmi významnou stránkou komunikace se seniory jsou také změny v sociální oblasti. Starší člověk je často vystaven tzv. generační osamělosti, která vyjadřuje skutečnost, že je nucen se smířovat se smrtí svých vrstevníků (sourozenců, spolužáků, spolupracovníků, přátel) a svého životního partnera. V důsledku těchto změn spojených se zvyšujícím se věkem a stereotypizací a spolu se změnami fyzickými a psychickými jsou popisovány různé bariéry v komunikaci se seniory. Tyto bariéry lze obecně rozdělit na:

- interní bariéry vyplývající ze schopností a dovedností jedince, jeho prožívání a zdravotním stavu, mezi něž patří obava z neúspěchu, negativní emoce, bariéry v postojích, nepřipravenost na komunikaci a fyzické pohodlí či nemoc.

- externí bariéry, které jsou dány zevním prostředím a jeho uspořádáním apod. Zde zahrnujeme vyrušení při komunikaci, hluk a šum okolí, vizuální rozptýlení, neschopnost naslouchat a komunikační zahlcení. (Pokorná, 2010, s. 52 – 53)

Specifické obtíže, které mohou provázet komunikaci se seniory a na které je možné se dopředu připravit, pokud o těchto obtížích víme, se mohou projevovat v poruchách smyslových funkcí, mezi které patří poruchy sluchu a zraku. Při komunikaci s nedoslýchavým člověkem je třeba sledovat okolí, zda neruší průběh hovoru. Je třeba mluvit pomalu, zřetelně a dívat se do tváře, přitom však nesmí být narušen osobní prostor. Složitější sdělení můžeme doplnit psaným slovem. U jedince se špatným zrakem volíme vhodnou strategii pro zahájení hovoru. Dbáme na jasné formulace, které omezí možnost jiného výkladu sdělení. Při komunikaci se seniory se také setkáváme s lidmi, kteří prodělali různá neurologická onemocnění, která ovlivnila jejich schopnost plynule hovořit a rozumět řeči. Nemožnost domluvit se s lidmi vede často k bouřlivým reakcím, kdy může dojít k nervozitě, hněvu i agresivitě a v neposlední řadě také ovlivňuje psychický stav jedince. Druhou variantou může být také rezignace ke komunikaci. Vhodným přístupem v komunikaci s takovým jedincem je trpělivost a hledání alternativního způsobu verbální či neverbální komunikace. Specifický přístup komunikace vyžadují jedinci trpící demencí, kde komunikaci ovlivňují především poruchy paměti. Základní věcí při specifické komunikaci s lidmi s demencí je třeba si uvědomit, jaké oblasti jsou demencí zasaženy, jaké obtíže jedinec má a jak je možné je kompenzovat. V takové komunikaci se zaměřujeme především na slovník, kterému jedinec rozumí a volíme krátké a jednoduché věty. Rozhovor zahajujeme ve chvíli, kdy klient není rušen jinými podněty. Komunikujeme více kanály a slova doplníme vhodným příkladem nebo ukázkou věci. Pomáhá pohled do očí, úsměv a povzbuzení. Ověřujeme si porozumění sdělenému, aby nedošlo k omylům či zranění. Během komunikace posilujeme orientaci v čase, prostoru, v osobách kolem. Nevhodné projevy přehlédneme a všemi způsoby se snažíme zachovat důstojnost člověka s demencí. (Venglářová, 2007, s. 75 – 77)

2.3 Tváří v tvář seniorům

Každá věková kategorie má svá specifika komunikování, svoji vlastní řeč vyznačující se specifickými výrazy odpovídající danému věkovému období v kontextu doby a s ohledem na druh a styl komunikace. Jinak je třeba hovořit s malým dítětem, jehož slovní zásoba je omezena výrazy, kterým je schopno porozumět. Jinak budeme hovořit s dospívajícím a teenagerem, který valně většině výrazů sice rozumí a naopak využívá i výrazů, kterým zase nemusí rozumět jejich rodiče. Do mluvy dospívající mládeže a mladých dospělých se dostává mnoho cizojazyčných výrazů různě počeštěných či upravených hovorové mluvě, těmto výrazům nemusí každý dospělí rozumět a téměř jistě jim nebude rozumět člověk ve vyšším seniorském věku, který vyrůstal v době, která nebyla tak uspěchaná a hektická. A právě tak mladý jedinec nemusí zase zcela rozumět výrazům užívaných starší generací, a která mohou být pro mládežníka současné doby nepochopitelná a možná někdy i směšná. I přesto, že všichni mluvíme v jednom jazyce, mnohdy si nerozumíme a tak se nám může stát, že se setkáváme s různými generacemi naší populace a nemáme si co říci či možná máme, ale vzájemně si vlastně nedorozumíme.

Nespornou chybou v komunikaci je pohrdající a nadřazený postoj k seniorům, který se v komunikaci odráží nevhodným a necitlivým vyjadřováním a neochotou hledat vzájemné porozumění. Další komunikační komplikací jsou také zažitá mýty, které tvrdí, že staří lidé jsou většinou nevrlí, zlostní, mrzutí, bez smyslu pro humor. Dalším omylem je, že starší lidé nerozumí mladším, a nemají jim tedy vlastně co říci. Možná jim připadá, že starší stále hovoří dokola o tom samém, ale je pravdou, že jedno slovo či rada zkušeného a zkušeného člověka může být hodnotnější a výstižnější, než mnoho planých vět, právě proto, že ze starších lidí mluví zkušenost, kterou nelze získat jinak než věkem, a rozhodně tedy stojí za to umět s nimi dobře komunikovat. (Slowík, 2010, s. 150 - 151)

Co má pro mezilidské komunikování význam a patří ke zralému věku? Jaké otázky klade seniorský věk? O čem tedy se seniory promlouvat, pokud chtějí? A o čem starší lidé rádi mluví? To jsou otázky, které si klade ve své knize „Průvodce mezilidskou komunikací“ Pláňava (2005, s. 110 – 111) a současně si na ně odpovídá. Rádi vzpomínají na minulost i hodně dávnou a ponořují se do vlastního života. Je to příležitost propojit minulost se současností a nasměrovat se do nejbližší budoucnosti. Rádi také vzpomínají na aktivity středního života, kdy žili „naplno“. Toto vzpomínání pomáhá pojmenovat nedořešené krize

v životě a lépe jim porozumět. Rádi mluví o tom, co mohli nebo chtěli udělat. Rádi také mluví o tom, jak vypadal svět, jejich město či ulice v době jejich mládí. Potěší je, když se na ně mladí obracejí s žádostí o radu, ale také rádi v pohodě mlčí ve společnosti blízkých lidí. Ve svém soukromí se také zabývají otázkami, které přináší přibývajícím věk. Snaží se vypořádat s úbytkem sil, s tělesnými a psychickými obtížemi stárnutí a stáří. Stále více se také zabývají otázkou konečnosti života a se smrtí, která se stále častěji pohybuje v jejich blízkosti. V souvislosti s odchodem do důchodu se zabývají také otázkou změny sociálního statusu a novou náplní svého života. Jak si poradit s volným časem, bez povinnosti chodit do práce a neupadnout do neustálého lenošení. Také se jistě těší, že se budou moci věnovat svým zálibám a koníčkům, na které dříve neměli dostatek času. Zabývají se také budoucností svých potomků a soužitím se svým partnerem, ale také s hrozbou ze ztráty životního partnera a otázkou jak být dobrým prarodičem k potěše své i svých blízkých.

Při komunikaci tváří v tvář seniorům je třeba mluvit pomalu, jasně a hlavně často.

Efektivní dorozumívání musí vycházet z partnerského přístupu, který předpokládá respektování lidské důstojnosti a vzájemnou toleranci. Navzdory rozšířeným mýtům lze tvrdit, že komunikace se staršími osobami je často zdrojem poučení, zajímavých zkušeností a velmi obohacujících pohledů a současně je třeba si uvědomit, že vzájemná komunikace je pro starší lidi nejlepším lékem na osamocení. Někdy stačí jednoduše projevit zájem a náklonnost, pozdravit či prohodit pár slov a uvědomit si, že „způsob hodnocení seniorského věku a schopnost sebereflexe vzhledem k vlastní budoucnosti jsou tedy zásadními faktory určujícími způsob a kvalitu komunikace s osobami v tomto věku.“ (Slowík, 2010, s. 148)

2.4 Mediální obraz seniorů

Mediální svět, se kterým se v současné době setkáváme dnes a denně je již neodmyslitelnou součástí našeho života a protože žijeme v době vyspělých technologií, tyto nás samozřejmě ovlivňují. I když lidé čtou noviny i časopisy, posílají si dopisy a pohlednice, nejvlivnějším médiem v současnosti je televize a internet či jiné počítačové a facebookové sítě. Zamysleme se tedy nad tím, jaký obraz seniorů nabízí současné mediální a sdělovací prostředky.

Oblast jazyka, komunikace a jejich přenos prostřednictvím sdělovacích prostředků je tak neodmyslitelným zdrojem a projevem ageismu. Jazyk a média v tomto případě fungují na principu toho, že vnímáme tato negativní sdělení, internalizujeme je, učíme se je a používáme je, pokud chceme vyjádřit svůj negativní postoj. (Vidovičová, 2008, s. 138)

Haškovcová (2010, s. 48 - 49) uvádí, že právě v televizi je obraz seniorů spíše negativní ponejvíce zmiňovaný s potřebou důchodové reformy, či v souvislosti s vysokou potřebou zdravotní péče spojenou právě s péčí o seniory a informacemi o vysokých nákladech poskytované zdravotní péče. Málokdy se však z médií dovídáme o zásluhovosti dnešních seniorů, kteří celý život pracovali, platili daně a přispívali pozitivně naší společnosti.

Zvláštním problémem často mediálně prezentovaným je například problém kriminality páchané na seniorech a právě z médií se nejvíce dozvídáme zprávy typu okrádání starých lidí, problémem podomních obchodníků nabízejících své zboží právě této věkové skupině, která se neumí bránit jejich nabídkám a často zakoupí neúměrně drahé zboží, které vůbec nepotřebuje, či otázkou přílišné dobroty a důvěřivosti této věkové skupiny. Logickým vyústěním takových mediálních zpráv pak je, že senioři jsou vnímáni společností i sami sebou jako snadná kořist kohokoliv, kdo je může ohrozit.

Minimální zastoupení stáří je také v reklamě. Reklamní spoty jsou zaměřeny spíše na kategorie mladší, jakoby se seniory, či lidmi nad padesát let ani naše společnost nepočítala. Totéž platí také o fotografiích a titulních stránkách různých časopisů a novin, kde se objevují tváře mladších a úspěšných lidí a je spíše výjimkou, že nás zaujme obálka časopisu s obličejem člověka staršího a to spíše toho, který je mediálně známý a je zástupcem filmového a divadelního světa, či osobností showbusinessu. (Tošnerová, 2002, s. 10)

Zaměření dnešního světa na mládí, výkon a tendenci propagace mladistvého vzhledu, úspěšnosti a výkonnosti mají tendenci podporovat i média, která různým způsobem podporují velký význam vnějšího vzhledu a proklamované svěžesti jako současnou normu a tím znevýhodňují starší generace a posilují tak přesvědčení, že starší člověk již není pro společnosti přínosem. Znevažují tak jeho zkušenosti a kompetence, čímž posilují postoj současné společnosti ke starým lidem jako negativní a podporující ageismus. (Vágnerová, 2000, s. 443)

Způsob jakým se o stáří na veřejnosti hovoří, je podstatný pro tvorbu a projevy ageistických postojů. Média, jako veřejný komunikační prostředek a významný činitel v sociální realitě hrají v tomto procesu velmi podstatnou roli, zejména v tom v jakém kontextu jsou zde senioři prezentováni a jakou měrou jsou v mediálním světě zastoupeni, uvádí Vidovičová (2008, s. 139) a dodává, že senioři sami se necítí být také nejvíce spokojenými diváky, čtenáři a posluchači. Chybí jim pořady a články více šité jim „na míru“, respektive nerovnovázné pojetí obvyklé skladby programu. Jako velký problém senioři identifikují také diskriminační charakter programové skladby, ve kterém jsou právě oni málo zastoupeni, popřípadě je zdůrazňován neobjektivní obraz, jaký je o stáří podáván veřejnosti skrze média, kdy stáří je prezentováno téměř výhradně ve spojitosti s nemocemi, sociální izolovaností a závislostí. (Vidovičová, 2013)

Potěšitelnou zprávou v otázce mediálního obrazu seniorů jsou v současné době například internetové stránky vytvořené Diakonií Českobratrské církve evangelické, která se právě propagací problematiky seniorů zabývá. Její televizní spoty vysílané v rámci reklam v roce 2012 snad zaujaly nemalou část naší populace. Zde se snaží upoutat pozornost všech věkových kategorií na problematiku stáří, stárnutí, ageismu a možné pomoci, porozumění a solidaritě starší generaci naší populace a zvrátit zažitý obraz seniorů jako osob závislých na pomoci a podpoře společnosti, osob, které nejsou schopny se sami o sebe postarat a osob očekávajících pomoc od svých blízkých, kterou snad berou jako samozřejmost.

Na svých stránkách sociální kampaně spojené s heslem „stáří nám může dát víc“ či „dnešní tabu se jmenuje stáří“ také prezentují několik rad vypracovaných Vidovičovou, o tom jak psát a nepsat o seniorech ve sdělovacích prostředcích a své rady shrnují do několika bodů, z nichž uvádíme:

- pokud to není nutné, není třeba zmiňovat věk osoby, její stáří či ekonomickou neaktivitu,
- jestliže to není nutné, je třeba se vyhýbat informacím, které jsou věkově diskriminační,
- vyhýbejme se nepodloženým generalizacím a k faktům ohledně stáří budme velmi opatrní,
- nedopouštějme, aby docházelo k vyloučení specifických skupin společnosti,

- snažme se a uvažovat a odrážet své vlastní názory na seniory a stárnutí a současně si uvědomme, že „ stáří je ale přirozená součást života, bez ní vše, co předchází, vlastně ztrácí smysl. Nepřipravujme sebe ani ostatní o tato vzácně nabytá léta tím, že si je budeme už předem ošklivit“.

(Vidovičová in Evers, ©VIZUS webmaster 2013)

Tošnerová (2009, s. 23) se však také zamýšlí na budoucím obrazem seniorů, a to nejen v médiích a uvádí, že obraz seniora se bude zákonitě měnit, protože přátelství s počítačem se bude stávat běžnou součástí života a bude také prostředníkem, který umožní navazovat a zprostředkovávat nové kontakty. Je to zcela samozřejmé, neboť budou dorůstat a stárnout ti, kteří tyto technologie již zažili na středních školách a budou si tyto znalosti v rámci své pracovní kariéry rozšiřovat a zdokonalovat. Proto doufejme, že sociální vyloučení ve stáří bude méně pravděpodobné, tím, že o problematice stárnutí a stáří budeme vědět víc a budeme se umět také lépe bránit.

3 AGEISMUS

Téma ageismu je úzce spojeno se stárnutím a stářím, neboť je definováno jako věková diskriminace týkající se především stárnutí a stáří. S ohledem na současný i budoucí demografický vývoj lze předpokládat, že toto téma bude stále aktuálnější, protože počet starších osob se bude i do budoucna stále zvyšovat. Tato kapitola přibližuje pojem ageismus v různých definicích, přibližuje jeho zdroje a jeho souvislost k vlastnímu sebepojetí. S pojmem ageismu úzce souvisí také mýty o stáří, předsudky a stereotypy provázející stárnutí a stáří, proto je v dalších kapitolách nastíněna problematika diskriminace v souvislosti s těmito pojmy.

Úcta ke stáří a starším lidem není a nebyla ani v minulosti vždy samozřejmostí. Vztah člověka k vlastnímu stáří a obecně ke starším lidem se vždy odvíjí od obecně chápaného pojetí stáří ovlivňovaného postoji a názory společnosti. Současný pohled na stáří je v podstatě dvojitý. Tradovaný názor, který lidé kdysi o stáří měli je založen na šlechtných vlastnostech připisovaných starým lidem a odvíjí se od tradice úcty, moudrosti získané během života, trpělivosti a laskavosti. Tento první pohled harmonického stáří se postupem doby a zcela nepochopitelně mění na představu o stáří doprovázeném nemocemi, strádáním, strachem z přirozeného nástupu individuální involuce, která podtrhuje vše negativní či negativistické. V posledních několika desetiletích dochází k odmítání stáří a starých lidí, ke vzniku nepřátelských postojů vůči starším a starým lidem. V cizojazyčné zejména angloamerické literatuře je tento pojem nazýván jako ageismus. Český ekvivalent tohoto slova však neexistuje, ale dá se jednoduše přeložit jako věková diskriminace neboli diskriminace na základě věku nebo také jako averze vůči starým lidem a všemu co stáří připomíná. (Haškovcová, 2010, s. 34)

3.1 Definice ageismu

Ageismus, diskriminace starších lidí a věková diskriminace jsou tedy výrazy, které v současné době používáme především v souvislosti se stářím a staršími lidmi. Slovo ageismus zahrnuje nejen projevy diskriminace vůči staršímu člověku nebo skupině starších lidí, ale také předsudky a negativní představy a postoje vůči starým lidem.

Ageismus lze také vyjádřit jako mezigenerační napětí a životní postoje majoritní společnosti, které vede k neporozumění mezi seniory a mladší generací. Mohou být často

závažnější než problémy způsobené fyziologickými procesy stárnutí, chorobnými či degenerativními změnami starších lidí. (Slowík, 2010, s. 151)

Ageismum je tedy základem pro zkreslené postoje o stáří a starých lidech, založených na předsudcích, celkovém úpadku a zhoršené kvalitě života seniorů. Z ageismu vyplývá i tendence staré lidi izolovat. Stávají se tak méněcennou součástí společnosti. Z pohledu ageismu nemá stáří žádné hodnotové kompetence a ani přijatelný sociální status a stáří se tak stává obdobím ztrát, celkového úpadku a zhoršení kvality života. (Vágnerová, 2000, s. 443)

Pojmy „ageismus“ a „věková diskriminace“ se v sociální praxi používají přibližně čtyřicet let. Poprvé tento pojem zavedl Robert N. Butler, ředitel Národního institutu pro stárnutí v USA, který jej vysvětlil jako proces systematického stereotypizování a diskriminace lidí pro jejich stáří. Ageismus dovoluje mladším generacím vidět starší lidi jako odlišné od nich samých. (Vidovičová, 2011, s. 22)

Na základě Butlerova vymezení vypracoval Palmore (1999) vlastní definici, kde uvádí, že ageismus je jakýkoliv předsudek nebo diskriminace proti nebo ve prospěch věkové skupiny. Přičemž dále uvádí, že diskriminaci vůči věkové skupině chápeme jako nepatřičné a nemístné zacházení se členy dané věkové skupiny. (Vidovičová, 2008, s. 112)

Dnes je termín ageismus definovaný v širším slova smyslu a zahrnuje také předsudky a negativní představy o starých lidech nebo projevy diskriminace vůči nim. Encyklopedický slovník Diderot (1999, sv. 1, s. 48) uvádí: „Ageismus – věková diskriminace postihující především staré lidi; může vést k věkové segregaci. Ageismus je podporován ekonomicko-sociálními problémy a společenskými představami podceňujícími stáří.“

Dle vývojové psychologie je ageismus chápán jako postoj, který vyjadřuje přesvědčení o nízké hodnotě a nekompetentnosti stáří. Projevuje se podceňováním, odmítáním až odporem ke starým lidem. V důsledku tohoto postoje dochází k symbolické i skutečné diskriminaci na základě věku. (Vágnerová, 2000, s. 443)

Ageismus je označení diskriminace na základě věku. Hrubou otevřenou diskriminací Čevela, Kalvach a Čeledová (2012, s. 107) označují vyloučení staršího člověka na základě věku z určitého zaměstnání či určité činnosti nebo neposkytnutím nějaké služby. Častější diskriminací než na základě věku je diskriminace na základě funkčního stavu, projevující se podceněním účinnosti, účelnosti a oprávněnosti odmítnuté služby.

Mlýnková (2011, s. 36) uvádí, že pojem ageismus vystihuje věkovou diskriminaci, která může být pro seniory nebezpečná, v tom smyslu, že určité věkové kategorie uznávají odlišné charakteristiky a jinou společenskou hodnotu seniorů. Tyto postoje se však nemusí týkat jen seniorské populace, protože samotný termín diskriminace znamená rozličný přístup k lidem či různým společenským skupinám bez ohledu na věk. Jde o přístup, kterým poškozují jednotlivce či skupinu, omezuje jejich práva a neuznává jejich rovnost s ostatními jedinci.

V současné době je v českém kontextu nejčastěji používána definice Vidovičové (2008, s. 113), která definuje ageismus jako ideologii založenou na kvalitativní nerovnosti jednotlivých fází lidského životního cyklu, skrze proces stereotypizace a diskriminace osob a skupin na základě věku nebo na jejich příslušnosti k určité generaci.

Tato definice zahrnuje nejen pouhou diskriminaci, ale i kvalitu života s ohledem na jednotlivé fáze životního cyklu, přitom je jasné, že se bude týkat především věku vyššího.

3.2 Zdroje ageismu

Zdroje ageismu rozděluje Palmore in Vidovičová (2008, s. 120) do tří stěžejních skupin: individuální (subjektivně-psychologické), kulturní, sociální.

Mezi individuální zdroje patří strach ze smrti a stárnutí jako duševně-fyziologického úpadku, dále frustrace a agrese, ze které pramení hostilita. Významným faktorem vzniku ageismu na individuální úrovni je selektivní vnímání, které izoluje seniory od majoritní společnosti. Ageismus bývá prohlubován i skrze stereotypy dotýkající se stáří. Pokud je samotnými seniory akceptován, má sám senior pak představu o sobě samém jako o méně výkonném a jeho výkon bude mít tendenci upadat. (Vidovičová, 2008, s. 120 - 121)

V rámci individuálních příčin bývá rovněž uváděna i teorie sociální identity rozvinutá Tajfelem a Turnerem (1986), která předpokládá, že senioři se snaží udržovat pohled na sebe jako pozitivnější a mladí zase preferují pozitivnější pohled na vlastní skupinu, čímž dosahují negativnějšího pohledu na skupinu seniorskou. (Vidovičová, 2011, s.18)

Mezi další individuální příčiny původu ageismu a věkové diskriminace je teorie věkového/generačního konfliktu a teorie věkové segregace, která vychází z předpokladu toho, že společnost vládne omezeným množstvím statků a prestižních rolí. Tyto jsou přidělovány a osvojovány na základě věkového kritéria nebo generační příslušnosti, které

mohou pak vytvářet věkovou rivalitu. Praktickým příkladem věkové segregace může být rozdělování populace na generaci, která přispívá do sociálních systémů a na generaci, který ze sociálních systémů čerpá, tyto se pak staví proti sobě a vytváří určitou věkovou (generační) rivalitu. (Vidovičová, 2011, s. 19)

Haškovcová (2010, s. 35) uvádí, že ageismus je podstatou jevu, který je označován jako věková diskriminace starých lidí, a to dokonce nejen skutečně starých. Je celkem běžnou praxí, že zaměstnavatelé dávají najevo nechť zaměstnat například ženy, které mají zhruba pět let před nárokem na starobní důchod. Mladá a střední generace současnosti dává zcela jasně na vědomí skutečnosti, že sice tradici úcty ke starším lidem rozvíjí, ale na druhou stranu velkoryse přehlíží nedostatky z výchovy této generace, kdy každý její reprezentant přece ví, jak by se měl k seniorům chovat, ale v praxi jedná, jako by neexistovali. V konkrétní podobě tohoto mezigeneračního konfliktu žijí právě senioři, kteří přijímají stáří s nejistotou a důsledkem pak je rozporuplný postoj všech vůči všem.

Tošnerová (2002, s. 10) uvádí, že v praxi se často lze setkat s ageismem jako s věkovou diskriminací jednotlivce nebo skupin starších lidí právě v souvislosti s hledáním a nabízením zaměstnání. V tomto případě se jedná spíše o skrytou formu ageismu, kdy jednotlivec ve věku nad 50 let již není výběrovou komisí považován za osobu pružnou a dynamickou, jak avizují mnohé firmy a instituce nabízející zaměstnání. Dle autorky se s tímto postojem setkávají muži při hledání zaměstnání ve svých 45 letech a ženy o této problematice hovoří již už ve svých 35 letech.

Za kulturní zdroje ageismu jsou považovány faktory hodnotového systému, mezi které patří jazyk, mediální kultura (otázky kvantity a kvality reprezentace seniorů v médiích), humor, umění a literatura. Mnohdy jsou kulturní zdroje totožné se samotnými formami ageismu. Specifikem kulturních zdrojů je jejich schopnost stereotypy a postoje do nich vložené dále téměř neomezeně replikovat. (Vidovičová, 2008 s. 125)

Mezi kulturní zdroje ageismu tedy patří také mediální obraz seniorů (viz. kapitola 2.3.) a právě v médiích nebývá obraz seniorů právě příznivý. I přes skutečnost, že starší osoby jsou nejrychleji rostoucí věkovou skupinou, v praktickém životě se zdá, že staří lidé jsou v televizi téměř neviditelní a právě skupina starších lidí patří mezi věkové kategorie, které sledují televizi možná více než ostatní věkové skupiny. (Tošnerová, 2002, s. 10)

Jedním ze sociálních zdrojů ageismu je demografie. Důvodem nepříznivého pojetí stáří může být i fakt, že starých lidí je hodně. Samotný fakt toho, že starých lidí je hodně a jsou více viditelní, tudíž rostou jako předmět veřejného zájmu, může vyvolávat negativní reakce ostatních věkových skupin. (Vidovičová, 2008, s. 126 - 127)

V našich podmínkách bývá pojem ageismus spojen s pojmem sociální a bývá často spojen s těmi, kteří již nejsou schopni se o sebe postarat. (Tošnerová, 2002, s. 10)

Podle Traxlera in Tošnerová (2002, s. 12 - 13) rozlišujeme čtyři základní zdroje ageismu, které vedou k negativním stereotypům a mýtům o stáří.

- Strach ze smrti – smrt je často spojována se stářím. Smrt není viděna jako přirozená a nevyhnutelná součást lidského života. Vzbuzuje často strach a je viděna jako synonymum, něco co většina z nás ignoruje a předstírá, že neexistuje. Neradi si připomínáme vlastní smrtelnost.
- Mládí a fyzická krása – staří lidé jsou mladými často ignorováni. Pokud jsou zobrazováni, tak negativně, což souvisí i s tím, jak staří vnímají sami sebe.
- Produktivita – úzce spjata s ekonomickým potenciálem. Jak děti, tak staří jsou viděni jako neproduktivní. Děti jsou ale viděni jako ekonomická investice, kdežto staří jako určitý finanční dluh, závazek. Odchodem do důchodu nejsou viděni jako produktivní a tím jsou devalvováni.
- Způsob zjišťování skutečného stavu společnosti vedoucího k ageismu – formy studie stáří a jejich prezentace, které posilují negativní image starých lidí.

Pokorná (2010, s.72) rozděluje obecně a typologicky zdroje ageismu a jejich důsledků v jednání a chování lidí na mikrosociální – týkající se jedince a jeho názorů, mezosociální – na úrovni sociálních skupin, různých pečovatelských institucí a firem a na makrosociální – projevující se na celorepublikové úrovni ve vztahu k legislativním úpravám, vnímán jako ageismus vlastní strukturám.

Makrosociální zdroj ageismu uvádí i Vidovičová (2008, s. 128), která píše, že jedním z hlavních zdrojů negativních postojů ke stárnutí a stáří je nepříznivé nastavení strukturálních a institucionálních systémů, kdy například zákonem stanovené hranice odchodu do důchodu podporují myšlenku, že za určitým věkovým horizontem klesá ekonomická a sociální hodnota jedince, který se stává pro společnost neproduktivním.

3.3 Ageismus a sebepojetí

Součástí identity starého člověka zůstávají osobně významné role a kompetence, které měl v minulosti, ale i dosud zachovalé kvality na které je právem pyšný. Sebepojetí starého člověka ovlivňuje i jeho zdravotní stav. Postoj k vlastnímu stárnutí a ke stáří bývá individuálně rozdílný. Zrovna tak bývá individuálně rozdílný postoj k okolnímu světu. (Vágnerová, 2000, s. 446)

Vztah ageismu k vlastnímu sebepojetí má dle Traxlera in Tošnerová (2002, s. 14) tři stádia, kterými může člověk procházet s postupujícím se věkem:

- I. stádium - senior je přístupný k přijetí nálepky, která způsobuje ztrátu jeho původní role, jedná se například o nálepku důchodce, vdovec.
- II. stádium – upevňuje se závislost na vnějškové nálepce. Pokud je kladná, syndrom ztráty sebeúcty se nevyvíjí. Pokud je záporná, rozvíjí se třetí stádium.
- III. stádium – ztráta sebeúcty, senior přijímá negativní postoje a rozvíjí se jeho závislá role. Vnímá ztrátu dovedností a označuje se jako nekompetentní a nemocný.

Osoby vystavené předsudkům a diskriminaci přijímají převládající záporný obraz a chovají se tak, jak tomu odpovídá negativní stereotyp. (Palmore, 1990, cit. u Tošnerová, 2002, s. 15)

Sebepojetí staršího člověka se vlivem vnějších okolností mění. Děje se tak na individuální úrovni, kdy si jedinec uvědomuje, že stáří je obdobím ztrát mnoha sociálních rolí a úpadků kompetencí, které byly součástí jeho dřívější identity. Tyto kompetence a minulé sociální role bývají součástí identity staršího člověka pouze na symbolické úrovni. Starý člověk rád připomíná, čím byl a čeho dosáhl. V době svého stáří používá minulost jako oporu sebeúcty a vylepšuje tak své aktuální sebepojetí. Starší člověk se musí vyrovnávat s různými ztrátami a negativní proměnou své osobnosti. Pro srovnání slouží těmto lidem jejich referenční skupina a vrstevníci. Vlastní prezentace v oblasti zevnějšku, duševních i tělesných kvalit a sociálních pozic jsou velmi důležitou součástí vlastního sebepojetí. Sebepojetí staršího člověka také výrazně ovlivňuje jeho zdravotní stav. Člověk trpící závažnějším onemocněním nebo kombinací různých onemocnění a přijetí roli nemocného výrazně ovlivňuje také jeho sebepojetí, neboť si plně uvědomuje úbytek fyzických či psychických kompetencí. Jako konečná stanice je pak chápána smrt, která je vlastně

ztrátou vlastní identity. Významnou roli v hodnocení vlastního sebepojetí také hraje příslušnost k určitým lidem a určité sociální skupině. Velmi důležitou roli zde hraje rodina, která je v tomto věku ještě významnější, než byla dříve. Ztráta partnera je považována také za ztrátu určité sociální role a mnohdy se tím posiluje vztah k dětem a vnukům. Lidé staršího věku si své sebepojetí posilují pozitivními vlastnostmi a úspěchy svých potomků, protože je považují za součást svého života, za ty, kterým darovali život a vychovali je. (Vágnerová, 2007, s. 306 – 307)

3.4 Věkové stereotypy

V každé společnosti obecně se lze setkat s velkou rozmanitostí různých typů, způsobů a forem chování. Lidská společnost je různorodá, rozmanitá a obsáhlá sociální skupina, jejíž chování nelze jednoduše sjednotit podle obecně uznávaných pravidel a zásad. Ať člověk chce, či nechce, ač vědomě či nevědomě naše chování ovlivňují zažitá zásady, postoje a předsudky či stereotypy společnosti.

Novák (2002, s. 7) řadí předsudek a stereotyp do kategorie termínů, které se objevují ponejvíce ve spojení s pojmem postoj. Protože právě zažitá stereotypy uvažování, chování a našeho jednání a s nimi spojené předsudky ovlivňují naše postoje, ze kterých pak vyvozujeme různé způsoby a formy chování.

Stereotypy jsou pak podle Nováka (2002, s. 10) zkratkovité představy o osobách a skupinách. Tyto představy jsou pak připisovány všem jednotlivcům patřícím do této skupiny a doplňuje, že se týkají iracionálně a afektivně založeného posuzování lidí nebo skupiny a jejich slovního hodnocení, přičemž stereotypy nemusí mít jen negativní složku. Tošnerová (2002, s. 11) doplňuje, že i „některé pozitivní stereotypy jsou však založeny na nepřesných informacích a posilují zkreslený pohled na stáří. Patří sem moudrost, spolehlivost, laskavost a soucit, která trvale provází stáří.“

„Stereotyp je tedy v psychologii a sociologii ustálený a navyklý vzorec myšlení nebo chování, které mají příslušníci společenské skupiny o sobě nebo o jiných. Sociální stereotyp obsahuje hodnotící, často iracionální soudy, mívá blízko k předsudkům. Změna individuálního a sociálního stereotypu bývá nesnadná, je provázána negativními emocemi. (Tošnerová, 2002, s. 6)

Vidovičová (2008, s. 149), která se zabývá výzkumnými metodami a zkoumáním věkové diskriminace zvané ageismus uvádí, že věkové stereotypy jsou generalizovaná přesvědčení a úsudky o stáří a starých lidech.

Negativní stereotypyzace se projevuje v upřednostňování mládí. V některé odborné literatuře, např. v knize Haškovcové „Fenomém stáří“ se setkáváme s pojmem „kult mládí“, kterým je označována současná doba, ve které je mládí, síla a vitalita zdůrazňována a upřednostňována, a pramení z předčasného a zjednodušeného pohledu hodnocení, kdy staví mládí proti stáří. Palmore in Tošnerová (2002, s. 7) staví do protikladu chyby mladé generace a chyby starší generace, kdy u mladší generace jsou tyto nedostatky a chyby tolerovány a omlouvány, kdežto u starší generace jsou posuzovány negativně a jsou jim připisovány záporné soudy. Uveďme si alespoň některé z těchto Palmorových tvrzení:

„Mladí mohou chybovat či být pomalí bez nálepky, že jsou nemohoucí či senilní.

Mladí mohou zapomenout adresu či jméno, bez toho, aby se s nimi jednalo s blahosklonnou přezíravostí.

Mladý muž může zobrazovat a sdělovat své sexuální pocity nebo citové stavy na veřejnosti, aniž by byl nazván oplzlým dědkem.“

Stále častější formou podporující věkovou diskriminaci a společenské znevýhodňování starších lidí jsou předsudky a stereotypyzace, kterých se nejčastěji dopouští mediální prostředky, které prezentují starší lidi jako neschopné, nesoběstačné příjemce sociálních služeb a dávek či bezbranných obětí podvodů či trestných činů. Tímto obrazem podporují negativní pohled na stáří a vzniká despekt k této věkové kategorii. Ke vzbuzování negativních nálad vůči starším lidem přispívá také demografická panika spojená se vzrůstajícím počtem stárnoucí populace. V důsledku těchto nálad může hrozit rozpad mezigenerační solidarity. (Čevela, Kalvach a Čeledová, 2012, s. 108)

Tošnerová (2002, s. 11, s. 15) se proto ptá, zda a nakolik senioři sami přebírají tyto stereotypy stáří, se kterými se identifikují a tím se nepřímo podílejí na jejich udržení a potažmo se tím také podílejí na snižování mezigenerační solidarity a doplňuje, že důsledky diskriminace stáří může mít řadu podob a postoj k diskriminaci může být také aktivní, kdy senior rozpozná pokus o jeho vyloučení ze společnosti a aktivně se mu brání.

3.5 Mýty o stáří

Na základě nejrůznějších pravd a polopravd vznikají mýty, což jsou mylné představy o něčem nebo někom, o nichž víme, že jsou nepravdivé, ale přitom jim přisuzuje určitou váhu, jako by byly pravdivé. (Novák, 2002, s. 15)

Tošnerová (2002, s. 6) vysvětluje pojem mýtus, dle výkladu Akademického slovníku cizích slov, jako smyšlenku, výmysl nebo blud, který je nekriticky přijímán na základě mylné představy o někom nebo něčem.

Haškovcová (2010, s. 42 – 46) prezentuje mýty týkající se stárnoucí populace, jako tzv. typické mýty, které dokreslují, jak se moderní ekonomicky prosperující společnost podílí na fenoménu stáří, a které zapustily pevné kořeny v naší společnosti. Mezi tyto mýty patří například **mýtus falešných představ**, který přibližuje teorii materiálního a ekonomického zajištění, na kterém si dle tohoto mýtu starší lidé především zakládají, nárokují jej a přiřazují mu určitou spokojenost své existence. **Mýtus zjednodušené existence** vznikl z chybného přesvědčení o tom, že člověk se stává starým s odchodem do důchodu. Přitom tento mýtus zcela přehlíží rozdíly mezi jednotlivými fázemi stáří v závislosti za prodlužujícím se věku odchodu do důchodu a smysluplným životem v penzi, který je naplněn radostí z každodenních drobností. Další **mýtus homogenity** ukazuje ono chybné pojetí stáří, kdy se život spolu s odchodem do důchodu stává jednotvárným a pro celou skupinu seniorů stejným. Silně zakořeněný je **mýtus neužitečného času**, který se ptá na to, co ti senioři vlastně dělají, když nechodí do zaměstnání a nepřispívají společnosti, tudíž nejsou přínosem, ale zátěží, což vede k pohrdání starými lidmi, jako neužitečnými, těmi, kteří nám nestojí za to, abychom se s nimi poměřovali či je považovali za své konkurenty, či partnery. Z tohoto postoje potom vyplývá další mýtus, který je nazýván **mýtem ignorance**. Zajímavý je také **mýtus o sexu**, který prezentuje asexuální stáří, kde sex a naplněná láska nemá místo. Mezi populární mýty patří **mýtus o lékařích** a to především těch, kteří se věnují starším lidem. Tento mýtus spoléhá na to, že lékaři jsou všemocní a jsou schopni vyléčit všechny nemoci, které přibývající věk přináší, že dovedou najít zázračný všelék, který zahojí všechny bolesti a nemoci a dokáže zastavit stárnutí jako takové. Ve spojitosti s mýtem o lékařích se nabízí další **mýtus o arterioskleróze**, či **mýtus o panu Alzheimerovi**, který je opředen spoustou historek a vtipů. Většinou sklerózu, totiž chápeme jako doprovodný neduh provázející stáří a v mladším věku ji označujeme jako

obyčejnou zapomnětlivost. Zvláštním mýtem, který v našem prostředí zdomácněl, je **mýtus o chudobě seniorů**, jehož důvodem je zřejmě finanční zajištění seniorů jako osob závislých na starobním důchodě, jako jediném příjmu, který není v našich sociálních podmínkách příliš vysoký. Pocit chudoby přitom ještě zesilují vzpomínky na pevné ceny v obchodech, které umožňovaly určitou jistotu, kdy si každý dokázal jednoduše spočítat, na co bude mít.

Hrozenská (2008, s. 40 – 41) mýty o stáří také prezentuje, ale spíše v nemateriální rovině jako zažitá tvrzení, která ač se nezakládají na pravdě, jsou obecně tradovaná a je jim tudíž přikládána určitá důležitost. Mezi nejrozšířenější z těchto mýtů patří například mýtus o tom, že všichni starší lidé jsou stejní, což je v souladu s mýtem Haškovcové o homogenitě seniorů, přitom senioři tvoří různorodou skupinu a jejich život může být aktivnější, než život mladších věkových skupin. Další z mýtů prezentovaných Hrozenskou hovoří o tom, že muži a ženy stárnou stejně, což odporuje samotnému vymezení stárnutí, kde se hovoří o tom, že stárnutí je individuální proces, přičemž je třeba přihlídnout také k biologickým rozdílům mezi muži a ženami. Mýtus o tom, že starší lidé jsou křehcí, se také nezakládá na pravdě, protože navzdory vyššímu věku je většina starších lidí tělesně zdatná. Velmi dobře zvládají své každodenní záležitosti a tvoří aktivní složku našeho společenského života a v neposlední řadě si dlouho zachovávají svou funkční způsobilost, samozřejmě s ohledem na dřívější kvalitu života.

Ač všichni víme, že se mýty nezakládají na ověřené pravdě a jsou to mylné představy o někom nebo něčem, přesto ovlivňují naše chování, kdy vzniká rozpor mezi tím, jak bychom se měli ke starším lidem chovat a tím, jak se k nim skutečně chováme, právě proto, že praktické chování do značné míry ovlivňují tyto předsudky a mýty, a nic na tom nezmění ani dobrá znalost oficiální humanistické pozitivní představy o správném a společností jako normou přijímaném chování ke starším lidem. Mýty o stáří si totiž vytrvale žijí v nejrůznějších podobách mezi námi a mají značný vliv na utváření všeobecného pojetí a sebepojetí stáří. (Haškovcová, 2010, s. 47)

3.6 Předsudky

Předsudek je charakterizován spíše jako negativní pojem, který Hawstone a Stroebe (2006, s. 536) definují jako „hanlivý postoj nebo soubor postojů ke všem nebo většině členů nějaké skupiny“.

Novák (2002, s. 8) je chápe jako „iracionálně založený postoj či postoj afektivně zdůrazněný, jehož typickou součástí jsou prvky averze a hostility.“

Allport in Novák (2002, s. 9) definuje předsudek jako „averzní nebo hostilní postoj vůči osobě, který náleží k určité skupině, prostě proto, že k této skupině náleží, je možno předpokládat, že má závadné kvality připisované této skupině.“

Encyklopedický slovník Diderot (1999, 6 sv., s. 284) uvádí, že „předsudek je kriticky, nezhodnocený úsudek, který je silně ovlivněn tradicí, osobní zkušeností a emocemi a z něj plynoucí postoj, názor přijatý jedincem nebo skupinou.“

Za předsudek považuje Palmore in Pokorná (2010, s. 70) negativní stereotypy vůči skupině anebo negativní postoje založené na stereotypech a diskriminaci, které jsou nemístné a negativně ovlivňují zacházení se členy dané věkové skupiny.

Tyto předsudky do deseti hlavních bodů:

- 1) Nemoc – představa, že nemoc je vážný problém, který řeší většina lidí nad 65 let věku, což omezuje jejich zapojení do běžných aktivit.

Skutečnost: většina starších lidí je dostatečně zdravá, aby se mohla zapojit do různých aktivit a zabývat se běžnými činnostmi.

- 2) Impotence – představa, že většina starších lidí je asexuálních a nevykonává žádné pohlavní aktivity.

Skutečnost: sexualita hraje důležitou roli i ve vyšším věku a uspokojivý milostný život pokračuje do 70 až 80 let.

- 3) Ošklivost – představa, krása spojována s mládím nám ošklivý stárí a v souvislostech s vyšším věkem používáme proto ponižující výrazy označující tyto osoby.

Skutečnost: v některých zemích se setkáváme s obdivem a úctou ke stáří se všemi jeho přednostmi a výhodami. Toto osobní hodnocení ošklivosti obvykle podléhá kulturním standardům krásy a ošklivosti, přičemž ošklivost je chápána jako subjektivní hodnocení.

- 4) Pokles duševních schopností – představa, že ve vyšším věku se snižují i duševní schopnosti pramenící ze snižujících se schopností učení se a zapamatovat si získané vědomosti.

Skutečnost: většina starších lidí si až do vysokého věku zachovává normální duševní schopnosti, zpomaluje se pouze reakční doba, což způsobuje delší dobu učení.

- 5) Duševní choroba – představa, snížení duševních schopností je v přímé úměře s přibývajícím věkem.

Skutečnost: duševní choroby ve stáří netvoří žádnou nezbytnost a nejsou nezbytnou součástí přibývajících věku.

- 6) Zbytečnost – představa, že většina starších lidí je díky svému zdravotnímu či duševnímu stavu vyřazena z produktivního života, je způsobena danými věkovými hranicemi pro odchod do důchodu.

Skutečnost: většina starších lidí je schopna pracovat stejně jako mladší, přičemž vykazují větší míru spolehlivosti a větší věrnost zaměstnavateli.

- 7) Izolace – představa, že většina starších lidí je izolovaných od společnosti a že osamělost je jejich problémem.

Skutečnost: je pravdou, že s přibývajícím věkem se snižují společenské aktivity, ale většina těchto lidí, žije se svými příbuznými nebo v jejich blízkosti a zapojuje se do společenských aktivit dnešní společnosti.

- 8) Chudoba - představa, většina starších lidí je chudá, nebo opačná mylný představa, že většina starších lidí je bohatá.

Skutečnost: v našich poměrech patří mezi nejchudší část obyvatelstva především ženy samoživitelky.

- 9) Deprese – představa, starší osoba trpí depresí v důsledku nemoci, bezmoci, senilnosti, neužitečnosti či osamělosti.

Skutečnost: deprese ohrožují více mladší lidi, u starších jedinců je méně častá, i když u různých duševních onemocnění je právě deprese u starších lidí nejběžnější onemocnění.

10) Politická moc – představa, že starší lidé jsou silná, sobecká politická síla.

Skutečnost: starší lidé představují sice velké množství voličů, ale obvykle nehlasují jednotně a proto mají následně méně politické moci, než se předpokládá. (Palmore in Tošnerová, 2002, s. 7 – 9)

Obdobné seniorské desatero aneb několik méně známých faktů, společenských omylů a předsudků vůči stárnutí a stáří vytvořila také Vidovičová (2013) pro potřeby webových stránek, které provozuje Diakonie Českobratrské církve evangelické, týkají se zájmů a potřeb seniorů. V tomto desateru uvádí fakta, informace a skutečnosti, které bychom si měli uvědomit všichni při svém každodenním životě, kde se ve vzájemné interakci se seniory setkáváme. Je zde zmíněno několik základních faktů týkajících se především věkové kategorie seniorů, která je rozmanitou skupinou naší společnosti. V rámci tohoto desatera jsou pod různými neotřelými hesly, zdůrazněny potřeby seniorů v oblasti sociální pomoci, s jejich vlivem na politickou moc, ekonomiku naší země, ale také potřeby spojené s běžným každodenním životem a jeho kvalitou.

Je třeba si uvědomit, že mýty, stereotypy a předsudky spolu úzce souvisí a vzájemně se prolínají, jak v rovině pojmové, tak v rovině vzájemně se ovlivňující, protože obecně vzato mýty, zažitá předsudky a stereotypy pomáhají obhájit diskriminaci, která nemusí být pouze rasově založená, ale může se týkat také určité věkové skupiny, a to nejen seniorů.

„Konečný důsledek ageismu je znehodnocení jednoho ze zásadních lidských zdrojů, a to starší generace.“ (Tošnerová, 2002, s. 16)

4 SHRNU TÍ TEORETICKÉ ČÁSTI

Teoretická část práce přibližuje hlavní témata týkající se stárnutí a stáří, jako přirozené součásti lidského života. Přibližuje současný demografický vývoj společnosti, kde se projevuje postupné stárnutí populace se stále se zvyšujícím se počtem osob seniorského věku. V souvislosti s tímto vývojem je také přiblíženo sociální zabezpečení seniorů.

Kapitola týkající se interakce a komunikace se zabývá vzájemným působením a ovlivňováním generací, která je součástí našeho běžného života a to zejména s ohledem na komunikaci se starší generací naší populace, která se vyznačuje svými specifiky. Vzhledem k tomu, že výzkum v praktické části byl realizován formou polostrukturovaných rozhovorů právě se seniorskou populací, považuji téma komunikace se svými specifiky a bariérami za nezbytnou součást této práce. Kapitola věnující se mediálnímu obrazu seniorů, pak vyjadřuje obvyklou prezentaci této věkové kategorie v mediích a sdělovacích prostředcích.

Téma ageismu se úzce pojí se stárnutím a stářím, protože se bezprostředně týká právě této věkové skupiny naší populace. Kde vzniká ageismus, v jakých oblastech se projevuje a jaké jsou jeho zdroje a vztah k vlastnímu sebepojetí, blíže specifikuje třetí kapitola této práce, která se také zabývá předsudky, mýty a stereotypy spojené právě se stářím a věkovou diskriminací.

To zda a jak vnímají věkovou diskriminaci sami senioři ve svém běžném životě, pak přibližuje také empirická část práce. V jakých souvislostech se nejčastěji ageismus projevuje a zda jej sami senioři vnímají ve svém běžném životě a jak vůbec probíhá běžná denní interakce seniora se svým okolím, co ji ovlivňuje a co z ní vyplývá, jsou otázky, na které byly hledány odpovědi v praktické části diplomové práce.

II. PRAKTICKÁ ČÁST

5 CHARAKTERISTIKA VÝZKUMU

V teoretické části diplomové práce bylo nastíněno téma, stárnutí, stáří, interakce seniorů se svým okolím a ageismus – věková diskriminace, týkající se především seniorů, což je cílová skupina, která je ve středu mého zájmu. V souvislosti s tímto tématem byla jedna kapitola věnována také komunikaci se seniory a to s ohledem na výběr výzkumu v empirické části práce, který byl proveden formou polostrukturovaných rozhovorů s cílovou skupinou seniorů, proto jsem považovala za nutné se o specifikách a bariérách komunikace se seniory zmínit.

Jako výzkumná metoda byla pro tento výzkumný problém zvolena forma kvalitativního výzkumu, protože umožní zkoumat výzkumný problém více do hloubky a poskytuje mnoho údajů o malém počtu jedinců.

Gavora (2000, s. 31), kvalitativní výzkum charakterizuje, jako snahu výzkumníka o sblížení se zkoumanými osobami a proniknutí do situací, ve kterých vystupují za účelem popsat věci, jak je vidí zkoumaná osoba a porozumět jim. Švaříček a Šedřová (2007, s. 17) doplňují, že cílem výzkumníka je získat ucelený obraz těchto jevů.

Hendl uvádí, že síla kvalitativního výzkumu tkví v tom, že data jsou přirozeně uspořádána a popisují každodenní život (2005, s. 161), což je i záměrem tohoto výzkumu, který má přiblížit každodenní interakci seniorů se svým okolím s případnými projevy ageismu. Pro účely diplomové práce jsem zvolila pohled seniorů, protože mě především zajímají jejich názory, postoje a priority, které jsou v průběhu praktické části diplomové práce prezentovány.

Snahou výzkumného šetření bylo porozumět lidem v sociálních situacích, získat informace o jednání při vzájemné interakci a jejich chování, kterou Strauss a Corbinová (1999, s. 11) charakterizují, jako výzkum založený na odhalování a porozumění jevu.

Mezi základní požadavky kvalitativního výzkumu patří tvořivost a objevování (Loučková, 2010, s. 59).

Při realizaci kvalitativního výzkumu je třeba si také uvědomit jeho nevýhody, mezi které patří, že výsledky výzkumu jsou ovlivněny výzkumníkem a jeho preferencemi. Současně také to, že získaná znalost není nikdy zobecnitelná na celou populaci, protože celý výzkum je ovlivněn výzkumným souborem. Pokud by byl výzkum prováděn na jiném výzkumném

souboru nebo v jiném prostředí, či v jiném časovém období, mohly by být výsledky zcela odlišné.

5.1 Výzkumný problém

Na začátku realizace výzkumu, je třeba si stanovit výzkumný problém, který vyžaduje určitý přehled o dané problematice a který je postupně zpřesňován v podobě výzkumné otázky. Jasně zformulovaný výzkumný problém je základem pro formulaci výzkumné otázky. (Miovský, 2006, s. 88)

Stanovení výzkumného problému, znamená přesně definovat, čemu se bude výzkum věnovat, přičemž je to jev, kterému plně nerozumíme a potřebujeme o něm získat více informací. (Švaříček, Šedová, 2007, s. 64 – 65)

Definovaným problémem výzkumu diplomového práce je tedy zaměřit se na případné projevy ageismu, tak jak je vnímají sami senioři při každodenní interakci se svým okolím a zda mají zkušenosti s projevy věkové diskriminace k jejich věkové kategorii.

Při specifikaci výzkumného problému vycházím ze současné situace, kdy dochází k postupnému stárnutí populace a stále se zvyšuje procentuelní podíl seniorů v celkové populaci oproti mladším věkovým kategoriím. Proto vidím problém ageismu do budoucna jako aktuální a je třeba se zabývat jeho řešením. Pro zvažování různých forem řešení je důležité zmapovat současnou situaci a zjistit obecné povědomí o tomto problému mezi seniory a v neposlední řadě především to, jak ageismus vnímají sami senioři.

5.2 Cíl výzkumu a výzkumné otázky

Cíl výzkumu společně s výzkumnými otázkami představují pomyslnou cestu, kterou by měl výzkumník, během výzkumného procesu jít, tak aby jej vedla k naplňování tohoto cíle a k odpovědím na výzkumné otázky. (Švaříček, Šedová, 2007 s. 64)

Cílem výzkumu je popsat každodenní interakci seniorů s jejich okolím a změřit se přitom na to, jaké mají senioři osobní zkušenosti s chováním lidí a jak vnímají případně projevy ageismu ve svém životě.

Ze stanoveného výzkumného cíle pak vychází základní výzkumné otázky, na které byly hledány odpovědi v rámci výzkumného šetření, které bylo provedeno formou polostrukturovaných rozhovorů.

Základ každého výzkumu tvoří výzkumné otázky, které musí být v souladu se stanoveným cílem a výzkumným problémem. Představují zúžení a určení výzkumného problému. (Švaříček, Šedová, 2007 s. 69)

Výzkumné otázky byly stanoveny takto:

Jak probíhá každodenní interakce seniora se svým okolím?

Jak vnímají senioři postoje současné společnosti k seniorům?

Myslí si senioři, že jsou pro společnost přínosem? A proč?

Jaké mají vztahy se svým blízkým okolím?

Jakou mají senioři osobní zkušenost s chováním lidí k seniorům?

S jakými problémy se nejčastěji senioři setkávají při interakci se svým okolím?

Setkávají se senioři s projevy ageismu. Jak je popisují?

Dle Strausse a Corbinové (1999, s. 25) má být výzkumná otázka směřována k prozkoumání určité situace a výzkumníkovi má pomoci usnadnit vést výzkum směrem, na který je zaměřený jeho předmět.

5.3 Strategie výzkumu

Jako způsob vyhodnocení dat kvalitativního výzkumu jsem se rozhodla zvolit zakotvenou teorii v pojetí Strausse a Corbinové (1999, s. 14), kteří ji definují jako teorii založenou na zkoumání jevu, kde začínáme zkoumanou oblastí a necháme, ať se vynoří to, co je v této oblasti významné.

Při realizaci zakotvené teorie je nutné věnovat pozornost teoretické citlivosti, což je schopnost vzhledu výzkumníka skládat souvislosti a rozpoznat co je v získaných údajích důležitého a umět v nich nacházet smysl. (Mioviský, 2006, s. 227)

Dle Hendla (2005, s. 125) je cílem výzkumu zakotvené teorie návrh teorie pro fenomény v určité situaci, na něž je zaměřena pozornost výzkumníka.

V rámci toho výzkumu vycházím tedy ze systému zakotvené teorie, dle které je třeba jednotlivé rozhovory kódovat, což představuje podle Strausse a Corbinové operace, pomocí nichž jsou údaje rozebrány a opět novými způsoby poskládány. (1999, s. 52)

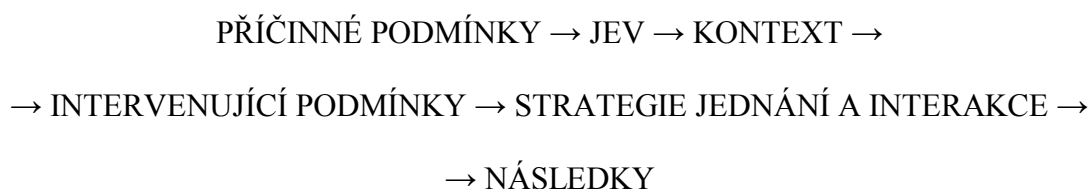
Při zpracování zakotvené teorie zůstávám na popisné úrovni. Na základě získaných informací je provedeno kódování, které je základní stavební jednotkou zakotvené teorie. Výsledkem kódování jsou kategorie, které jsem se pokusila seřadit podle paradigmatického modelu navrženého Straussem a Corbinovou (1999, s. 72), který umožňuje o údajích systematicky přemýšlet a vzájemně je mezi sebou vztahovat.

Otevřené kódování je proces rozebírání, prozkoumávání, porovnávání a kategorizace údajů. Je to část analýzy, při které se zabýváme označováním jednotlivých částí textu, kterým jsou přiděleny pojmy, které jsou dále kategorizovány. Ty, části textu, které označují tentýž jev, jsou seskupovány do jedné kategorie. Kategorie mají určitý pojmový obsah, skupinu pojmů, kterou nazýváme subkategorií. (Strauss a Corbinová, 1999, s. 43 - 45)

Druhým krokem je **axiální kódování**, podle něhož jsou informace po absolvování otevřeného kódování opětovně přeuspořádány dle jednotlivých vazeb mezi kategoriemi. „V axiálním kódování se více soustředíme na bližší určení hlavní kategorie - jevu, pomocí podmínek, které jej zapřičiňují, kontextu v kterém je zasazen, strategií jednání a interakce, pomocí kterých je zvládán, ovládán nebo vykonáván a následků těchto strategií.

(Strauss, Corbinová, 1999, s. 71)

Za účelem formulování vztahů mezi jednotlivými subkategoriemi a kategoriemi byl zhotoven Straussem a Corbinovou uvedený paradigmatický model:

Příčinné podmínky v tomto modelu jsou události, které vedou k určitému jevu. Jevem je ústřední myšlenka, událost či případ, se kterým mají interakce nějaký vztah. Kontext je

soubor vlastností náležejících jevu. Intervenující podmínky jsou strukturní podmínky související s jednáním a náležející jevu. Strategie jednání a interakce jsou strategie vyvinuté pro zvládnání a vykonávání nebo reagování na jev a následky jsou výsledky či důsledky jednání a interakce. (Miovský, 2006, s. 229)

Data zasazovaná do tohoto modelu jsou dále uváděna do dalších vztahů mezi sebou a vzájemně propojována.

Třetím stupněm je **kódování selektivní**, které představuje další fázi přezkoumávání dat a kódů. V průběhu selektivního kódování, je výzkumník veden snahou, vyhledat hlavní témata a kategorie, které budou ústředním bodem vznikající teorie. (Hendl, 2005, s. 251)

Obsah kategorií je posléze popsán ve formě analytického příběhu se snahou specifikovat společnou zkušenost účastníků výzkumu, tedy to, co se jeví jako společné aspekty v jejich výpovědích.

Ke znázornění kategorií a jejich vztahů je použit integrativní diagram, kde je centrální kategorií ústřední jev, kolem kterého se na základě předem daného paradigmatu (od příčiny po následek) seskupují ostatní kategorie, které na sebe vzájemně působí. Obsah kategorií pak je podrobně představen formou analytického příběhu, v jehož závěru jsou zdůrazněny základní společné prvky a jejich vztahy. Výsledky analýzy jsou následně porovnány s výsledky jiných podobně zaměřených výzkumů.

5.4 Metoda získávání dat

Jako techniku sběru dat jsem zvolila formu polostrukturovaného rozhovoru. Tento druh rozhovoru nabízí pevné body, kterých se rozhovor s účastníky musí dotknout a zároveň je zde možná určitá dávka volnosti, kterou každý z dotazovaných výzkum obohatí.

Forma polostrukturovaného rozhovoru je nejrozšířenější podobou metody rozhovoru, při které jsou specifikovány okruhy otázek, na které jsou respondenti dotazováni. (Miovský, 2006, s. 159)

Polostrukturovaný rozhovor umožní, aby odpovědi na otázky byly do jisté míry srovnatelné a snadněji vyhodnotitelné.

Předem byly stanoveny okruhy otázek, na které byli všichni účastníci rozhovorů tázáni. Záměrně byly zvoleny otázky obecněji zaměřené otázky, kterými byla dotazovanému dána

možnost volněji formulované odpovědi vyjádřené vlastními slovy. Podle toho o jaké oblasti začal dotazovaný hovořit, tomu pak bylo přizpůsobeno zaměření rozhovoru a kladeny podrobněji zaměřené otázky.

Rozhovory byly uskutečňovány v průběhu měsíce ledna a února. V březnu byly pak provedeny poslední dva rozhovory, jejichž účelem bylo nasytit kategorie, které byly málo nasycené. Délka rozhovorů byla individuální dle sdílnosti dotazovaného. Jednalo se o individuální rozhovory, s každým z dotazovaných zvláště z důvodu zachování soukromí při rozhovoru a také proto, aby jednotlivé odpovědi nebyly ovlivňovány a zkreslovány odpověďmi jiných respondentů. Z každého rozhovoru byl zhotoven zvukový záznam na diktafon, kterým byl doslovně přepsán a převeden do tiskové podoby.

Před provedením rozhovorů byl každý z účastníků seznámen s tím, že rozhovor bude nahráván na diktafon a současně byl od každého z respondentů vyžádán písemný souhlas s provedením rozhovoru.

5.5 Výzkumný soubor

„Výzkumný soubor má zahrnovat všechny jevy a to zejména osoby a věci, o nichž hodlá výzkum předvést nové informace, což je však velmi obtížně realizovatelné, proto se vybírá jen část příslušných případů z celého souboru, což se pak nazývá výběrovým souborem nebo vzorkem. (Maňák, Švec, 2004, s. 15)

Výzkumným souborem jsou senioři, to znamená, všichni lidé, kteří již nejsou aktivně činní v zaměstnání a jsou již ve starobním nebo invalidním důchodě. Základní soubor je třeba zúžit a blíže specifikovat, proto jsem zvolila občany žijící ve Zlínském kraji, neboť zde pracuji a žiji a mohu v rámci výzkumu oslovit seniory, kteří splňují níže uvedená kritéria.

Senioři byli vybráni podle těchto předem stanovených podmínek či kritérií.

Prvním kritériem je věk seniora. Vybrány byly osoby starší 60 let, kteří již nechodí do zaměstnání a jsou pobírateli starobního důchodu nebo invalidního důchodu. Toto kritérium jsem zvolila z toho důvodu, že dle periodizace Světové zdravotnické organizace (WHO) je období raného stáří definováno věkem nad 60 let. (viz. kapitola 1.2.)

Druhým kritériem je to, že jsou soběstační a jsou tudíž nuceni zajišťovat si své základní životní potřeby sami nebo za pomoci svých dětí či příbuzných. Druhé kritérium, jsem takto

zvolila záměrně, neboť je mým záměrem zkoumat případné projevy ageismu vůči starším lidem ze strany jejich okolí při běžné každodenní interakci. Tedy při interakci, která probíhá přirozeně v rámci každodenního života seniorů.

Další variantou by byla také možnost, zaměřit se na seniory žijící v domově pro seniory, ale tato možnost nebyla využita, protože si myslím, a vlastní praxí jsem si ověřila, že lidé žijící v domově pro seniory, se tak často nesetkávají s širokým okolím veřejnosti. V domově pro seniory mají zabezpečeny všechny základní životní potřeby a nejsou tudíž nuceni si tyto potřeby zajišťovat sami (pokud nechtějí), nemusí se stýkat s širokým okolím mimo oblast domova pro seniory.

Třetím kritériem, souvisejícím rovněž se soběstačností je to, že se aktivně setkávají se svým okolím, s lidmi v blízkosti svého bydliště, to znamená, že chodí nakupovat, na poštu, k lékaři a vyřizovat si své osobní záležitosti, stýkají se aktivně se svými nejbližšími příbuznými a přáteli, mají různé zájmy a společenské aktivity.

Tyto kritéria byla zvolena záměrně, a to z toho důvodu, že záměrem je zkoumat každodenní život seniorů, kteří nejsou izolováni od okolního světa a současné společnosti např. těžkým zdravotním handicapem nebo tím, že jsou obyvateli domova pro seniory a jejich životní potřeby jsou uspokojovány v rámci poměrně úzkého kolektivu.

5.5.1 Realizace rozhovorů a představení respondentů

Výběr byl uskutečněn na základě teoretického výběru vzorku respondentů, to znamená, že jsem si nejdříve stanovila kritéria pro výběr ze základního souboru, které jsou důležité pro daný výzkum. Vzhledem k tomu, že nás zajímají názory seniorů, byl výběr omezen na osoby v seniorském věku a dále pak byla specifikována další kritéria uvedená v předchozí kapitole. Dle předem zvolených kritérií bylo osloveno třináct respondentů (5 mužů a 8 žen). Respondenti byli osloveni s žádostí o rozhovor, který bude nahráván na diktafon. Před samotnou realizací rozhovoru byl vyžádán jejich písemný souhlas na předem sestaveném formuláři, který přikládám v příloze P I. Jeden respondent rozhovor odmítl a dva z respondentů se nemohli k rozhovoru dostavit z vážných rodinných důvodů. Celkem se tedy rozhovorů zúčastnilo 10 respondentů, kteří splňovali předem stanovená kritéria.

Respondent č. 1 (J) – pan Jaroslav

Věk 72 let, vdovec, vzdělání vyučen, žije sám v bytě, je zcela soběstačný, aktivně se stýká se svou rodinou a přáteli.

Respondent č. 2 (M) – paní Miroslava

Věk 67 let, vdova, vzdělání středoškolské, žije sama v bytě, je zcela soběstačná, má přítele, aktivně se stýká se svými přáteli, s rodinou již méně.

Respondent č. 3 (Z) – paní Zdena

Věk 90 let, vdova, vzdělání vysokoškolské, žije sama v garsoniére, je soběstačná, ale využívá služeb pečovatelské služby, aktivně se stýká se svou rodinou, přáteli, je velmi aktivní i ve svém volném čase, kde je čestnou členkou Senior centra, a vypomáhá ve výboru České křesťanské akademie.

Respondent č. 4 (H) – paní Helena

Věk 93 let, vdaná, vzdělání středoškolské, žije s manželem v rodinném domku, je zcela soběstačná, aktivně se stýká s blízkou rodinou, přáteli a bývalými spolupracovníky.

Respondent č. 5 (E) – paní Eva

Věk 75 let, rozvedená, vzdělání vysokoškolské, žije sama v rodinném domku, je zcela soběstačná, aktivně se stýká se svou rodinou, přáteli, vede ve svém volném čase Klub Unesco.

Respondent č. 6 (A) – paní Jindřiška

Věk 69 let, vdaná, vzdělání vyučená, žije spolu s manželem, dcerou a její rodinou v rodinném domě, je zcela soběstačná, aktivně se stýká se svou rodinou, navštěvují ji přátelé.

Respondent č. 7 (B) – pan Josef

Věk 63 let, ženatý, vzdělání základní, žije spolu s manželkou, dcerou a synem v hospodářské usedlosti, je zcela soběstačný, aktivně se stýká se svou rodinou a přáteli v blízkosti svého bydliště.

Respondent č. 8 (C) – paní Marie

Věk 68 let, vdova, vzdělání středoškolské, žije sama v rodinném domě, je zcela soběstačná, aktivně se stýká se svou rodinou, přáteli a známými svých dětí.

Respondent č. 9 (D) – paní Sylva

Věk 62 let, vdaná, vzdělání vyučena, žije s manželem v bytě v panelovém domě, je zcela soběstačná, stýká se s rodinou, ve svém volném čase se věnuje zahrádce.

Respondent č. 10 (F) – paní Hana

Věk 63 let, rozvedená, vzdělání středoškolské, žije sama v bytě v panelovém domě, je zcela soběstačná, aktivně se stýká se svou rodinou, přáteli a známými, ve svém volném čase se věnuje dobrovolnické činnosti.

6 INTERPRETACE VÝSLEDKŮ VÝZKUMU

Jak již bylo zmíněno, je při zpracování výsledků výzkumu a jejich interpretaci využito designu zakotvené teorie, která je typem fenomenologického výzkumu. Je to teorie induktivně založená na zkoumání jevu, který prezentuje (Miovský, 2006, s. 226). V rámci tohoto výzkumu bylo použito pojetí zakotvené teorie dle Strausse a Corbinové, v jejímž průběhu, při práci s informacemi, získanými daty, kódy a kategoriemi dochází k postupnému vytváření analytického příběhu, které reprezentuje daný jev (fenomén), na základě jednotlivých vztahů mezi vytvářejícími se kategoriemi a subkategoriemi, které jsou uváděny do vzájemných vztahů. Tyto se vzájemně ovlivňují nebo vychází z centrální kategorie.

Při zpracování výzkumu prováděného formou rozhovorů je nutné dodržet následující etapy:

- 1) sběr dat, který směřuje k teoretické nasycenosti kódů,
- 2) kódování materiálu, za účelem vytvoření základních kategorií,
- 3) konstruování teorie zaměřující se na tvrzení o vztazích mezi kategoriemi. (Švaříček, Šedřová, 2007, s. 87)

Zde však zůstávám pouze na popisné úrovni. Znamená to, že je zkonstruován teoretický model na základě kategorií – tedy jakýsi základ teorie. Na základě získaných informací je provedeno kódování, jehož výsledkem jsou kategorie, které jsou seřazeny podle paradigmatického modelu (od příčiny po následek). Obsah kategorií je poté popsán ve formě analytického příběhu, kde jsem se snažila specifikovat společnou zkušenost účastníků výzkumu, tedy to, co se jeví jako společné aspekty v jejich výpovědích.

V následující části jsou představeny jednotlivé části příběhu doplněné autentickými odpověďmi jednotlivých respondentů. V závěru je celý příběh znázorněn integrativním diagramem s vyznačením jednotlivých vztahů mezi kategoriemi.

6.1 Analytický příběh

Analytický příběh se skládá z šesti kapitol, tak aby odpovídal paradigmatickému modelu a postihl při své interpretaci všechny aspekty mající vztah k prezentovanému jevu, přičemž

je orientovaný na jednání, kterým je interakce seniora se svým okolím z jeho pohledu a případné projevy ageismu.

Na základě transkripce a propojování jednotlivých kódů vznikly následující kategorie znázorněné v uvedené tabulce:

Tab. 2. Seznam kategorií vzniklých na základě kódování rozhovorů

KATEGORIE	SUBKATEGORIE
<i>Příčina</i> Příčiny ovlivňující interakci seniora	<ul style="list-style-type: none"> - Aspekty plynoucí z osobnosti - Vliv výchovy - Projevy ageismu - Příprava na stáří
<i>Jev</i> Různé roviny interakce seniorů	<ul style="list-style-type: none"> - Běžná denní interakce - Senior a jeho vztah k okolí - Vztah okolí k seniorovi - Překážky v interakci - Mezigenerační interakce
<i>Kontext</i> Priority seniorů	<ul style="list-style-type: none"> - Priorita zdraví - Důležitost partnera - Finanční zabezpečení - Rodina a blízké okolí
<i>Intervenující podmínky</i> Vliv společnosti na postoje seniorů	<ul style="list-style-type: none"> - Sociální politika státu - Demografický vývoj - Diskriminující politika - Celkový pohled společnosti
<i>Strategie jednání a interakce</i> Snaha o vlastní spokojenost	<ul style="list-style-type: none"> - Aktivní trávení volného času - Rozvoj vlastních dovedností a zkušeností - Předávání zkušeností - Přínos společnosti
<i>Následky</i> Akceptace vlivu okolí a jeho následky	<ul style="list-style-type: none"> - Pozitivní vliv okolí na jedince - Negativní důsledky na jednání a chování jedince - Přizpůsobení se požadavkům okolí

V každé kapitole analytického příběhu jsou uvedeny jednotlivé kódy s jejich názvy a označením respondentů, které byly následně v textu přiděleny k jednotlivým subkategoriím, aby bylo patrné, z kterých kódů jsou subkategorie tvořeny.

6.2 Příčiny ovlivňující interakci seniora

První kategorie „aspekty ovlivňující interakci seniora“ vznikla na základě toho, že vnímání seniorů a chování okolní společnosti k seniorům vyplývá jednak z jejich osobnostních vlastností, ale také z chování okolní společnosti k nim, na základě výchovného působení v průběhu života mladších generací, což senioři vnímají, a hodnotí jej ve srovnání s výchovou propagovanou v době jejich dospívání.

Tato kategorie je tvořena následujícími subkategoriemi a těmito kódy: M 11 – osobnostní vlastnosti, Z 21 – oblíbenost, J 4, A 18 - bezohlednost, J 5, A 20, C 12 – nevychovanost, J 19 – rozpor věku, J 26 – vlastní snaha, J 27, Z 6 – příprava na stáří, C 10 – negativní zážitek, C 11 – důraz na věk, E 2 – finance, E 34 – můj vztah, Z 8 – rezignace, F 19 - posuzování.

To jakým způsobem se ve svém životě chováme ke svému okolí, jednáme se svým okolím, jak vnímáme projevy ze svého okolí a jak na nás působí a to jakou zvolíme strategii při vzájemné interakci, se podílí mnoho faktorů, mezi něž patří také **aspekty plynoucí z povahy osobnosti**, a právě v seniorském věku se povahové rysy osobnosti prohlubují a mají tendenci se výrazněji projevovat a projevují se také tím, jaké si přisuzujeme vlastnosti (M 11): „*Jsem člověk usměvavý, který je pozitivní, a nikdy si nestěžuji. Nebo tím jak jedinec vnímá, jak jej hodnotí jeho okolí (Z 21) „No tak mně lidi mají přímo rádi“*, (F19) ... *“že se mnou nejsou problémy a jsem ochotná a takový názor na mě mají i v Unescu“*.

Dalším faktorem, který se podílí na zvoleném způsobu chování seniora při interakci se svým okolím, je **vliv výchovného působení** nejen v rodině, ale i ve společnosti, **na současnou dorůstající generaci**, který je přenášen do chování současné generace k věkové skupině seniorů (J 5) „...*dnes je taková společnost, že na tyto mladý není činěna taková výchova, nebo tak výchovně působeno*, což vnímá i věková kategorie seniorů (E 34) „*Já tak obecně sleduji, že ta mladá generace má dost velké mezery obecně ve slušném chování.*“

Z výpovědí účastníků výzkumu je patrné, že i oni sami vnímají to, jak je výchovně působeno na dnešní mládež a mladou generaci, nejen ve vztahu ke generaci seniorů, ale obecně ve vztahu výchova, edukace a okolní společnost. A právě zde mohou vznikat první známky ageismu, které si může jedinec přenášet již z dětství a raného mládí prostřednictvím výchovy a výchovného působení, a které potom mohou přetrvávat

v dospělosti a projevovat se při vzájemné interakci seniora a jeho okolí. Bezprostřední **projevy ageismu**, se kterými se může senior setkávat ve svém běžném životě, pak mohou ovlivňovat nejen jeho další chování, ale také jeho postoje a názory. S projevy ageismu se potom senioři setkávají ve svém běžném životě např. u lékaře (J 4) *...„prostě přijdou k lékaři, a když je to senior a nemůže, tak se stejně čeká ve frontě, tak nikdo ho nepustí a nikdo ho jako seniora nechápe a musí počkat, až na něj přijde řada“* při cestách autobusem (A 20) *...„ale ti co by měli být, tak ti se podívají z okna“* při pohybu po ulici (A 18) *„Kolikrát kolem mě projde někdo, by mě porazil i s tou hůlkou. Ti mladí někteří jsou tak bezohlední“*

Paní Marie při rozhovoru uvedla, že zažila situaci, kdy byl při telefonním rozhovoru uveden její věk, což se jí nepříjemně dotklo a to považovala za diskriminující (C 10)... *„a jak tam volal do té nemocnice a řekl: „Mám tu jednu starší paní, kterou bych potřeboval, aby ji hospitalizovali.“ A to se mě velice dotklo.“*

Současně se však stejná respondentka také setkala se známkami tzv. pozitivní diskriminace, kterou však nepovažuje za diskriminaci vzhledem k věku, ale za projev dobrého vychování (C 11, 12) *... „Jo, to mě potěší si řeknu, že ti lidi, kteří mě pouští sednout jsou vychovaní.“*

Obě polohy diskriminace pak mohou mít vliv na vzájemnou interakci seniorů s jejich okolím. Pozitivní diskriminace je může povzbudit ve vzájemné interakci a jejich hledisko na okolní společnost je potom pozitivnější. Negativní projevy diskriminace pak mohou ovlivňovat vzájemnou interakci například tím, že senior změní své postoje k okolí, nemá zájem se stýkat s okolní společností, zapojovat se aktivně do jejího dění, může se jí stranit, či se uzavírat do sebe.

Posledním z faktorů ovlivňujícím interakci seniora se svým okolím je jeho **vlastní připravenost na své vlastní stárnutí a stáří** (Z 6) *...“bohužel se lidi na ten vyšší věk nepřipravují včas, jak po stránce materiální (J 26)...“když si zařídil byt tak má a když se nezařídil tak nemá, to znamená, nemá kde bydlet“*..., tak po stránce psychické a sociální (Z 8)...*“když najednou zůstanou bez práce, tak začnou tápat, co by měli a jak by měli a řada z nich to potom vzdá a řeknou si, no tak už nic nemusím, tak už nic nebudu.“* Také zde však hraje roli příprava na vlastní stárnutí a stáří z hlediska soběstačnosti jedince, kdy je třeba pomýšlet do budoucna jako na dobu, kdy může nastat situace, že už si jedinec nebude

moci všechny potřeby zajišťovat sám a bude svým způsobem odkázaný na pomoc rodiny a společnosti (J 27) „*Každý senior by to měl udělat tak, aby byl ve stáří soběstačný.*“

V tomto ohledu je však třeba také připomenout skutečnost, že vlastní soběstačnost nemusí být vždy schopen jedinec ovlivnit sám, protože mnohdy závisí nejen na přibývajícím věku, ale hlavně na zdravotním stavu jedince (E 2)... „*když má nějaké problémy zdravotní nebo už nemůže se ve všem o sebe postarat, tak je to jistě velmi horší situace.* „

6.3 Různé roviny interakce

Jak **probíhá interakce seniora** se svým okolím je obsahem druhé kategorie, která je určena jako kategorie centrální a má popisovat různé roviny interakce seniora a možné překážky v této interakci. V první části je nastíněn běžný denní režim seniorů účastnících se výzkumného šetření. Druhá rovina se zabývá otázkou, jaké mají senioři vztahy se svým okolím, a má nahlížet na to jaký má vztah senior ke svému okolí a jak tyto vztahy vnímá on sám a jak tedy nahlíží na vzájemnou interakci. Třetí rovina se potom zabývá tím, jak si senioři myslí, že se k nim chová jejich okolí a jak na ně působí. Dalším faktorem ovlivňujícím bezprostřední interakci seniora s okolím jsou možné překážky, které jsou v této kategorii také popsány, neboť se týkají bezprostřední interakce seniora s jeho okolím a zde se také nejvíce projevují, ať už je to v kontextu rozvoje a akceptace současné společnosti nebo z pohledu mezigeneračního setkávání.

Kategorie a její subkategorie jsou tvořeny následujícími kódy: M 10, A 15, C 4 – pozitivní vztahy, C 5 – denní čas, E 4 – hektičnost doby, E 5 – dynamika, E 6 – nepružnost, E 26 – snaha, E 33 – můj vztah, D 22 – aktivita, H 15 - kolegové, J 19 – generační soulad, J 20 – já a oni, J 30 – zajištění potřeb, F 9 – poučování, F 15 – cestování, F 16 – vlastní aktivita, F 17 – dobrovolnictví, Z 9 – mezigenerační solidarita, Z 25 - ovlivňování.

Kontakt s lidmi je pro starší lidi důležitý, musí však být přiměřený a odpovídající potřebám jedince. V případě, že jedinec žije ve svém přirozeném sociálním prostředí, probíhá **běžná denní interakce seniora** se svým okolím zcela přirozeně, protože on sám je si musí zajišťovat své základní životní potřeby, což se děje samozřejmě také v kontextu vzájemné interakce seniora s okolím a to nejen tím, že je nucen si jít opatřit nezbytné potraviny a potřeby pro svou domácnost a vyřídit si své osobní záležitosti (J 30).....„*protože musím jít pro chleba, v podstatě mám s tím problém*“, odvíjí se také od

toho jaký druh činnosti upřednostňuje, (F16) ... „*bud' jdu na procházku*“, čím se rád zabývá, (F 15) „*Jezdím na výlety, sama jako se sebou*“ a jakou vyhledává společnost, (F 17) ... „*jdu do kostela, ... pracuji jako dobrovolník*“.

V souvislosti s přibývajícím věkem si také senioři uvědomují změnu denního režimu, kdy mají sice dostatek volného času, ale vykonávání běžných činností a obstarávání svých záležitostí jim trvá poměrně delší dobu, než tomu bylo dříve, v jejich mladším věku (C 5) ... „*protože čím je člověk starší, tak už není ne pohyblivý, ale všechno mu dlouho trvá a tím se mu ten denní čas zkracuje.*“

Ve vzájemné interakci seniorů s jejich okolím se také projevují **vztahy seniorů k jejich okolí**, které tuto interakci ovlivňují a jsou seniory hodnoceny. Vztahy seniorů účastníků se výzkumu s jejich okolím byly veskrze pozitivní (M 10) „*Vztahy mám dobré, protože jsem člověk, který vychází s lidmi dobře.*“ I když se zde projevovaly i znaky nejistoty (E 26) „*No tak snažím se vycházet, ale nevím, jestli se my to vždycky daří.*“

Pozitivní vztahy seniora k okolí pak mají za následek, že tito lidé se rádi zapojují do chodu společnosti různými aktivitami, rádi se stýkají se svým okolím (D 22) ... „*ráda chodím mezi lidi*“, udržují si přátelské vztahy (A 15) „*Kamarádek mám, že jo*“, snaží se udržovat vztahy se svými bývalými kolegy ze zaměstnání (H 15) ... „*pořád ty vztahy s těmi bývalými kolegyněmi udržujeme.*“

Druhý úhel pohledu je pohled seniora na to, jak si myslí, že se k němu ostatní chovají, tedy jaký má **vztah jeho okolí k němu samotnému**, zda vnímá spíše pozitivnější chování jako Marie (C 4) „*Já vnímám spíše to pozitivnější chování*“ či si myslí, že chování okolní společnosti se odvíjí od jeho vlastního (J 20) „*Tak jak se chová člověk k nim*“ nebo nepocítují žádné napětí a vztahy se svým okolím hodnotí neutrálně (E 33) „*No nemám s tím nějaký problém.*“

Při **vzájemné interakci** mohou také vznikat různé **překážky**, které jí brání nebo jí ztěžují. Jednou z těchto překážek majících vliv na interakci seniora se svým okolím je akceptace současné doby, což může ovlivňovat i bezprostřední interakci seniora s okolím a je pro některé z nich obtížné (E 4) „*Určitě pro velkou část seniorů je velký problém to úžasné tempo toho života a ty změny, které tady jsou*“, neboť dnešní „hektická“ doba vyznačující se uspěchaným tempem a rychlým rozvojem všech možných technologií používaných v současné době (E 5) „*To je používání mobilních telefonů, internet, emaily a vůbec*

všechno to přes ty karty a tak dále“, může činit této věkové kategorii značné potíže s přizpůsobením se současným trendům. Paní Eva tyto postoje vnímá takto: (E 6) *„Je tady spousta věcí, na které ty lidi mé generace absolutně nebyli připraveni.“*

Při vzájemné komunikaci a interakci seniora s jeho okolím je nutná také jistá dávka mezigenerační solidarity a vzájemného porozumění, při nedostatku těchto aspektů může docházet k překážkám v **mezigenerační interakci** a také komunikaci, což je samozřejmě také vnímáno populací seniorů (J 19) *„To víte, ti mladší se s těma staršíma moc nekamarádi.“*. Jednou z příčin, která je vnímána jako překážka ve vzájemné interakci je kriticky hodnocena samotnými seniory, kteří přiznávají, že (Z 25) *„...„senioři mají tu chybu, že příliš mnoho mentorují tu mladší generaci“*, přílišné poučování, pak může být příčinou toho, že mladší generace se starší spíše vyhýbá, z obavy, aby nebyla stále poučována (F 9) *... „pokud se snaží, ty mladší lidi jenom poučovat, tak to nemá smysl“*

Následkem pak může být to, že i sama skupina seniorů pocítuje potřebu vzájemného mezigeneračního souladu a pochopení (Z 9) *„...„možná by to chtělo více takového vzájemného pochopení mezigeneračního.“*

Tato kategorie byla zvolena jako centrální, a to z toho důvodu, že při vzájemné interakci se všichni účastníci vzájemně ovlivňují a působí na sebe, komunikují spolu, což se pak odráží na tom, jaké mají vztahy se svým okolím a jak si myslí, že na ně jejich okolí pohlíží. A právě vztahy k okolí mohou dále ovlivňovat jejich postoje, názory a hlediska na okolní společnost, ať už na jejich blízké okolí v rámci rodiny, místa jejich bydliště, či tam kde tráví svůj volný čas, ale také na okolní společnost v širším kontextu, která na jedince také působí, což ovlivňuje jeho jednání a chování, ale také utváří jeho osobnost a částečně stanovuje i priority. Z těchto aspektů pak vyplývají následky jednání, které mohou být buď pozitivní se snahou nadále se zapojovat do chodu společnosti, nebo negativní, kdy jedinec rezignuje a okolní společnosti se vyhýbá, případně se snaží o přizpůsobení se požadavkům okolí.

Tato kategorie tedy popisuje různé formy interakce seniora s okolím, které jsou dále rozvíjeny v ostatních kategoriích a z centrální kategorie vyplývají nebo ji ovlivňují, či naopak ona ovlivňuje je. Je stanovena v souladu s cílem práce, kterým bylo popsat každodenní interakci seniorů s jejich okolím.

6.4 Priority seniorů

Třetí kategorií pojmenovanou „Priority seniorů“ je kategorie, která vyjadřuje to, na co kladou senioři největší důraz ve svém životě, což vyplývá i ze vzájemné interakce seniora s okolím a na budování vzájemných vztahů, neboť v chování a jednání jedince se vždy projevuje to, co je pro něj důležité, čemu dává přednost a jak má sestavený žebříček svých potřeb a hodnot. Pokud jsou jeho potřeby uspokojovány a on sám se cítí spokojený, tak se to projevuje i v jeho chování a zpětnou vazbou pak je také kladnější přístup jeho okolí k němu samotnému.

Priority tak jak jsou níže seřazeny, odpovídají zřejmě obecně proklamovaným prioritám téměř celé lidské společnosti. To znamená, že nejdříve převažuje zdraví nad partnerským soužitím, dále pak finanční zabezpečení a sounáležitost širší rodiny, i když pořadí těchto priorit může být různé, dle povahy a požadavků jedince. Ale právě v seniorském věku se možná tyto priority prohlubují a některá převládá nad jinou nebo se vzájemně doplňují. Zatímco si v mladším věku a v průběhu dospělosti zdraví tolik nepovažujeme, přestože víme, že je pro nás důležité a možná proto, že se nám ho dostává. Právě v období stáří, kdy se začínají projevovat první zdravotní potíže a mnohdy i vážná onemocnění, se stává zdraví tím nejdůležitějším faktorem, nad kterým jedinec možná v minulosti, v době svých vrcholných pracovních povinností zapomínal a stavěl je až za práci a další povinnosti a jiné záležitosti, které mu připadaly mnohem důležitější. Důležitost zdraví s přibývajícím věkem stále roste, protože stárnoucí jedinec si uvědomuje, že jeho tělu ubývá sil a mnohdy se nedokáže sám vyrovnat s úbytkem svých schopností a s přibývajícími zdravotními problémy (F38) ... „*má jít teď na operaci a je z toho úplně špatná psychicky.*“

Kategorie tvořena subkategoriemi – priorita zdraví, důležitost partnera, finanční zabezpečení a rodina a blízké okolí. Ze subkategorií vychází tyto kódy: M 2 – priority, M 7 – aktivní čas, M 9 – spolu, M 18 – nedostatek času, H 2 – zdraví, B 3 – vliv zdraví, E 1 – osamělost, E 3 – soběstačnost, A 1, B 1, E 10 – finanční jistota, A 2 – partner, A 16 – není negace, A 23, D 1 – pozitivní rodina, F 26 – skromnost, F 38 – vyrovnání se s nemocí.

Při vyhodnocení výsledků rozhovorů bylo zjištěno, že senioři kladou důraz především na své **zdraví**, (M 2) „*Myslím si, že pokud mám zdraví, mám všechno.....*, které je pro ně zásadní prioritou a kterému přiřkládají velký význam (H 2) „*Taky samozřejmě jestli k tomu má to potřebný zdraví*“, protože nedostatek zdraví je omezuje ve vykonávání jejich

aktivit (B 3) „*A ty zdravotní problémy mně dělají čáru přes rozpočet*“, snižuje jejich potřebu být přínosem pro své blízké okolí i pro společnost.

Rovněž tak stoupá potřeba partnera, protože partnerská spokojenost se stává ve stáří důležitější a to z toho důvodu, že již partneři nejsou rodiči, kteří své děti vychovávají, tyto již opustili rodné hnízdo a rodiče se stávají spíše jejich poradci a těmi, kdo již neřídí jejich život, ale smí jen přihlížet. Pokud se budeme dívat na důležitost partnera očima jedince v období mladší či střední dospělosti, budeme jej vnímat jako partnera sexuálního, jako jednoho z rodičů našich dětí a také jedince zajišťující určité finanční, sociální a hmotné zázemí rodiny. Pokud se budeme dívat na důležitost partnera očima seniora, tak zjistíme, že důvodem zvyšující se důležitosti partnera je také omezení sociálních kontaktů a zvýšená potřeba blízkého člověka, který nám stále zůstává na blízku, je stabilním společníkem a bývá vždy k dispozici, když je potřeba nabídnout porozumění, pomoc, či podporu v nesnázích, což potvrzují i výpovědi respondentů, kteří se právě k důležitosti partnerského soužití vyjadřují. **Důležitost partnera** (E 1) ... „*určitě se žije špatně těm, kdo zůstávají sami*“, je v tomto období také nesporná, jako po stránce citové a emoční (E 3) „*Lépe se to snáší, když ještě ten člověk má toho manžela, manželku*, tak po stránce uspokojování potřeb pečovatelských i zabezpečení finančního (A 2) „*Když zůstane sám, si představte, když máš důchod devět tisíc korun a z těch devíti tisíc máš zaplatit z bytu a všechno to ostatní, máš jít k lékaři, máš jít do lékárny.*“

Důraz současných seniorů je také kladen na jejich finanční zabezpečení, kdy si uvědomují, že s odchodem do důchodu došlo ke snížení jejich příjmů, proto mají také snahu více šetřit. Na druhé straně může být snížení příjmů ze strany seniorů bráno jako jisté ohrožení uspokojování jejich potřeb a to také v souvislosti možnými zdravotními problémy a z nich vyplývajícími náklady na zdravotní péči a nutnost hradit si léky. Starší lidé byly zvyklí na stabilitu ve příjmech a také na stabilitu cen různého zboží, která je v dnešní době různorodá a oni tuto stabilitu postrádají, a proto je pro ně **finanční zabezpečení** důležité (A1) *mohlo by těch peněz být víc*“, protože se od něj odvíjí také kvalita jejich života (E 10) „*finančně si myslím, že mám relativně slušný důchod a tak, jako já osobně si nemůžu stěžovat*“, spokojenost prožívání ve stáří i když přiznávají, že nemají již vysoké nároky na životní standard, (F26) „*ten starý člověk, vidím to podle sebe, už nepotřebuje tolik oblečení a jídla, má zařízený byt a na dovolenou už jezdil*“ tak finanční

prostředky jsou pro ně důležité také na zajištění si základních životních potřeb (B 1) „*To je podle toho jaké mají důchody, že podle toho jaký mají důchod a kolik dají za byty a tak.*“

Mezi sociální aspekty stárnutí patří také změna sociálních rolí v životě jedince, které se v průběhu života mění. Jak uvádí Vágnerová (2007, s. 350) rodina patří u seniorů k nejvýznamnější sociální skupině. Zahrnuje nejen soužití s partnerem, ale také kontakt s rodinami svých dětí a sourozenců. Přátelé, známí a lidé ze sousedství představují další významnou skupinu, která má kompenzační význam.

S přibývajícím věkem má pro jedince **rodina** stále větší význam, (D1) ... „*já bych bez děcek být nemohla, jsem ráda, když jsou kolem mě,* což potvrzují i výsledky rozhovorů, ze kterých plyne, že **pozitivní vztahy s rodinou** (A 23) ... „*Jo, máme takové ty vztahy, jaké by měli být v té rodině. Důvěřujeme si* ...ale i udržování dobrých sousedských vztahů, (A 16) „*Se sousedy vycházíme, ano*“ a přátelských vztahů (M 9) „*...mám spoustu kamarádů a kamarádek, se kterými se navštěvujeme*“, je pro seniory také důležité.

V případě, že vztahy v rodině nejsou z hlediska potřeby seniora uspokojovány, tak jak by očekával (M 18) „*Trošku mě mrzí, že moje děti na mě tolik času nemají, jak bych si přála,* hledá potom citové uspokojení mimo rodinu, například v tom, že buduje nové přátelské vztahy mimo okruh své rodiny (M 7) ... „*jsem vdova, ale mám přítele.*“

6.5 Vliv společnosti na postoje seniorů

Subkategorie jsou tvořeny těmito kódy: E 18 – kult mládeže, E 41, J 1 – vliv politiky, A 6, J 7, J 14 – demografie, D 25 – pohled zvenčí, J 8 – obrana proti diskriminaci, J 10 – důraz na zdraví, J 24 – degradace důchodců.

V této kategorii je uveden širší kontext působení interakce mezi seniorem a jeho okolím, který zahrnuje právě faktory, které senioři nemohou přímo ovlivňovat, mohou se však nepřímo podílet na jejich utváření. Není to však přímá oboustranná interakce, ale spíše nepřímá jednostranná směřující vertikálním směrem odshora dolů, tedy od představitelů státu, jako výkonné moci a tvůrců zákonů a předpisů majících vliv na život seniorů, v rámci utváření sociální politiky.

Celkové vnímání seniorů ve vztahu k širší společnosti lze hodnotit jako spíše negativní, neboť oni sami nevnímají podporu představitelů státu. Jsou celkově nespokojeni se

současnou politickou situací, (E 41) „*Akorát víte, co mě štve? No štve mě ta současná politická situace, to mě teda hodně štve*“, která ovlivňuje také jejich věkovou kategorii.

I přesto, že jsou ze strany ministerstev a různých organizací vytvářeny programy přípravy na stárnutí a mezinárodní akce typu „Rok aktivního stárnutí a mezigenerační solidarity“, a různé plány pro problematiku stárnutí, mezi současnou seniorskou populací, která byla podrobena výzkumu, panují spíše negativní názory na současnou **sociální politiku vlády**, která se nese v trendu zvyšujícího se věku odchodu do důchodu (J 14) „...*na jednu stranu zvyšuje věk odchodu do důchodu, a z druhé strany seniory bije jako skupinu obyvatel, která se nemůže nijak bránit.*“ a nepříliš vysokého finančního zabezpečení seniorů (J 1)... „*protože seniorům přidali pár babek, poplatky všude zvedli, u lékaře, DPH, všechno se zvedá, a seniorům přidali směšnou částku.*“ A právě zde mohou senioři pociťovat **projevy diskriminace** ze strany současné sociální politiky státu (J 10) „*Takže já si myslím, že senioři jsou bití, jak vládou tak finančně. No musí se bránit ...*“

Pan Jaroslav vnímá **projevy diskriminace** ze strany širší společnosti zvláště citlivě, neboť je srovnává se skupinou obyvatel aktivně činných v zaměstnání a pohlíží na diskriminaci vůči seniorům jako na degradaci důchodů (J 24) ... „*At' to zkusí, železničářům nepřidat a sebrat jim na co mají nárok, nebo doktorům třeba Na důchodce se každý vykašle, když to řeknu slušně.*“

Jedním z faktorů, který byl v rozhovorech zmiňovaný je **demografický vývoj** společnosti, který také ovlivňuje pohled seniorů na jejich věkovou kategorii, (A 6) „*Oni křičí, že jsme staří a že nás přibývá*“, neboť oni sami si uvědomují, že dochází k celkovému stárnutí populace (J 7) „*Na druhé straně je pravda, že seniorů přibývá tolik*“, což může mít také vliv na postoje mladších generací k seniorům, (J 8) ... „*že kdyby je měli všichni pustit, tak by všichni ostatní stáli*“, jako ke skupině, která je méně soběstačnější více závislá na pomoci okolní společnosti.

Celkový pohled společnosti, který ovlivňuje nejen seniorskou populaci, ale celkově celou společnost a to prostřednictvím mediálních prostředků, kde je propagováno spíše mládí, síla a perspektiva nám přibližuje jedna z respondentek, která v rozhovoru prezentuje, jak je vnímán senior dnešní společností (E18) ... „*co na nás dopadá z toho působení z venku, když jdete po ulici, otevřete televizor, tak prostě mládí, síla, krása, to je ono, to tady hýbe světem.*“ S čímž souhlasí i další respondentka, která vnímá mediální obraz seniorů jako

negativní většinou uváděný ve spojitosti s okradením či páčáním trestné činnosti na této věkové kategorii (D 25) „o těch starších mluvím, tak spíš v tom smyslu toho, že někde byl někdo okraden v supermarketu nebo mu byly odcizeny úspory“

6.6 Snaha o vlastní spokojenost

Reakcí seniorů na předchozí kategorie je potom snaha o vlastní spokojenost, což je další kategorie vyplývající ze vzájemné interakce a ovlivňující chování a jednání seniorů, ve snaze být aktivním a platným členem společnosti, který má stále co nabídnout, přesto, že už se aktivně neúčastní pracovního procesu ve smyslu utváření hmotných statků.

Kategorie a její subkategorie jsou tvořeny kódy: J 17, M 7, C 7 – aktivní využití času, E 24 – nedostatek času, Z 11 - společné aktivity, Z 12 – zapojení, Z 13, H 9 – rozvoj dovedností, Z 15 – podíl na výchově, Z 16 – dřívější činnost, A 10, B 5 – předávání zkušeností, H 5, J 12 – přínos, H 7 – soužití, F 31 – vzdělávání, F 32 – touha po vědění.

Všichni respondenti, se kterými byl veden rozhovor, byli dotazováni na to, jak tráví svůj volný čas, neboť **trávení volného času** vypovídá o vlastní aktivitě seniorů. Jejich aktivity ve volném čase se pak odvíjejí od toho, jaké mají vztahy se svým okolím, jak probíhá vzájemná interakce a jak ji oni vnímají. Tomu potom také podřizují své chování a jednání a také trávení volného času. Výzkumným šetřením bylo zjištěno, že všichni respondenti výzkumu tráví svůj volný čas aktivním způsobem a jejich zájmy jsou zaměřeny na činnosti, kterým se rádi věnovali již dříve (J 17) „Ještě pořád najdu čas na to, abych měl na kulturu a zajel si do Olomouce do divadla....., zajel si na nějakou výstavu, a abych mohl takto kulturně žít.“ Případně se podřizují potřebám svého okolí, či jiné osobě, se kterou sdílí společné volné chvíle (M 7) ... „mám přítele, který je aktivní a máme stejné zájmy, rádi cestujeme, rádi chodíme do divadla, prostě sportujeme a rádi chodíme tancovat.“

Ve výzkumném vzorku byly také respondentky, které se věnují dobrovolnické činnosti ve svém městě, a proto spíše pociťují nedostatek volného času, protože aktivity spojené s činností v dobrovolnické organizaci nepovažují jako aktivním trávením volného času, ale jako své povinnosti, a proto vnímání volný čas, jako něco čeho se jim nedostává (E 24) „Já toho času mám bohužel dosti málo, skoro bych řekla, že žádný.“

Trávení volného času je velmi různorodé, každý má své zájmy, kterým se rád věnuje a možná právě v seniorském věku se může svým zálibám věnovat tak, jak by si sám přál (C 7) „*Ve volném čase v létě se hodně věnuji zahradě, no a v zimě zase, protože ráda šiju, tak se snažím hodně věci ušít, hlavně pro vnuky a pro dceru a vůbec pro příbuzenstvo.*“

Vzhledem k tomu, že všichni z respondentů jsou velmi aktivní a negativní projevy a postoje jejich okolí výrazně neovlivňují jejich vnímání, které je spíše pozitivní, tak je také trávení jejich volného času naplněno různorodými aktivitami, ve kterých se nejen projevuje jejich pracovní pozice v minulosti (Z 15, 16) ... „*takže se jí snažím s nimi trochu pomáhat, hlavně třeba při výuce, protože obě mají takové znaky, že by tam u nich mohla být dyslexie a já jsem končila svoji pracovní činnosti v Pedagogicko-psychologické poradně, kde jsem se právě těm dyslektikům věnovala*“, ale také mají snahu o další **rozvoj svých vědomostí a dovedností** (H 9) ... „*Pořád chodím do angličtiny*“ ... (Z 13) „*jsem si tedy udělala už v důchodovém věku kurz na tréninky paměti*“ ,snaha o další rozvoj se může projevovat také tím, že navštěvují Akademie třetího věku, které jsou zaměřeny právě na cílovou skupinu seniorů (F 31, 32) ... „*chodím do Akademie třetího věku, ...na přednášky a do Křesťanské akademie v Muzeu Kroměřížska*“ a současně o aktivní zapojení se do aktivit v rámci společnosti (Z 11, 12) „*No tak například tady máme Senior centrum, ... ,jsem tam ještě ve výboru a tam pomáhám.*“

K nejvyšším stupňům Maslowovi pyramidy lidských potřeb patří také potřeba seberealizace. U seniorů může být tato potřeba také uspokojována ve smyslu **předávání zkušeností** a dovedností získaných během uplynulého života se snahou být přínosem společnosti (A 10) ... „*ale jsou přínosem proto, že mají zkušenosti, už cosi prožili*“, čímž se stále podílejí na chodu společnosti na jejím utváření a ovlivňování mladších generací (B 5) ... „*od starých lidí, by se měli mladí učit. Takže předávání zkušeností a takový věci.*“ (H 7)“*Oni můžou té mladší generaci dát dost*“. Co si sami senioři myslí o svém vlastním **přínosu společnosti** a jak jej vnímají? (J 12) „*Rozhodně přínosem jsou, protože zkušenosti starších lidí nebo seniorů, ..., jsou mnohem větší, protože mají zkušenosti životní.*“ Myslí si oni sami, že jsou přínosem společnosti? (H 5) ... „*aby se do toho veřejného života nebo do nějaké práce zapojili, tak určitě je to pro společnost přínos.*“

6.7 Akceptace vlivu okolí a jeho následky

Ústřední myšlenkou této kategorie je to jaké následky může mít na jedince vzájemná interakce a působení, jak blízkého, tak širokého okolí, která jej ovlivňuje a kterému se tento jedinec podřizuje, ať již vědomě, či podvědomě, a to v závislosti na svých osobních zkušenostech s jednáním jeho okolí k němu samotnému, a na základě toho jak se vyrovnává se změnou sociálních rolí v seniorském věku, zda se cítí být vyřazen ze společnosti a jak na tuto skutečnost reaguje. V případě, že pociťuje pozitivní vztahy se svým okolím, má potřebu se nadále zapojovat do chodu společnosti, bere své stárnutí jako přirozený vývoj a tak nachází v seniorském věku jistou spokojenost a integritu.

Tvořeno kódy: M 6 – zkušenosti, M 10, F 18 – pozitiva, A 21 – zdravotní obtíže, E 15 – pomoc v rodině, E 16 – samozřejmost, E 22 – hrdost mužů, E 29 – ambice, J 21 – dobré postoje, Z 3 – rezignace, Z 4 izolace, F 2 – skromnost.

Životního styl je ve stáří ovlivněn nejen odchodem do důchodu a změnou denního režimu. Dochází také ke změně formy interakce s okolním světem a změně sociálního statusu, kdy byly opuštěny sociální role zaměstnance a pracujícího jedince a přichází role důchodce. Stáří přináší také nové zkušenosti, se kterými se musí každý nějakým vyrovnávat. (Vágnerová, 2000, s. 445) S těmito skutečnostmi se každý vyrovnává svým způsobem.

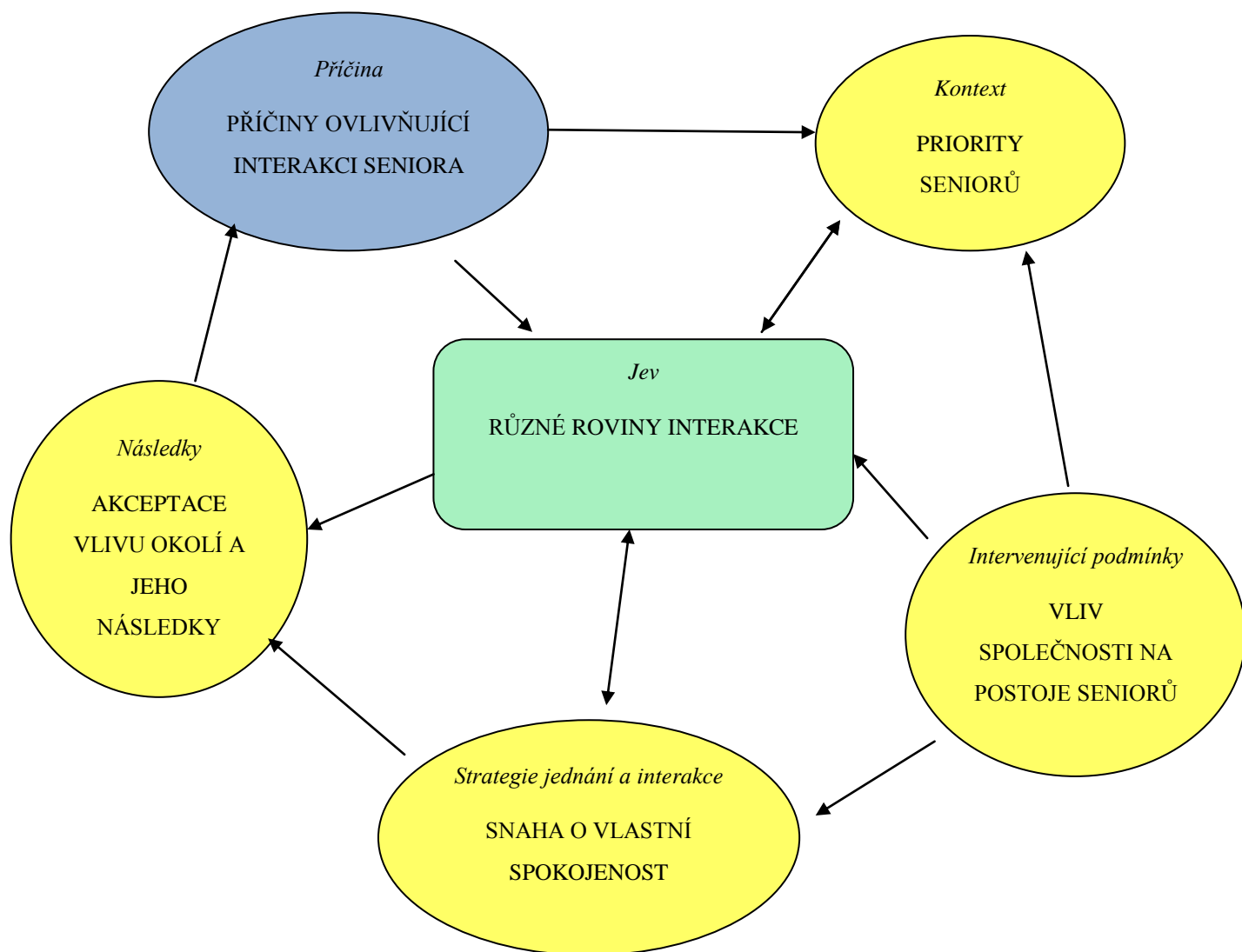
Pokud jsou senioři zapojeni i ve svém důchodovém věku do dění společnosti hodnotí a vnímají každodenní interakci se svým okolím **pozitivně** (M 10) „*Vztahy mám dobré, protože jsem člověk, který vychází s lidmi dobře*“ a ve svém běžném každodenním životě nepociťují žádné známky negativního jednání ze strany jejich okolí (F 18) ... „*já si myslím, že problémy nemám*“. Řeší problémy spíše zdravotního rázu, (A 21) ... „*No tak teď v poslední době spíš ty zdravotní. Myslím, že nejvíc ty zdravotní*“, protože zdraví, jak již bylo výše zmíněno, je pro ně důležitým aspektem jejich spokojenosti. Troufám si říci, že mnohdy svůj věk berou jako jistou výhodu (E 29) „*Výhoda je v tomto věku, že já už nemám ty ambice, abych chtěla vyniknout nebo za to něco získat*“, kdy nachází v této etapě života nové cesty seberealizace a pozitiva, která je naplňují a své vlastní stárnutí berou jako reálnou etapu své životní pouti. Pokud dosáhnou ve stáří integrity, hodnotí svůj současný život pozitivně a celkově jsou se svým seniorským životem spokojeni (F 2) ... „*tak jak se mám v důchodě, tak jsem se nikdy neměla. Jsem bez starostí a v klidu ...*“

V případě, že nedochází ke ztotožnění s novou sociální rolí a jedinec hodnotí negativně vzájemnou generační či mezigenerační interakci, dochází tedy k **negativním důsledkům hodnocení jednání**. Pokud se tento jedinec straní z nějakého důvodu společnosti, rezignuje na svou stávající situaci, (Z 3)... „*ale bohužel řada seniorů jak já vidím, prostě to nějak vzdá*“ či se špatně přizpůsobuje změně své sociální role a pozice, (Z 4) ... „*tak si řeknou já už nic nemusím, tak prostě nedělají nic*“, která také souvisí s odchodem do důchodu (E 22) ... „*zvlášť si myslím, že choulostivé je to u mužů, když zůstanou doma a nikdo nemá zájem, aby něco dělali, tak to je nejlepší cesta jak rychle chátrat*“, pak dochází k rezignaci a izolaci od okolní společnosti, což může mít za následek, že jedinec se necítí spokojený.

V předcházejících kapitolách byla také zmíněna důležitost rodiny a blízkého okolí pro jedince, který se nachází v seniorském věku. Proto je také nezbytné říci, že v rámci rodinných vztahů se snaží být senioři svým blízkým užiteční a nápomocni, snaží se přizpůsobit požadavkům blízkého okolí, (E 15) ... „*Tak samozřejmě takový babičky a dědečkové,, jsou pochopitelně velice užitečná síla pro domácnost těch mladých, což jim pomáhá udržovat si určité sociální role a také to posiluje jejich vztah k okolnímu dění a vyžaduje jistou dávku přizpůsobení se požadavkům blízkého okolí* (E 16) ... „*s tím se mnohde jako počítá, že pomohou těm mladým*“

Na závěr je třeba také říci, že to jaké následky má vzájemná interakce seniora se svým okolím jak senior tuto interakci vnímá, může být příčinou pro další aspekty, které mohou ovlivňovat vzájemnou interakci seniorů se svým blízkým i vzdálenějším okolím.

6.8 Grafické znázornění vzájemného působení jednotlivých kategorií

Obr. 1. Znázornění vztahů mezi kategoriemi

6.9 Shrnutí výsledků výzkumu

Cílem výzkumu bylo pomocí rozhovorů popsat interakci seniora se svým okolím s případnými projevy diskriminace seniorů, tak jak ji vnímají a popisují oni sami, přitom však nebylo cílem jim diskriminaci vnucovat se snahou, aby se o ní vyjádřili. Vzhledem k tomu, že projevy diskriminace se výrazným způsobem při vzájemné interakci neprojevují, nebyla v rozhovorech případná diskriminace ani nijak výrazným způsobem prezentována, i přesto, že respondenti se s ní setkávají a vnímají ji jak ze strany svého blízkého okolí, tak i ze strany širší společnosti. Pozornost je tedy primárně zaměřena na to, jak každodenní interakce seniora probíhá, co ji ovlivňuje a co z ní vyplývá.

V průběhu empirické části diplomové práce byly stanoveny výzkumné otázky, na které jsem se snažila v průběhu výzkumného šetření hledat odpovědi tak, abych dospěla k dosažení výzkumného cíle. Ve shrnutí výsledků výzkumu tedy odpovídám na jednotlivé výzkumné otázky.

Jak probíhá každodenní interakce seniora se svým okolím?

Z výsledků výzkumů vyplynulo, že interakce seniorů s jejich okolím probíhá na více úrovních jak v rámci rodinného prostředí a blízkého okolí, tak v rámci širší společnosti. Pokud se jedná o seniory žijící ve svém přirozeném prostředí, kteří jsou nuceni si zajišťovat si sami své základní životní potřeby, což se děje samozřejmě v kontextu vzájemné interakce seniora s okolím, odvíjí se také od toho, jaký druh činnosti během dne upřednostňuje a čím se rád zabývá. Interakce seniora se svým okolím se ve zpracování výsledků výzkumu projevuje ve všech kategoriích. V první kategorii jsou popsány projevy ageismu ze strany blízkého okolí seniora projevující se při vzájemné interakci. V druhé kategorii je pak přiblížena právě běžná denní interakce a možné překážky v této interakci i snaha seniorů o pozitivní vztahy se svým okolím. V kategorii „priority seniorů“ je přiblížena interakce s blízkou rodinou, sousedy a bývalými spolupracovníky či přáteli. Ze strany širší společnosti pak v rámci působení mediálních prostředků, ale také uskutečňováním sociální politiky státu na generaci seniorů. Snaha o vlastní spokojenost pak může být uspokojována v rámci trávení volného času různými aktivními činnostmi a snahou o další rozvoj své osobnosti. Následkem interakce seniora se svým okolím pak může být jeho další aktivita, či naopak rezignace na okolní společnost a uzavírání se do

svého světa nebo přizpůsobení se požadavkům okolí, bez toho, aby došlo k vlastnímu uspokojení.

Jaké mají vztahy se svým blízkým okolím?

Senioři se při vzájemné interakci nejvíce setkávají se svým blízkým okolím v rámci rodiny, sousedských vztahů a přátelských vztahů, které hodnotí velmi kladně. Mezi priority seniorů patří jejich partner a rodina, které jsou pro ně s přibývajícím věkem velmi důležité, a proto se snaží v rámci rodiny budovat kladné a pozitivní vztahy založené na vzájemné úctě a pomoci.

Prostřednictvím svých aktivit a trávení volného času se také setkávají s širším okolím společnosti. Vzájemné vztahy seniora s jeho okolím, tak jak je vnímá on sám lze hodnotit jako pozitivní. Volný čas, tedy čas, který není věnován povinnostem a nutným činnostem, je seniory vyplňován různorodými činnostmi, včetně aktivit spojených s kulturním vyžitím, či dobrovolnickou činností v různých organizacích nebo pomocí v rámci rodiny. Právě při trávení volného času se seniorům otevírají nové možnosti činnosti, kterým se dříve, v době kdy byli aktivní ve svém bývalém zaměstnání, nemohli plně věnovat.

Jak vnímají senioři postoje současné společnosti k seniorům?

Vnímání seniorů účastnících se výzkumu, s postoji okolní široké společnosti k jejich věkové kategorii nejsou příliš pozitivní, právě zde lze najít i známky diskriminace, které však nejsou prioritou, ale rovněž nejsou zanedbatelnou součástí jejich vnímání společnosti k nim jako ke skupině lidské populace, která má již větší část života za sebou. Negativně senioři vnímají podporu ze strany státních představitelů a celkové sociální politiky státu, neboť právě jejich věková kategorie také značně citlivě vnímá negativní postoje a projevy, které lze také hodnotit jako diskriminující. Ze strany širší společnosti lze především hovořit o diskriminující politice, kdy je pocíťována určitá nesolidarita ze strany státní politiky v souvislosti se zvyšujícím se odchodem věku do důchodu a finančním zabezpečením seniorů, které dle názorů některých respondentů není zcela dostačující v závislosti na obecném zvyšování cen a zpoplatněním lékařské péče, pomoci a zvyšujícími se cenami léků, které jsou mnohdy nezbytné pro aktivnější život seniorů a udržování si svého zdraví.

Jakou mají senioři osobní zkušenost s chováním lidí k seniorům?

Osobní zkušenosti jednotlivých respondentů s chováním ostatních lidí k nim vnímají dotazovaní respondenti vcelku kladně. V případě rodinných, přátelských a sousedských vztahů se snaží sami senioři o pozitivní vztahy a proto v této oblasti neuvádějí žádné záporné hodnocení. Co se týká chování a jednání lidí k seniorům ze strany širší společnosti, zde lze pozorovat i zápornější reakce, kde sami senioři vnímají, že současná společnost je nakloněna spíše mladším generacím, což vnímají i ze strany sdělovacích a mediálních prostředků, kde jsou starší lidé spíše prezentováni v souvislosti s kriminální činností páchané na jejich generaci.

Myslí si senioři, že jsou pro společnost přínosem? A proč?

Svůj přínos společnosti je chápán zejména souvislosti s předáváním zkušeností a svých vědomostí mladším generacím, ať už rámci rodinného styku nebo při své účasti na společenském životě, čímž se stále podílejí na chodu společnosti na jejím utváření a ovlivňování mladších generací.

S jakými problémy se nejčastěji senioři setkávají při interakci se svým okolím?

Při vzájemné interakci mohou také vznikat různé problémy, které jí brání nebo jí ztěžují. Jednou z těchto překážek majících vliv na interakci seniora se svým okolím je akceptace současné doby, což je pro některé z nich obtížné, neboť dnešní hektická doba vyznačující se uspěchaným tempem a rychlým rozvojem všech možných technologií používaných v současné době, může činit této věkové kategorii značné potíže s přizpůsobením se současným trendům komunikace a interakce. Při vzájemné komunikaci a interakci seniora s jeho okolím je nutná také jistá dávka mezigenerační solidarity a vzájemného porozumění, při nedostatku těchto aspektů může docházet k problémům v mezigenerační interakci a také komunikaci, což je samozřejmě také vnímáno populací seniorů. Jednou z příčin, která je vnímána jako překážka ve vzájemné interakci je kriticky hodnocena i samými seniory, kteří přiznávají, že přílišné poučování z jejich strany a přílišná snaha vychovávat mladší generace, pak může být příčinou toho, že mladší generace se starší generaci spíše vyhýbá, z obavy, aby nebyla stále poučována.

Setkávají se senioři s projevy ageismu. Jak je popisují?

Při běžném styku se svým okolím se senioři setkávají také s projevy ageismu, které popisují jako bezohlednost ze strany mladších generací. S tímto fenoménem se setkávají jak při běžné interakci, ale také při styku s lékaři a ve zdravotnictví, či v dopravních

prostředcích. Bezprostřední projevy ageismu, se kterými se může senior setkávat ve svém běžném životě, pak mohou ovlivňovat nejen jeho další chování, ale také jeho postoje a názory. Celkově však lze konstatovat, že projevy ageismu nejsou výrazným faktorem při vzájemné interakci seniora s okolím, a že nelze tvrdit, že by výrazným způsobem ovlivňovali jejich setkávání se s okolní společností nebo kvalitu jejich života.

Při vyhodnocení výsledků rozhovorů bylo zjištěno, že senioři kladou důraz především na své zdraví, které je pro ně zásadní prioritou a kterému přikládají velký význam, protože nedostatek zdraví je omezuje ve vykonávání jejich aktivit, snižuje jejich potřeby být přínosem pro své blízké okolí i pro společnost.

Respondenti účastníci se daného výzkumu museli splňovat předem stanovená kritéria, na základě kterých byli vybíráni a posléze požádáni o rozhovor. Vzhledem k tomu, že se jednalo o náhled do světa seniorů jejich pohledem, jsou v interpretaci výsledků výzkumu prezentovány názory, postoje a priority této věkové skupiny.

Je třeba upozornit na skutečnost, že prezentované informace jsou pouze ty, které chtěli respondenti sdělit. Každý z respondentů je individuální osobností, která žije v rozličných životních podmínkách, což ovlivňuje interakci s jejich okolím, která probírá za odlišných podmínek a v odlišných kontextech. Vzhledem k počtu respondentů nelze výsledky výzkumu zobecnit na celou populaci seniorů.

6.10 Porovnání výsledků výzkumu s výsledky obdobných výzkumů

Z výsledků výzkumu provedeného pro účely této diplomové práce, lze konstatovat, že seniorská populace, která se podrobila výzkumnému šetření, vnímá vzájemnou interakci se svým okolím celkově pozitivně, v některých případech se projevují známky ageismu, které však nejsou stěžejní, ale v menší míře mohou ovlivňovat chování této populace k okolní společnosti, či sami senioři mohou vnímat jednání širší společnosti za diskriminující.

Při srovnání výsledků tohoto výzkumného šetření s výsledky výzkumu Vidovičové prováděné v řadách české veřejnosti se snahou odpovědět na otázku jaké chování považuje česká veřejnost za spravedlivé, a které již spravedlivé není a představuje diskriminaci, bylo zjištěno, že všechny věkové bariéry nejsou považovány za diskriminační. Například seniorské slevy jsou akceptovány a nejsou považovány za diskriminující. Naproti tomu však vzniká jistá nespokojenost s formami věkové diskriminace založené na stereotypních

výrocích o chudobě či stáří, která vykazují dle odpovědí respondentů vysokou hranici nespokojenosti. Z hlediska mladší dotazované generace, pak byly považovány, za nespravedlivě vynakládané prostředky, na zaměstnávání starších lidí ve vztahu k nezaměstnanosti mladších generací.

A proto si Vivovičová (2008, s. 196) kladla otázku, zda tedy existuje věková diskriminace a jak je vnímána?

Přičemž zjistila, že obecně ji lidé zažívají a reflektují ji v různých oblastech sociálního života, ale většinou se jedná o subjektivní zážitek s tímto fenoménem, který je vnímám tak, že lidé o věkové diskriminaci slyšeli, stává se pro ně reálnou, ale mnohdy spíše pramení z osvojených stereotypů, či nastavení sociálních struktur a institucí.

Ve výzkumném šetření provedeným pro účely této diplomové práce se tyto výsledky z větší části také potvrdili. Sami senioři, kteří byli podrobena zkoumání, sice věkovou diskriminaci vnímají, vědí, že existuje, považují ji za diskriminující, tak jak uvádí i Vidovičová, někteří se s ní i osobně setkali, ale nelze říci, že by to výrazným způsobem ovlivňovalo jejich interakci s okolním světem, nebo že by projevům diskriminaci přikládali zvláštní význam.

Rovněž tuto věkovou diskriminaci vnímají ve spojitosti s nastavením sociální politiky státu, kdy dochází sice k postupnému každoročnímu zvyšování důchodů, které však není přímo úměrné současnému zvyšování cen zboží a služeb a neodpovídá také stále se zvyšujícím nákladům vynaložených seniory, na nutnou zdravotní péči a ceny léčiv.

Loučková, která se ve svých výzkumech věnovala stárnutí a stáří, uvádí, že ačkoliv je problematika stárnutí a stáří vnímána společností jako regresivní, její výzkumy toto nepotvrdili. Je pravdou, že senioři mají své problémy, ale je otázkou jak je oni sami vnímají a zda je dokonce nemají rádi. Dle jejích výzkumů se senioři považují za soběstačné a bezproblémové, za osoby, které si umějí se svými každodenními problémy dobře poradit (2010, s. 147). Což potvrzují také výsledky tohoto výzkumného šetření, kde sami senioři sdělují, že se nesetkávají s výraznými životními problémy, snad kromě zdravotních, které by museli řešit a řeší spíše problémy běžné, které se týkají nás všech a kategorii seniorů nevyjímaje.

Ba naopak svůj věk a problémy s ním spojené berou jako přirozenou součást svého života, se kterou si dovedou sami poradit a mnohdy hodnotí svůj seniorský věk velmi kladně.

Již minulosti se však problematiky věkové diskriminace dotkla i Tošnerová, která zjišťovala u různých skupin respondentů postoje a názory na stáří. Nejprve ji zajímaly postoje ke zdravé starší populaci a dále ji zajímali postoje ke starší nemocné populaci. Ze všech dotazníků vyplývá, že respondentům chybí znalosti o běžném „zdravém“ stáří. *„Prezentují se stereotypy a mýty o stáří provázející i profesionály.“* (Tošnerová, 2002 s. 39)

Ze všech dotazníků zadaných různým skupinám respondentů bylo zjištěno, že v současné společnosti chybí vzájemné mezigenerační setkávání, protože společnost je věkově segregována a jednotlivé věkové skupiny, mezi sebou špatně komunikují, z čehož pak vzniká představa, že svět starých a mladých je zcela odlišný. (Tošnerová, 2002, s. 39)

Což potvrzuje i jedna z respondentek tohoto výzkumného šetření, která pociťuje potřebu větší mezigenerační solidarity, což může být také vyjádřeno jako jedna z možných překážek vzájemné interakce mezi jednotlivými generacemi.

Na základě výše zmíněných výzkumů je tedy patrné, že je třeba podporovat vzájemnou komunikaci a interakci mezi mladší a starší generací populace, aby se tyto věkové skupiny lépe poznávali, nacházeli k sobě cestu porozumění a vzájemného respektu. Zde se právě tedy otevírají nové cesty sociální pedagogiky, kde je žádoucí se zaměřit a podporovat vzájemné mezigenerační setkávání a touto cestou se snažit odstraňovat nebo alespoň minimalizovat známky ageismu k věkové skupině seniorů.

Sami senioři vnímají svoji věkovou skupinu jako skupinu právem zařazenou do věkové hierarchie přirozeného lidského života a svůj věk vnímají přirozeně a pozitivně. Dovedou se vyrovnávat s běžnými denními problémy a velký důraz kladou na své zdraví, které je pro ně důležitým prvkem.

Sama seniorská populace se prezentuje jako skupina pozitivně nakloněná vzájemnému setkávání se s okolím, se snahou o budování pozitivním vztahů ve svém blízkém okolí, v rámci rodiny i širší společnosti. Ke zvyšující se potřebě sounáležitosti mezi mladší a starší generací může přispívat právě sociální pedagogika, prostřednictvím svého působení na mladší generaci, kdy je z dlouhodobého hlediska vhodné mladou generaci nenásilnou formou seznamovat s problematikou stárnoucí populace a stářím jako takovým se snahou pěstovat v mladší generaci základní úctu k dříve narozeným.

S ohledem na demografický vývoj společnosti se stále se zvyšujícím počtem jedinců v seniorském věku, je nutné současnou střední i mladou generaci připravovat na podporu seniorů, ať již v širším kontextu společnosti, nebo v rámci rodinných vztahů, kdy je třeba si uvědomit, že i v rámci rodiny bude v budoucnu nutné zajišťovat pomoc a péči svým rodičům a starším rodinným příslušníkům, případně je podporovat a směřovat k aktivnímu a úspěšnému stárnutí, kdy i v tomto seniorské věku mohou být uspokojovány jejich potřeby se snahou o dosažení vlastní integrity.

ZÁVĚR

Snahou diplomové práce bylo nahlédnout do světa seniorů, kteří jsou nedílnou součástí naší populace. Abychom mohli porozumět jejich světu, bylo nutné si přiblížit specifika stárnutí se všemi svými aspekty zejména v oblasti biologické, psychické a sociální. Současný demografický vývoj společnosti s faktem, že seniorská populace je stále více ve skladbě obyvatelstva zastoupena, napovídá tomu, že tematika stárnutí a stáří bude v budoucnu stále více aktuální, a to také s ohledem na finanční, zdravotní a sociální zabezpečení této věkové kategorie.

Svět seniorů je rozmanitý a má své kladné i stinné stránky, ale není to svět oddělený od ostatní populace, a proto je jeho součástí také interakce a komunikace s okolním světem, která má svá specifika a bariéry. V přímé komunikaci se seniory je třeba také brát ohled na to, o čem oni sami chtějí hovořit a umět jim naslouchat. A právě při realizaci rozhovorů, jsem byla velmi mile překvapena tím, jakou cestou se jednotlivé rozhovory ubíraly, o čem chtěli sami respondenti často hovořit, ale také přístupem této věkové generace k životu a ke svému vlastnímu stárnutí, k jejich pohledu na současnou společnost a okolní svět.

Tyto rozhovory byly pro mne velmi obohacující a pomohly mi nahlédnout do světa seniorů, který dokáže být velmi tolerantní k okolní společnosti a dívá se na ni pohledem chápajícím, ale také hodnotícím, s jistou dávkou porozumění a nadhledu. Současně však také pohledem kritickým a srovnávacím, kdy hodnotí svou věkovou kategorii ve vztahu k mladším.

Ač jsem se rozhodla odhalovat v jejich rozhovorech prvky diskriminace, v konečném důsledku jsem nacházela zcela jiné souvislosti, mezi které patřila zejména spokojenost s vlastním životem, dosažení integrity a neustálá snaha o zapojování se do společnosti a okolního dění, se snahou o získávání nových zkušeností a vědomostí obohacujících jejich život.

Mezi negativní stránky související se stářím patří ageismus. Toto téma je úzce spojeno se stárnutím a stářím, neboť je definováno jako věková diskriminace týkající se především stárnutí a stáří. S ohledem na současný i budoucí demografický vývoj lze předpokládat, že toto téma bude stále aktuálnější, protože počet starších osob se bude i do budoucna stále zvyšovat a záleží nejen na seniorech, ale hlavně na okolní společnosti, zda bude v budoucnu ageismus stále více rozšířen, či zda se bude jeho výskyt eliminovat či alespoň

omezovat. V rozhovorech s respondenty výzkumu se také objevovaly známky ageismu, které senioři popisovali, hodnotili a sdělovali na něj své názory. Mnohdy jej však nechápou jako diskriminaci, ale spíše jako jistou nespravedlnost, která se jim děje, aniž by hledali její příčiny.

A právě zde se nachází možnosti pro oblast sociální pedagogiky, která může v průběhu výchovného a vzdělávacího procesu seznamovat mladší generace s problematikou stárnutí a stáří a to nejen pohledem mladší generace na generaci starší, ale také z důvodu přípravy současné mladé generace na vlastní stárnutí a budoucí stáří, avšak nikoliv se snahou si jej předem ošklivit, ale naopak se snahou o přiblížení pozitivním stránek stárnutí a se snahou o přípravu na úspěšné stárnutí, které je charakterizováno jako takové stárnutí, které umožňuje spokojenost, seberealizaci jedince a účastnost jedince ve společnosti až hluboko do dlouhověkosti.

Snahou sociální pedagogiky by také měla být podpora mezigeneračního kontaktu, kdy je třeba podporovat oboustranné setkávání se generací nejen v rámci rodinného soužití, ale také v kontextech širší společnosti, čemuž mohou přispět také mediální prostředky, kde by bylo vhodnější prezentovat starší generaci, jako generaci, která má co nabídnout a ne jako část obyvatelstva, která je vystavena negativnímu hodnocení zejména ve spojitosti s okrádáním, obelháváním a využíváním seniorů.

Snahou výzkumu bylo tedy přiblížit současný běžný život seniorů v rámci jejich interakce s okolním světem a případnými projevy ageismu.

A pokud jsme výše hovořili spíše o negativním obrazu stárnutí a stáří, podívejme se na samém závěru optimistickým pohled pana Gilberta na své vlastní stárnutí jeho očima:

„Nedávno mi na krku přistál osmdesátý křížek a často na to myslím. Roh ulice je dál, než býval. A přidali tam stoupání, kterého jsem si nikdy dřív nevšiml! Musel jsem přestat dobíhat autobusy, protože teď vyjíždějí ze zastávky mnohem rychleji než dřív. Jsem přesvědčený, že jednotlivé stupně na schodišti se teď dělají mnohem vyšší. A všimli jste si, jak malými písmenky teď tisknou noviny? Prosit lidi, aby mluvili zřetelněji je k ničemu.

Všichni mluví tak potichu, že jim není skoro rozumět. A oblečení se vyrábí tak těsné, hlavně v pase a na stehnech, je to hrozně nepříjemné. I mladí se změnili. Jsou mnohem mladší, než když jsem byl v jejich věku. A na druhé straně lidé mého věku jsou mnohem

starší než já. Tuhle jsem potkal jednu starou známou: tak strašně zestárla, že mě vůbec nepoznala!

O tomhle všem jsem přemýšlel, když jsem se ráno myl.

Dneska už se nedělají tak dobrá zrcadla jako před šedesáti lety!“ (Gilbert, 2012, s. 64)

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- [1] BECK, Petr et. al., 2012. *Dávky pomoci v hmotné nouzi a dávky pro osoby se zdravotním postižením: komentář, právní předpisy*. Olomouc: Anag. ISBN 978-80-7263-744-7.
- [2] ČESKO. Zákon č. 108/2006 Sb. o sociálních službách. In: Sbíрка zákonů České republiky [online]. © 2006-2012 [cit. 2013-02-23]. Dostupné také z: http://www.mpsv.cz/files/clanky/13640/z_108_2006.pdf
- [3] ČEVELA, Rostislav, Zdeněk KALVACH a Libuše ČELEDOVÁ, 2012. *Sociální gerontologie: Úvod do problematiky*. Praha: Grada Publishing. ISBN 978-80-247-3901-4.
- [4] DEMOGRAFIE. 2004 – 2009. *Demografický informační portál* [online]. © 2004-2009 Hůle Daniel [cit. 2013-02-10] ISSN 1801-2914. Dostupné z: http://www.demografie.info/?cz_demstarnutivvyvoj
- [5] *Diderot: Všeobecná encyklopedie v osmi svazcích. 1.sv.*, Praha: Diderot, 1999. ISBN 80-902555-3-1.
- [6] *Diderot: Všeobecná encyklopedie v osmi svazcích. 6.sv.*, Praha: Diderot, 1999. ISBN 80-902555-8-2.
- [7] GILBERT, Guy, 2012. *Ať se ti život povede!: Rady pro každý věk - od mladých po dinosaury*. Praha: Portál, ISBN 978-80-262-0157-1.
- [8] HARTL, Pavel a Helena HARTLOVÁ, 2004. *Psychologický slovník*. Praha: Portál. ISBN 80-7178-303-X.
- [9] HAŠKOVCOVÁ, Helena, 2010. *Fenomém stáří*. 2. vyd. Praha: Havlíček Brain Team. ISBN 978-80-87109-19-9.
- [10] HAYESOVÁ, Nicky, 2003. *Základy sociální psychologie*. 3. vyd. Praha: Portál. ISBN 80-7178-763-9.
- [11] HENDL, Jan, 2005. *Kvalitativní výzkum: Základní metody a aplikace*. Praha: Portál. ISBN 80-7367-040-2.
- [12] HEWSTONE, Miles a Wolfgang STROEBE, 2006. *Sociální psychologie: moderní učebnice sociální psychologie*. Praha: Portál. ISBN 80-7367-092-5.

- [13] HROZENSKÁ Martina, c2008. *Sociálně práce so staršími lidmi a jej teoreticko-praktické východiska*. Martin: Osveta. ISBN 978-80-8063-282-3.
- [14] KAHOUN, Vilém, 2009. *Sociální zabezpečení: vybrané kapitoly*. Praha: Triton. ISBN 978-80-7387-346-2.
- [15] KREBS, Vojtěch, et al., 2005. *Sociální politika*. 3. přeprac. vyd. Praha: ASPI. ISBN 80-7357-050-5.
- [16] KROUTILOVÁ-NOVÁKOVÁ Radana, 2011. *Pečovatelsví II: Učební text pro žáky oboru Sociální péče - pečovatelská činnost*. Praha: Triton. ISBN 978-80-7387-531-2.
- [17] LOUČKOVÁ, Ivana, 2010. *Integrovaný přístup v sociálně vědním výzkumu*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON). ISBN 978-80-86429-79-3.
- [18] MAŇÁK, Josef a Vlastimil ŠVEC, 2004. *Cesty pedagogického výzkumu*. Brno: Paido. 78 s. ISBN 80-7315-078-6.
- [19] MARTINEK Michael, 2008. *Praktická teologie pro sociální pracovníky*. Praha: Jabok. ISBN 978-80-904137-2-6.
- [20] MATOUŠEK, Oldřich, 2003. *Slovník sociální práce*. Praha: Portál. ISBN 80-7178-549-0.
- [21] MIOVSKÝ, Michal, 2006. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada Publishing. ISBN 80-247-1362-4.
- [22] MLÝNKOVÁ, Jana, 2011. *Péče o staré občany: Učebnice pro obor sociální činnost*. Praha: Grada Publishing. ISBN 978-80-247-3872-7.
- [23] MPSV, 2009. *Demografický vývoj: Důchodové pojištění*, [online]. [cit. 2013-02-10]. Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/cs/2237>
- [24] MPSV, 2011. *Důchodové pojištění* [online]. 31.8.2011 [cit. 2013-02-22]. Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/cs/3#dd>
- [25] MPSV, 2012. *Dávky pro osoby se zdravotním postižením* [online]. 1. 12. 2012 [cit. 2013-02-22]. Dostupné z:// <http://portal.mpsv.cz/soc/dzp>
- [26] MPSV, 2013. *Státní sociální podpora* [online]. 1. 1. 2013 [cit. 2013-02-22]. Dostupné z: http://portal.mpsv.cz/soc/ssp/obcane/prisp_na_bydleni

- [27] MÜHLPACHR, Pavel, 2009. *Gerontopedagogika*. 2. vyd. Brno: Masarykova univerzita. ISBN 978-80-210-5029-7.
- [28] NOVÁK, Tomáš, 2002. *O předsudcích*. V Brně: Doplněk. ISBN 80-7239-121-6.
- [29] PLAŇAVA, Ivo, 2005. *Průvodce mezilidskou komunikací: přístupy - dovednosti - poruchy*. Praha: Grada Publishing. ISBN 80-247-0858-2.
- [30] POKORNÁ, Andrea, 2010. *Komunikace se seniory*. Praha: Grada Publishing. ISBN 978-80-247-3271-8.
- [31] SLOWÍK, Josef, 2010. *Komunikace s lidmi s postižením*. Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-691-9.
- [32] STRAUSS, Anselm a Juliet CORBINOVÁ, 1999. *Základy kvalitativního výzkumu: Postupy a techniky zakotvené teorie*. Brno: Albert. ISBN 80-85834-60-X.
- [33] STUART-HAMILTON, Ian, 1999. *Psychologie stárnutí*. Praha: Portál. ISBN 80-7178-274-2.
- [34] ŠVARŤÍČEK, Roman a Klára ŠEĎOVÁ, 2007. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha: Portál. ISBN 9788073673130.
- [35] TOPINKOVÁ, Eva, 1999. Co dlužíme starým lidem?: O postavení seniorů v současné Evropě a mezigenerační solidaritě. In: *Svět seniorů: Lidská práva a současný život seniorů v ČR*. Kroměříž: Print. 46 - 47.
- [36] TOŠNEROVÁ, Tamara, 2002. *Ageismus: Průvodce stereotypy a mýty o stáří*. Praha: Ambulance pro poruchy paměti. ISBN 80-238-9506-0.
- [37] TOŠNEROVÁ, Tamara, 2009. *Jak si vychutnat seniorská léta*. Brno: Computer Press. ISBN 978-80-251-2104-7.
- [38] VÁGNEROVÁ, Marie, 2000. *Vývojová psychologie: Dětství, dospělost, stáří*. Praha: Portál. ISBN 80-7178-308-0.
- [39] VÁGNEROVÁ, Marie, 2007. *Vývojová psychologie II.: Dospělost, stáří*. Praha: Karolinum. ISBN 978-80-246-1318-5.

- [40] VENGLÁŘOVÁ, Martina, 2007. *Problematické situace v péči o seniory: Příručka pro zdravotnické a sociální pracovníky*. Praha: Grada Publishing. ISBN 978-80-247-2170-5.
- [41] VIDOVIČOVÁ, Lucie, 2008. *Stárnutí, věk a diskriminace - nové souvislosti*. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav. ISBN 978-80-210-4627-6.
- [42] VIDOVIČOVÁ, Lucie, 2011. Ageismus – seriál o věkové diskriminaci, 1. část. *Odborný časopis sociální služby*. Tábor. roč. 13, 4/2011. ISSN 1803-7348. Dostupné z: www.socialnisluzby.eu
- [43] VIDOVIČOVÁ, Lucie, 2011. Ageismus – seriál o věkové diskriminaci, 2. část. *Odborný časopis sociální služby*. Tábor. roč. 13, 5/2011. ISSN 1803-7348. Dostupné z: www.socialnisluzby.eu
- [44] VIDOVIČOVÁ, Lucie, 2013. *Otevřeno seniorům – Diakonie ČCE* [online]. © 2013 VIZUS | webmaster [cit. 2013-03-01] Dostupné z: <http://www.otevrenoseniorum.cz/pro-media/sest-bodu-pro-novinarskou-praxi-a-marketing/>
- [45] VIDOVIČOVÁ, Lucie, 2013. *Otevřeno seniorům – Diakonie ČCE* [online]. © 2013 VIZUS | webmaster [cit. 2013-03-10] Dostupné z: <http://www.otevrenoseniorum.cz/myty-o-stari/>

SEZNAM POUŽITÝCH SYMBOLŮ A ZKRATEK

Apod. A podobně

Např. Například

Sb. Sbíрка zákonů

Tzn. To znamená

Tzv. Tak zvané

SEZNAM OBRÁZKŮ

Obrázek 1:	Znázornění vztahů mezi kategoriemi	77
------------	--	----

SEZNAM TABULEK

Tabulka 1:	Struktura populace podle pohlaví a věkových skupin – CSÚ.....	24
Tabulka 2:	Seznam kategorií vzniklých na základě kódování rozhovorů.....	63

SEZNAM PŘÍLOH

PŘÍLOHAPI: Souhlas s provedením rozhovoru a jeho zpracováním

PŘÍLOHAPII: Plné znění rozhovoru s respondentem panem Jaroslavem

PŘÍLOHAPIII: Znázornění kategorií, subkategorií a kódů

PŘÍLOHA P I: SOUHLAS S PROVEDENÍM ROZHOVORU A JEHO ZPRACOVÁNÍM

Jsem si vědom(a), že poskytnutá data budou sloužit jako zdroj informací pro kvalitativní výzkum praktické části diplomové práce zabývající se problematikou seniorů a jejich interakce s okolím. Součástí sběru dat je individuální setkání za účelem provedení polostrukturovaného rozhovoru, který bude nahráván. Rozhovor bude proveden a zpracován tak, aby byla zachována Vaše anonymita.

Souhlasím s anonymním využitím poskytnutých dat určených pro kvalitativní výzkum diplomové práce paní Tamaře Kirilenkové, které byly získány dne

V dne

.....
Bc. Tamara Kirilenková

.....
respondent/respondentka

PŘÍLOHA P II: PLNÉ ZNĚNÍ ROZHOVORU S RESPONDENTEM PANEM JAROSLAVEM

Jak si myslíte, že se žije v současné době seniorům?

No jak se žije seniorům? Pan Zeman by řekl, no není to nijaké zvláštní. Já to říkám taky tak, protože seniorům přidali pár babek, poplatky všude zvedli, u lékaře, DPH, všechno se zvedá, a seniorům přidali směšnou částku, se kterou žije, nanejvýš tak popudili, kdyby jim nedali nic, tak by udělali lépe. Takže tak se žije seniorům, co se týká financí. A jinak je to tak, že prostě přijdou k lékaři, a když je to senior a nemůže, tak se stejně čeká ve frontě, tak nikdo ho nepustí a nikdo ho jako seniora nechápe a musí počkat, až na něj přijde řada. V autobuse ho nikdo nepustí sednout, protože dnešní mládež není vychovávána k tomu, aby starší, tak jak jsme byli vychovávaní my, abychom se pustili. Na druhé straně je pravda, že seniorů přibývá tolik, že kdyby je měli všichni pustit, tak by všichni ostatní stáli. To je taky pravda. No tak seniorům se žije tak, že se musí bránit zubama nehtama, protože navíc ještě ti senioři, kteří pracují, tak jsou bití státem a přijdou ještě o 25 tisíc, protože musí platit daň. Takže já si myslím, že senioři jsou bití, jak vládou tak finančně. No musí se bránit a chudák ten, který je nemocný.

Takže myslíte si, že to, že se důchody tak málo zvyšují a mládež není vychovávána k nějaké té úctě ke starším, že je to možné vnímat jako diskriminaci?

No já nevím, jestli by se to dalo nazvat diskriminace, protože diskriminace je spíš takový vývojový trend, který pokračuje a dnes je taková společnost, že na tyto mladý není činěna taková výchovná, nebo tak výchovně působeno, aby to tito lidé tak chápali. Mládí je vždycky nějak, jak v stáří, ale to neznamena, že by se to nemohlo změnit.

Myslíte si, že jsou staří lidé pro společnost přínosem?

Rozhodně přínosem jsou, protože zkušenosti starších lidí nebo seniorů, když je tam nazveme, jsou mnohem větší, protože mají zkušenosti životní a dovedou líp vyhodnotit situaci. To znamená, že když to nestihnou časově, tak nemohou závodit ve fyzické kondici, fyzicky při fyzické práci závodit a rovnat se mladým, ale zkušenosti, kde více uplatňuje hlava, rozhodně se vyrovnají těm, kteří jsou mladí. To je jedna věc a druhá věc je, že dnešní mladí manažeři zapomínají, že když hodnotí seniory, že budou také jednou staří.

Takže v podstatě by se dalo říct, že senioři, by mohli být pro společnost přínosem tím, že by předávali mladším generacím svoje zkušenosti a vědomosti?

No to rozhodně by mohli být přínosem, ale neměla by jim to vláda hatit tím, že na jednu stranu zvyšuje věk odchodu do důchodu a na druhé strany seniory bije jako skupinu obyvatel, která se nemůže nijak bránit. To znamená minimální nebo skoro žádné zvyšování důchodů není ani zvyšování, ale vyrovňávání cen, které probíhá, což není zvyšování důchodu. Tak si myslím, že toť politika vládní vůbec tomu nenasvědčuje, že na jedné straně odchod do důchodu oddalují a na druhé straně nic pro to nedělají, aby ti senioři si mohli udržet svoji životní úroveň, na kterou mají nárok a na kterou celý život platili.

Jak trávíte svůj volný čas?

Jééj, mě volného času pořád chybí.

A tak co děláte tedy stále?

Pracuji na zahradě, obdělával jsem ještě před rokem 2400 metrů zahrady, potom po roce jsem půlku prodal, takže mám 1200 metrů zahrady, to znamená půl měřice. Takže sama zahrada, mě uspokojuje nejen pracovně, ale také mě nutí pracovat, i když taky se mně někdy nechce už, ale musím.

Takže zaplňuje ten volný čas, který by třeba

No to je čas, ale mimo to si ještě pořád najdu čas na to, abych měl na kulturu a zajel si do Olomouce do divadla, pokud na to mám. Zajel si na nějakou výstavu, a abych mohl takto kulturně žít, tak ze svých celoživotních úspor jsem si pořídil starší auto, které používám a to mě napomáhá tomu, abych mohl užívat kulturu, protože slevu žádnou senioři nemají. Až od 70 let a to už jsou většinou chromý, takže jim žádná sleva nepomůže.

Jaké máte vztahy s okolím, třeba se svými známými nebo v místě bydliště nebo s příbuznými?

Ale jo, no tak já si myslím, že vztahy jsou v normálu. To víte, ti mladší se s těma staršíma moc nekamarádí, nebo tak, protože je tam rozdíl věku, ale se svými souvrstevníky mám styky, tak jak je to podle jednotlivých rodin a tak dále v normálu. Myslím si, že je to dobré.

A jak se k Vám ostatní lidé chovají?

Tak jak se chová člověk k nim.

Takže zdá se Vám třeba někdy, že se k Vám někdo chová jinak, než jak byste od něho očekával v dané situaci?

Já si myslím, že ne, že lidi jsou tak jak všude vstřícní, méně vstřícní, zamračení, usměvavý, vyhoví, nevyhoví. Já myslím, že je to úplně v normálu.

Takže necítíte třeba nějaké nepřátelské postoje ze svého okolí?

Ne, necítím.

A jaké problémy nejčastěji řešíte?

Hm, problémy jaké řeším, no je to otázka jak skloubit volný čas s tím co musím udělat. Ráno se mně nechce vstávat a musím, protože musím jít pro chleba, v podstatě mám s tím problém. No, ale to nejsou zásadové věci. To myslím, že prostě život tak přináší, ale mimo těch problému, to znamená politika vládní a tady to' toto, tak žádný problémy nemám. To jsou ty věci, které jsem jmenoval. Myslím si, že důchodci by neměli za svou celoživotní práci, to' takto bití od vlády, a aby to byla skupina, která se nedovede bránit. Ať to zkusí, železničářům nepřidal a sebrat jim na co mají nárok, nebo doktorům třeba nebo tady to' těmto, tak to by zastavili vlaky a přijel by tam sám ministerský předseda. Na důchodce se každý vykašle, když to řeknu slušně.

Takže spíš Vás štví taková ta politika vůči seniorům, než takové ty běžné styky s okolím nebo ten běžný život?

Ne, štví mě politika, protože něco jiného říkají a něco jiného dělají. Mluví o prodlužování věku a přitom seniory bijí, kde to jde. Takže to bych tak řekl. A jinak každý senior, jak se prostě snaží, když si zařídil byt tak má a když se nezařídil tak nemá, to znamená, nemá kde bydlet nebo je odkázaný na rodinu. Každý senior by to měl udělat tak, aby byl ve stáří soběstačný.

Děkuji za rozhovor.

PŘÍLOHA P III: ZNÁZORNĚNÍ KATEGORIÍ, SUBKATEGORIÍ A KÓDŮ

PŘÍČINY OVLIŇUJÍCÍ INTERAKCI SENIORA	
ASPEKTY PLYNOUCÍ Z OSOBNOSTI SENIORA	<ul style="list-style-type: none"> - osobní vlastnosti, - oblíbenost - posuzování
VLIV VÝCHOVY	<ul style="list-style-type: none"> - nevychovanost - můj vztah
PROJEVY AGEISMU	<ul style="list-style-type: none"> - bezohlednost - nevychovanost - negativní zážitek - důraz na věk
PŘÍPRAVA NA STÁŘÍ	<ul style="list-style-type: none"> - příprava na stáří - vlastní snaha - rezignace - finance
RŮZNÉ ROVINY INTERAKCE SENIORŮ	
BEŽNÁ DENNÍ INTERAKCE	<ul style="list-style-type: none"> - zajištění potřeb - vlastní aktivity - cestování - dobrovolnictví - denní čas
SENIOR A JEHO VZTAH K OKOLÍ	<ul style="list-style-type: none"> - pozitivní vztahy - snaha - aktivita - kolegové
VZTAH OKOLÍ K SENIOROVI	<ul style="list-style-type: none"> - pozitivní vztahy - já a oni - můj vztah
PŘEKÁŽKY V INTERAKCI	<ul style="list-style-type: none"> - hektičnost doby - dynamika - nepružnost
MEZIGENERAČNÍ INTERAKCE	<ul style="list-style-type: none"> - generační soulad - ovlivňování - poučování - mezigenerační solidarita
PRIORITY SENIORŮ	
ZDRAVÍ JAKO PRIORITY	<ul style="list-style-type: none"> - priorita zdraví - důležitost zdraví - vliv zdraví
DŮLEŽITOST PARTNERA	<ul style="list-style-type: none"> - osamělost - soběstačnost - partner
FINANČNÍ ZABEZPEČENÍ	<ul style="list-style-type: none"> - finanční jistota - skromnost
RODINA A BLÍZKÉ OKOLÍ	<ul style="list-style-type: none"> - rodinné zázemí - sousedské a přátelské vztahy (není negace) - vztahy z minulého zaměstnání - aktivní čas - nedostatek času

VLIV SPOLEČNOSTI NA POSTOJE SENIORŮ

SOCIÁLNÍ POLITIKA STÁTU	<ul style="list-style-type: none">- vliv vlády a politiky- vliv ekonomiky- demografie
DEMOGRAFICKÝ VÝVOJ	<ul style="list-style-type: none">- změny v demografii- jejich vliv na postoje seniorů
DISKRIMINUJÍCÍ POLITIKA	<ul style="list-style-type: none">- degradace důchodců a diskriminace- důraz na zdraví
CELKOVÝ POHLED SPOLEČNOSTI	<ul style="list-style-type: none">- kult mládeže- pohled zvenčí

SNAHA O VLASTNÍ SPOKOJENOST

AKTIVNÍ TRÁVENÍ VOLNÉHO ČASU	<ul style="list-style-type: none">- aktivní využití času- nedostatek volného času- podíl na výchově- dřívější činnosti
ROZVOJ VLASTNÍCH DOVEDNOSTÍ A ZKUŠENOSTÍ	<ul style="list-style-type: none">- rozvoj vlastních dovedností- vzdělávání se- touha po vědění- společné aktivity- zapojení se do dění
PŘEDÁVÁNÍ ZKUŠENOSTI	<ul style="list-style-type: none">- předávání zkušeností- soužití
PŘÍNOS SPOLEČNOSTI	<ul style="list-style-type: none">- senioři jako část populace předávající zkušenosti

AKCEPTACE VLIVU OKOLÍ A JEHO NÁSLEDKY

POZITIVNÍ VLIV NA JEDINCE	<ul style="list-style-type: none">- pozitivita- ambice- skromnost
NEGATIVNÍ DŮSLEDKY NA JEDNÁNÍ A CHODÁNÍ JEDINCE	<ul style="list-style-type: none">- zdravotní potíže- rezignace- izolace- hrdost mužů
PŘÍZPŮSOBENÍ SE POŽADAVKŮM OKOLÍ	<ul style="list-style-type: none">- pomoc v rodině- samozřejmost